Den engelske Philosophi
i vor Tid.

Af

Dr. H. Høffding.

Kjøbenhavn.
P. G. Philipsens Forlag.
Trykt hos J. H. Schultz.
1874.

Indhold.

Første Kapitel.

Almindelig Karakteristik.

Den menneskelige Udvikling gaaer ikke for sig i lige Linie. Paa ethvert Omraade finde vi, at Tider fulde af lykkelig og storartet Fremadskriden vexle med tilsyneladende Stillestaaen eller Tilbagegang, hvor Kræfterne røre sig i det Skjulte eller virke paa andre Omraader. Og dette gjælder i høiere Grad, jo mere sammensat en Bestræbelse er, jo flere Betingelser den forudsætter for at kunne lykkes. Om ingen gjælder det derfor mere end om den philosophiske Stræben. At philosophere er ikke det Samme som at hengive sig til umiddelbare Intuitioner og geniale Forsøg paa at gribe og fremstille det Ideale. Dersom det at philosophere virkelig skal have videnskabelig Betydning, maa der til Grund for den hele Bestræbelse lægges en klar og sikker Bevidsthed om Sandhedens og Virkelighedens Væsen. Det Sande og det Virkelige maa være Magter, for hvilke Tanken bøier sig, fordi den i dem erkjender sin egen Lov og i Underkastelsen under dem sin sande Frihed. Tankens Stræben maa gaa ud paa Skridt for Skridt at lade sig binde; først ved helt igjennem at være bunden har Tanken Gyldighed. Al Philosopheren forudsætter derfor et dobbelt System af Betingelser. Tanken maa være vaagen, Driften til en sammenhængende og altomfattende Verdensanskuelse maa være levende; men paa den anden Side maa ogsaa det faktiske Grundlag, Enkelthedernes Masse ligge saaledes beredt, at det virkelig bliver muligt for Tanken at komme ud over sine subjektive og tilfældige Ideer og iføre sig

Sandhedens og Virkelighedens Former. Alt eftersom disse Betingelser vexle, vexle ogsaa den philosophiske Forskens Epoker. Det ligger i Sagen selv og bekræftes af Historien. Den nyere tydske Philosophi, som paa saa energisk og genial en Maade blev indledet af Kant, og som i denne sin største Repræsentant endnu stod i nøie og frugtbar Vexelvirkning med Erfaringen, udtømte alle sine Muligheder i Systemer, hvor det givne Fond af Realitetsbestemmelser i den Grad absorberedes, at Tilværelsens Lov tilsidst gjordes til Et med Tankens egen dialektiske Bevægelse. Saa kom der en Tid, hvor man var tilbøielig til at kaste al Philosophi overbord; Interessen vendte sig mod Realiteten; det var en Glandsperiode for den exakte, experimentale Naturforsken; man indsamlede Stof paa alle Omraader. Men de gamle Problemer kunne ikke holdes ude; de trænge sig atter frem med uimodstaaelig Kraft, og vi finde, tildels endog netop fra saadanne Mænds Side, som tog Del i den experimentale Forsken, en Række af nye Forsøg paa at behandle de philosophiske Opgaver. En lignende Udviklingsgang finde vi i England. Efter en storartet philosophisk Virksomhed i det 17de og den første Del af det 18de Aarhundrede var England fattig paa philosophiske Forsøg, indtil Interessen igjen vaktes henimod Midten af vort Aarhundrede. »Der var en Tid», siger Herbert Spencer (Essays. 1868. I. p. 300),« da vore Landsmænd spekulerede — og det sikkert i lige saa stor en Udstrækning som noget andet Folk — over alle de høie Spørgsmaal, der fremstille sig for den menneskelige Tanke; og et Blik paa de philosophiske Systemer, der ere eller have været herskende paa Fastlandet, er tilstrækkeligt til at vise, hvor meget andre Nationer skylde vore Forfædres Opdagelser. Men i en Menneskealder eller to ere disse mere abstrakte Gjenstande blevne forsømte, ja endog (af dem, der bryste sig af at være »praktiske») foragtede. Tildels maaske en Følge af vor hurtige materielle Væxt, skyldes denne intellektuelle Phase for en stor Del dog Udtømmelsen af Stof og Nødvendigheden af bedre Data. Ikke saa meget med bevidst Anerkjendelse af det

Maal, der skulde tjenes, som med ubevidst Underordnen under den Rhythme, der kan spores i sociale Forandringer saavel som i andre Ting, er en Periode af Theoretiseren uden Iagttagen bleven efterfulgt af en Periode af Iagttagen uden Theoretiseren. Under den længe fortsatte Hengivelse til konkret Videnskab er der blevet ophobet en umaadelig Mængde Raastof for abstrakt Videnskab, og nu er en Periode aabenbart i Færd med at begynde, i hvilken dette ophobede Raastof vil blive organiseret til en sammenhængende Theori. Paa alle Punkter, i de uorganiske Videnskaber, i Videnskaben om Livet og i Samfundsvidenskaben, kunne vi bemærke en Tendents til at gaa fra det Overfladiske og Empiriske til det Dybere og Rationelle». Naar vi tale om den engelske Philosophi i vor Tid, er det altsaa Mere end en tilfældig Række af Phænomener, vi fremdrage; det er en Række af Bestræbelser, der fremkomme i Medfør af en naturlig Udviklingslov og derfor med en eiendommelig, ved deres Plads i Udviklingen betinget Karakter.

Den dobbelte Forudsætning for den philosophiske Forsken, som bevirker, at dens Udviklingsgang bliver rhythmisk eller næsten springende, indeholder tillige Muligheden af en afgjørende Modsætning indenfor Philosophien. To forskjellige Udgangspunkter blive mulige. Den almindelige Opgave er, at Tanken skal tilegne sig det Sande og Virkelige. Men, kan der saa siges, kun ved og for Tanken er Noget virkeligt og sandt; Tankens Væsen er derfor et væsentligt og selvgyldigt Element i Virkeligheden; det faktisk Existerende er kun Middel for Tankens Udvikling, Erkjendelsen deraf kun Veien, ad hvilken Tanken bliver sig selv bevidst, og i denne Bevidsthed indeholdes den høieste Sandhed. Her lægges altsaa Eftertrykket paa det ideelle Element, paa Tankens oprindelige Aktivitet som sidste Forudsætning for al Erkjendelse. Men, siges der fra den anden Side, en Erkjendelse uden virkeligt, objektivt gyldigt Indhold er kun subjektiv og illusorisk. Naar Tanken vil være selvvirksom, holder den sig i sine egne selvskabte Ideer, forsaavidt den ikke følger traditionelle Fordomme. Skal

Virkeligheden erkjendes, maa Tanken derfor forholde sig aldeles passiv og modtagende. Al Erkjendelse maa ske ved Opsamlen af Indtryk og Erfaringer, og kun det kan gjøre Krav paa Sandhed, der direkte eller indirekte kan føres tilbage til denne Kilde. — Modsætningen mellem de to Hovedretninger indenfor Philosophien beroer altsaa paa den forskjellige Besvarelse af det Spørgsmaal: Hvori bestaaer i sidste Instants Sandhedens og Virkelighedens Kriterium? Det ene Svar henviser os til Tankens Nødvendighed, det andet til Erfaringens Virkelighed. Dette er Grundmodsætningen; men paa Basis af den udfolder der sig en Mængde afledede og for hele Verdensanskuelsen overordentlig vigtige Modsætninger. Det Spørgsmaal maa da fremstille sig, om det er muligt at forsone de to Principer og dermed de to Verdensanskuelser.

Dog kan dette Spørgsmaal først komme frem, naar der er indledet en Vexelvirkning, en virkelig Debat mellem de to philosophiske Skoler. Men dette kan tildels hindres ved, at de høre hjemme hos forskjellige Nationer. En saa afgjørende Modsætning som den, der her har udviklet sig med Hensyn til den philosophiske Forskens hele Retning, viser tilbage til mere omfattende psykologiske og nationale Forskjelligheder. Tankegang og Verdensanskuelse ere ikke noget Isoleret; det er Faktorer, der staa i levende Forbindelse med Individets og Folkets hele Karakter. Den idealistiske Skole har i den nyere Tid hovedsagelig havt sit Hjem i Tydskland, den realistiske i England. Tydskere og Englændere ere de egentlige philosopherende Nationer i den nyere Tid, de staa i Philosophiens Historie ved Siden af Grækerne. Den nationale Begrændsning har her virket hemmende, men ikke blot hemmende. Thi i den philosophiske Forsken kommer det væsentlig an paa Klarhed og konsekvent Gjennemførelse af Tankegangen, og hertil udfordres en nøiagtig og grundig Bearbeidelse af Grundtankerne, som kun er mulig under Forudsætning af en vis Ensidighed. Herpaa beroer de forskjellige philosophiske Skolers Betydning, og herpaa beroer ogsaa Betydningen af den individuelle

og den nationale Karakters Indflydelse paa den philosophiske Tænkning. Vigtige og afgjørende Hovedbegreber vilde aldrig være blevne gjennemtænkte uden saadanne Begrændsninger og Ensidigheder. Saaledes har navnlig den tydske og den engelske Philosophi ved deres konsekvente, Skridt for Skridt foregaaende Udvikling kastet et klart Lys over store Tankekredse, der ellers ikke vilde kunne udmaales. Og kun derved kan hin Grundmodsætning mellem de philosophiske Hovedretninger fremstille sig i saa klar og præcis en Form, at et Arbeide paa dens Overvindelse bliver muligt. —

Af det hidtil Udviklede følger, at der gives tre væsentlige Betingelser for Fremskridt i den philosophiske Erkjendelse. Philosophien forudsætter den i Erfaringen givne Virkelighed som sit Stof. Den gaaer ud paa en konsekvent Gjennemførelse af Principet. Men da dette Princip ifølge Sagens Natur bliver ensidig udviklet i de forskjellige Skoler, stræber den at korrigere denne Ensidighed ved en Forening af de tilsyneladende modsatte Synspunkter. — Det skal nu vises, at den engelske Philosophi i vor Tid er af stor Betydning i alle tre Henseender.

Den engelske Philosophi har til alle Tider havt en empirisk og realistisk Karakter. I Middelalderen finde vi Englændere som de mest fremtrædende Repræsentanter for Nominalismen, den Retning indenfor Scholastiken, som svarer til den moderne Realisme. Duns Scotus († 1308) polemiserer mod Thomas Aqvinas, Repræsentanten for den kirkelige Spekulation, og hævder navnlig Individualitetens Betydning. Ifølge Thomas var den universelle Ide den sande Virkelighed, og det Individuelle fremkom kun ved en Begrændsning, der skyldtes Materien. Men, siger Duns Scotus, hvad der gjør en Ting til denne bestemte Ting, maa være noget Positivt; det Individuelle er det Fuldkomne, den høieste Virkelighed. Roger Bacon († 1292) haanede Albertus Magnus og Thomas Aqvinas, fordi de vilde philosophere uden at have lært Sprog, Mathematik og Physik, og han maatte vansmægte i sit Fængsel, fordi hans ivrige

Syslen med og Lovprisen af scientia experimentalis gjorde ham mistænkt for magiske Kunster. William Occam († 1347) førte Nominalismen videre. Kun det Enkelte er virkeligt; det kan ikke forklares og opløses ved almene Begrebsbestemmelser; de almene Begreber have ingen Realitet udenfor Forstanden; de ere Tegn og Symboler, som udtrykke de enkelte Phænomeners Indbegreb. Al Viden grunder sig derfor paa Anskuelse, der igjen viser tilbage til indre eller ydre Erfaring. Da vi ikke kunne erfare eller anskue Guds Væsen, kunne vi altsaa ikke opnaa nogen Viden om Gud; Theologien er ikke nogen Videnskab, men grunder sig ene og alene paa overnaturlig Autoritet. Occam gjennenfører, hvad allerede Duns Scotus havde udtalt, at Noget kan være sandt i Theologien, som ikke er det i Philosophien. — Den nominalistiske eller empiriske Retning sprænger paa denne Maade Scholastiken. Den Modsætning, som i nyere Tid fremtræder mellem den engelske Philosophi og Fastlandets, kunne vi saaledes forfølge tilbage til Middelalderen.

Baco fra Verulam († 1626) er Stifteren af den nyere engelske Philosophi. Fra de spekulative og theologiske Studier kalder han Menneskeaanden tilbage til Naturen og dens Erkjendelse. Kun der findes en sikker Grundvold for Videnskaben. Overladt til sig selv forvilder Tanken sig i illusoriske og vilkaarlige Forudsætninger (idola mentis), som dels udspringe af den menneskelige Natur, dels af Samfundsforholdene. Disse upaalidelige Forudsætninger befrier man sig fra ved at underkaste sig Erfaringens Lov, ved ad Induktionens Vei at undersøge det Enkelte for derved at naa til de sande Grundbegreber (notiones rerum primæ). Den induktive Naturvidenskab er for Baco alle Videnskabers Moder, til hvilken ogsaa Logik og Moralphilosophi skulle føres tilbage. Dens Formaal er ikke blot Erkjendelse, men Fremskridt i Civilisation, idet Menneskelivet ved dens Opfindelser skal blive rigere udstyret med alle Slags Goder, og Menneskets Magt over Naturen udvides. — Naar Baco saaledes forlanger, at Mennesket skal affør sig al Selv-

virksomhed i Erkjendelsen og saa meget som muligt forholde sig passiv, baner han derved Veien for Sensualismen, der udleder al Erkjendelse fra Sandsningen og betragter alle Forestillinger og Tanker som omdannede Sandsefornemmelser. Denne Lære blev udviklet af Thomas Hobbes († 1679) og John Locke († 1704). De Love, efter hvilke Fornemmelserne kombineres og sammensættes og derved omdannes til Tanker, kunde ikke være andre end Ideassociationernes Love; idet den aandelige Aktivitet forkastes, bliver der kun de passive Sjælephænomener tilbage. David Hartley († 1757) var den Første, der søgte at forklare alle Bevidsthedsphænomenerne som Ideassociationernes Resultater. Endelig drog David Hume († 1776) de sidste Konsekventser af Empirismen og Sensualismen. Saavel den indre som den ydre Verden, saavel Jeget som Verden, kjende vi kun gjennem vore Sandsefornemmelser og Forestillinger; og den indre Sands, Forestillingskredsen, er kun et afbleget Billede af den ydre Sands; i sidste Instants kjende vi da altsaa kun Sandsefornemmelsernes Række. Men saa er det kun grundet i en Illusion, naar vi antage et Jeg, en indre aandelig Substants som Forestillingskredsens Bærer, eller en ydre materiel Substants som Sandsefornemmelsens Aarsag. Det er i det Hele en Illusion, naar vi mene at erkjende en kausal Sammenhæng, et Forhold mellem Aarsag og Virkning; vi kjende kun Phænomenernes Rækkefølge i Tiden, ingen indre og nødvendig Sammenhæng imellem dem. Det er kun Vanen, som igjen er et Produkt af Ideassociation, der fører os til saadanne Antagelser; men Vanen kan ikke begrunde nogen Erkjendelse.

Ved skarp og konsekvent Gjennemførelse var saaledes Empirismen gaaet over til Skepticisme og havde derved opløst sig selv. Alligevel var det Humes og Hartleys Principer, til hvilke den engelske Philosophi støttede sig da der henimod Midten af det 19de Aarhundrede igjen begyndte en Blomstringsperiode for den. Vi maa da nu nærmere angive Forholdet mellem vor Tids engelske Philosophi og den tidligere. Grundtanken er den samme: den

nominalistiske Fastholdelse af det Enkelte og Individuelle som det eneste Virkelige, den empiristiske Antagelse af Sandsning og Induktion som eneste Erkjendelseskilder. Men denne Grundtanke faaer en eiendommelig Gjennemførelse ved den Vægt, der lægges paa Ideassociationens Love som afgjørende for Bevidsthedslivets og særlig for Erkjendelsens Væxt og Udvikling. Hume havde sagt, at vi ikke kunne opnaa nogen sand Erkjendelse, fordi vi kun have Sandseformemmelser og deres Forbindelser at bygge paa. Men, sige vor Tids engelske Philosopher hertil, selve Erkjendelsen er ikke andet end en fast og uopløselig Ideassociation. Tanken er ikke en mystisk Kraft, der atter opdager et mystisk Baand som nødvendig Forbindelse mellem Tingene. Naar visse Forestillinger ifølge Erfaringen og hele Udviklingens Gang have indgaaet en fast Forbindelse, saa maa vi betragte dem som sammenhørende. Hvad ere vi selv, vort Jeg Andet end en fast og inderlig Sammensætning, en Kjede af associerede Forestillinger? Hvad vi kalde nødvendigt, er kun et Udtryk for Fasthed i Associationen. Men vi kunne ikke blot psykologisk paavise, hvorledes Bevidstheden faktisk udvikler sig efter Ideassociationens Love; vi kunne ogsaa ved logisk Analyse sondre mellem berettigede og uberettigede Associationer. Baco havde i al Almindelighed lovprist Induktionen og bekæmpet Syllogismens Anseelse som høieste Erkjendelsesform. Men nu først gjennemføres den induktive Logik, idet der paavises, hvorledes den experimentale Methode fører til at eliminere de tilfældige Tankeforbindelser og fastslaa og hævde de gjennemgaaende og derfor berettigede. Først paa Basis af en saadan forudgaaende, experimentalt fastslaaet Sammenknytten af Forestillinger blive almene Love mulige, og først derved vindes Udgangspunkter for Deduktion, Syllogisme og mathematisk Analyse. Hume polemiserede mod Naturvidenskaben, men vor Tids engelske Philosophi stiller sig netop i Kraft af Humes Principer paa Naturvidenskabens Grund. Den experimentale Naturvidenskab er i sit Væsen skeptisk. Den vil kun finde Lovene for Phænomenernes,

indbyrdes Forbindelser, deres Rækkefølge og deres Sammenhæng. Kun fordi Hume ikke kjendte den experimentale Methode kunde han vende sin Skepsis mod selve Naturvidenskaben. *)

Den engelske Philosophi i vor Tid minder her om den franske Positivisme. Man finder endog meget ofte Positivismen brugt som Fællesnavn, saa at det ogsaa omfatter den engelske Skole. Og dog have denne Skoles første Repræsentanter med Rette fralagt sig Navn af Positivister, naar dette Ord skal betegne dem som Disciple af Auguste Comte. Vi have allerede set, at vor Tids engelske Philosophi er en videre Udvikling af den tidligere engelske Tænknings Standpunkt og Resultater, men saaledes, at den ifølge sine logiske og psykologiske Principer kom til at træde i en nøie Forbindelse med den experimentale Forsken. Denne Forsken og dens Resultater er den fælles Grund, hvor den mødes med den franske Positivisme; det Fælles for begge Retninger skriver sig altsaa fra den Kilde, hvoraf de begge øse. Man maa skjelne mellem Positivismen som særlig Skole, og hvad Franskmændene kalde l'esprit positif, en Aandsretning, som er udsprungen af hele den nyere Kultur og Videnskab, og af hvilken Positivismen selv kun er en særegen Form. Modsætningen mellem den franske Positivisme og den engelske Skole kan i sin Almindelighed angives saaledes: Positivismen gaaer fra Fagvidenskaberne til Philosophien, den engelske Skole fra Philosophien til Fagvidenskaberne. Den franske Positivisme vil egentlig ikke vide af andre Problemer at sige end de fagvidenskabelige. Den samler i en klassifikatorisk Encyklopædi de enkelte Videnskabers Principer og Resultater og lader sig dermed nøie. Kun ét afgjørende Problem fremdrager den tilsidst og forraader derved uvilkaarlig

---

*) Stuart Mill (Examination of Sir William Hamiltons philosophy p. 555) mener endog, at Humes Skepticisme kun var en Forklædning: „han vilde hellere kaldes Skeptiker end betegnes ved et mere hadefuldt Navn.“

sit eget inderste Motiv: Problemet om Menneskehedens og særlig det menneskelige Samfundslivs Udvikling (det sociologiske Problem). Men den forsømmer de logiske og psykologiske Undersøgelser, som ene kunne danne en Basis for en Philosophi, og som ogsaa ere en nødvendig Forudsætning for Behandlingen af hint store Problem. I ethvert Tilfælde anenkjender man ikke Psykologiens Selvstændighed men lader den ganske gaa ind under Physiologien (saaledes Littré). Den engelske Philosophi tager derimod sit Udgangspunkt i Logik og Psykologi og finder herfra Veien til de speciellere Problemer. —

Betragtningen af vor Tids engelske Philosophi i dens Forhold til den tidligere engelske Tænkning førte os tillige til at berøre dens Forhold til Fagvidenskaberne. Men det vigtigste Bidrag til denne Philosophis Karakteristik staaer endnu tilbage. Det bestaaer i en Angivelse af dens Forhold til den philosophiske Hovedretning, til hvilken den tidligere engelske Skole havde dannet en afgjørende Modsætning, den idealistiske eller spekulative.

Hvad vi for Kortheds Skyld have betegnet som den engelske Skole, har forsaavidt ingen udelukkende Ret til dette Navn, som der baade tidligere og i vore Dage har gjort sig philosophiske Retninger gjældende i England, der stille sig i Modsætning til den empirisk-realistiske Philosophi. I det 17de Aarhundrede finde vi en saadan Retning i den mystiske Platonisme, som herskede ved Universitetet i Cambridge, og hvis mærkeligste Repræsentanter vare Henry More og Ralph Cudworth; Lockes Polemik mod de »medfødte Ideer» er maaske snarere rettet mod dem end mod Cartesianerne. I det 18de Aarhundrede udviklede der sig ved de skotske Universiteter som Reaktion mod den engelske Empirisme og dens Resultater en særlig skotsk Skole, hvis egentlige Stifter var Thomas Reid († 1796). Denne Skole havde for en Del praktiske Motiver; den vilde afværge de formentlig farlige Konsekventser af Lockes og Humes Lære og var, som Cousin udtrykker sig, »en Protest fra den sunde Menneskeforstand og Samvittigheden mod

Lockes Philosophi.« Reid bestrider den empiriske Skoles Love om Sandseforneminelserne som de oprindelige Elementer, ved hvis Association og Kombination hele Sjælelivet udvikler sig. Han lærer, at vor Bevidsthed umiddelbart opfatter de ydre Gjenstande. Vi fælde instinktmæssig Domme om Tingene; og disse uvilkaarlige Antagelser indeholde de første og naturlige Principer for al vor Erkjendelse. De ere Bevidsthedens oprindelige Kjendsgjerninger, hvis Indbegreb danner den saakaldte »almindelige Menneskeforstand« (common sense). Af saadanne »naturlige Principer« opregner Reid en stor Mængde, bl. A.: den Sætning, at enhver Fornemmelse viser hen til én ydre Gjenstand; Troen paa vor personlige Identitet; fremdeles mathematiske og metaphysiske Principer (f Ex.: Enhver Ting har sin Aarsag), og moralske Bud (f. Ex.: Man skal sætte Pligten over Nytten). Alle disse Principer skulle umiddelbart ligge i Bevidstheden. — Det er ikke ved at opstille »den sunde Menneskeforstands Principer» men ved dén Undersøgelse af Empirismen, de satte i Bevægelse, og ved den Sands for psykologiske Undersøgelser, de vakte, at Reid og hans Skole have øvet en ikke ringe Indflydelse. I Frankrig rykkede Royer Collard og Victor Cousin i Marken mod Condillac med Reids Vaaben. Men ogsaa i England har den skotske Philosophi været af stor Betydning, navnlig siden den i sin største Repræsentant i vor Tid, William Hamilton, indgik en eiendommelig Kombination med den kantiske Philosophi. Dette fører os til at undersøge, hvorledes den tydske Philosophi griber ind i den engelske Tænknings Udviklingsgang i vor Tid. Kant, som efter sin egen Erklæring fik Stødet til sin epokegjørende Forsken fra David Hume, har siden selv virket betydningsfuldt tilbage paa Humes Fædreland.

Kant træder ligesom Reid op mod Humes Skepticisme. Men medens det for den ængstelige Reid fremfor Alt gjaldt om at sikre sig Jegets og den ydre Verdens Realitet, hvorfor hans Forsøg ogsaa fik en mere overfladisk Karakter, gik Kant dybere tilbage og fandt i Kausalitetens

Problem det egentlige Stridsspørgsmaal mellem begge Retninger. Han kunde ikke lade sig nøie med den skotske Skoles Paaberaabelse af den sunde Menneskeforstand. At den almindelige Menneskeforstand kjendte og anvendte Aarsagsbegrebet, negtede Hume jo ikke; men Striden dreier sig netop om dette Begrebs Betydning og Gyldighed. I ethvert Tilfælde skulde man, mente Kant, hellere bruge sin sunde Menneskeforstand til at føre Bevis for, hvad man antager, end paakalde den som et Orakel. Ved at gjennemtænke Sagen blev Kant nu opmærksom paa, at der er en hel Kreds af Anskuelsesformer og Begreber, som ligger til Grund for al Erfaring, fordi de ere de forskjellige Former og Maader, hvorpaa det i Fornemmelsen givne Stof sammenfattes til Enhed for Anskuelsen og Tænkningen. Disse Former maa derfor, sluttede han, være aprioriske, oprindelig givne i vor Natur. De kunne ikke skrive sig fra Erfaringen, da al Erfaring netop forudsætter dem, og da de have almindelig og nødvendig Gyldighed, hvilket blotte Abstraktioner fra Erfaringen ikke kunne have, da Erfaringen aldrig viser os det Ubetingede. Netop i Kraft af Erfaringens Gyldighed hævder Kant saaledes Tankens Oprindelighed. Han har herved banet Veien for en hel ny Opfattelse af den aprioriske eller spekulative Erkjendelse. Denne kan ikke længere, som i Dogmatismen, være et færdigt og afsluttet System, som skulde kunne udvikles uden Hensyn til Erfaringen; men den forudsætter stedse Erfaringen, og optager den i sig i Kraft af sit eget Princip »At al vor Erkjendelse begynder m e d Erfaringen«, siger Kant, »derom er der ingen Tvivl; men derfor udspringer ikke al vor Erkjendelse a f Erfaringen«. Kant selv skjelnede saa stærkt mellem det Subjektive og det Objektive, at det ser ud, som om Tanke- og Anskuelsesformerne staa fuldfærdige paa den ene Side, og Indholdet først kommer til fra den anden Side; men den sande Konsekvents af den kritiske Philosophi har Schelling udtalt i den Sætning, at vor Erkjendelse lige saa lidt er apriorisk som aposteriorisk, idet denne Modsætning først skyldes Reflektionen. Schelling

viser fremdeles, at der vel gives aprioriske men ikke medfødte Begreber. »Ikke Begreber, men vor egen Natur og dens hele Mekanisme er os medfødt. Denne Natur er af en bestemt Beskaffenhed og virker paa en bestemt Maade, men fuldkomment bevidstløst, thi den er selv ikke Andet end netop denne Virken.« Sjælen er hverken en beskreven eller en ubeskreven Tavle.

Det var Samuel Coleridge († 1834), som især blev Mellemleddet, gjennem hvilket den tydske Philosphi gjorde sin Indflydelse gjældende i England. I sin Ungdom havde han været en ivrig Beundrer af Hartley og Hume, men frastødtes senere ved disse Tænkeres Benegtelse af Aandens Aktivitet. Han saa rigtig, at naar Læren om Ideassociationerne gjøres til den psykologiske Hovedlære, opfattes alle Bevidsthedsphænomenerne som fuldstændig passiviske. Fra dette Synspunkt har han allerede (i sin Biographia litteraria vol. I. pars II. p. 116 ff) givet en træffende Kritik af den saakaldte »Association psychology.« Studiet af Kant og hans Efterfølgere førte ham ganske ud over Empirismen. Han blev saaledes hjemme i den kritiske Philosophis Principer, at han ad sin egen Vei naaede til flere af de Ideer, Schelling udtalte i sit Identitetssystem, saa at dette endog paadrog ham en Beskyldning for Plagiat. Som Digter virkede Coleridge til at indføre Romantiken i England; som Tænker og Publicist virkede han til at udbrede Kundskab til den tydske Philosophis Grundtanker. Selv en saa afgjort Modstander af disse, som Stuart Mill, stiller ham ved Siden af Bentham og betragter disse to Mænd som de to befrugtende Aander for deres Samtid. Mill anerkjender, at Angrebene paa Lockes Philosophi saavel fra den tydske som den skotske Skole væsentlig have ansporet den psykologiske Forsken og gjort opmærksom paa de Vanskeligheder, der endnu vare uovervundne. (Dissertations and discussions I.). Buckle omtaler i sin Civilisationshistorie foruden den skotske Skoles Indflydelse ogsaa »den pludselige og vel fortjente Beundring for den tydske Litteratur, hvilken især Coleridge gav Udtryk, og som

indgjød den engelske Aand Smag for høiere og dristigere Anskuelser, end den hidtil havde kjendt«; men han levede desværre ikke længe nok til at fuldføre en Skildring af denne Bevægelse.

Den Indvirkning, som den kritiske og spekulative Philosophi øvede paa Empirismen, bestod for det Første i at føre denne til en skarpere Bevidsthed om sit eget Princip og en konsekventere Gjennemførelse deraf, hvorved saa paa den anden Side den Overbevisning maatte udvikle sig, at Empirismen nødvendigvis viser udover sig selv. Hume havde forkastet Kausalitetsbegrebet, men han anerkjendte Mathematikens Sætninger som nødvendige, fordi de grundede sig paa Modsigelsens Grundsætning og ikke paa ydre Erfaring. Kant bemærkede hertil, at Hume konsekvent ogsaa maatte have negtet Nødvendigheden paa det mathematiske Omraade. Dette anerkjender Stuart Mill og lærer, at alle mathematiske Axiomer grunde sig paa Erfaring, paa fast og stadig Ideassociation, og at Modsigelsens Grundsætning kun er Udtrykket for det mest abstrakte Resultat af Erfaringen. Først herved har Empirismen naaet sin Fuldendelse. Men naar al Nødvendighed saaledes negtes, maa det Spørgsmaal naturligvis opkastes, hvorledes Empirismen vil kunne godtgjøre sin egen Sandhed. Herbert Spencer hævder her overfor Stuart Mill, at hvis hele den empiriske Erkjendelse ikke skal svæve i Luften, maa der være et Kriterium, som fra først af og helt igjennem ligger til Grund for den, og i Kraft af hvilket ethvert Fremskridt i Erkjendelse gjøres. »At sige, at der ikke gives nødvendige Sandheder, er det Samme som at sige, at Slutningen ikke med Nødvendighed indeholdes i sine Præmisser men er en empirisk Dom, som ikke sikkert er sand. Den rene Empirisme gaaer ud fra en Uvished og bevæger sig gjennem en Række af Uvisheder. Man kan standse den ved ethvert Skridt, saalænge den ikke har gjort Rede for sin oprindelige Forudsætning.« Før man antager Noget for sandt, maa man gjøre sig Rede for, hvad Betingelsen i det Hele er for, at Noget skal være sandt. Bevidstheden maa ved

Undersøgelse af sine egne Tilstande komme til en Afgjørelse af, hvilken Egenskab det egentlig er, der menes, naar Noget sættes som sandt.

En af Vanskelighederne ved den tidligere empiriske Skoles Psykologi var den af Coleridge fremhævede, at den sjælelige Aktivitet forblev uforklaret. Her har den engelske Psykologi gjort et Skridt, som Stuart Mill træffende sammenligner med det Skridt, hvorved Laromiguière gik ud over Condillac, idet han fremhævede Sindets Aktivitet i Opmærksomheden. Støttet til physiologiske Kjendsgjerninger har nemlig Alexander Bain, en engelsk Psycholog, der staaer Mill nær, paavist et oprindeligt aktivt Element som Udgangspunkt for det sjælelige Liv, nemlig den primitive, automatiske Bevægelse, som gaaer forud for al Sandsning, som ved de enkelte Sandsninger ledes i bestemte Retninger, men uden hvilken disse Sandsninger ikke kunne finde Sted, — den første Spire til Tankens og Villiens Aktivitet.

Blev Øiet saaledes aabnet for Sider af Virkeligheden, man tidligere havde været blind for, saa blev det tillige ledet til dristigere og mere omfattende Synspunkter. Ved Siden af Philosopherne optræde her Historikerne og Naturforskerne. Ideen om Menneskeslægtens og Menneskeaandens Udvikling paa de forskjellige Omraader baner sig Vei gjennem den af Kant og Herder grundlagte Historiens Philosophi; den spekulative Naturphilosophi og den komparative Naturvidenskab vise, at Udviklingens Ide ikke er indskrænket i sin Gyldighed til Aandens Verden, men at den omfatter Natur og Aand som Led af samme Kjede. Den ældre Skoles ængstelige og snevre psykologiske Empirisme forsvandt for disse storartede Anskuelser. Der maatte da nødvendigvis fremstille sig den Opgave at samle alle enkelte Undersøgelser til en omfattende Verdensanskuelse, behersket af ét ledende Princip. Det er en Opgave, hvortil der kun findes spredte Bidrag hos de tidligere engelske Tænkere, men som de store philosophiske Systemer paa Fastlandet vare Forsøg paa at løse. Ogsaa vor Tids engelske Philo-

sopher fastholde, at vor Erkjendelse kun er relativ og phænomenal og ikke kan gribe det Absolute; men selve den relative Viden kan dog organiseres til et sammenhængende Hele, og da det er umuligt for Tanken at holde det Relative dualistisk sondret fra det Absolute, som den under en eller anden Form maa statuere, saa se vi ogsaa den dybsindigste af disse Philosopher, Herbert Spencer, anerkjende, at der ved Udmaalingen og Artikulationen af den relative Videns Omraade vindes indirekte Bestemmelser af den absolute Kraft, til hvilken Udviklingens Ide, den herskende Ide i Phænomenernes Rige, viser tilbage.

Idet paa denne Maade den empiriske Philosophi nærmer sig Spekulationen, dels ved Anerkjendelse af de oprindelige Forudsætninger, hvorpaa ogsaa Spekulationen bygger (det aprioriske Sandkedskriterium; Selvets oprindelige Aktivitet), dels ved Bestræbelsen for en altomfattende Verdensanskuelse, der i det Betingede finder Bestemmelser for det Ubetingede, i det Relative indirekte Former for det Absolute, — nærmer den sig særlig den Retning i vor Tids tydske Philosophi, som kan kaldes Virkelighedsidealismen, fordi den gaaer ud fra Betragtningen af Virkeligheden og kommer til det Resultat, at denne i sidste Instants er af ideal Natur. *) En lignende Gang finde vi i Nutidens engelske Philosophi. Her er hos Englænderne en stærkere empirisk og skeptisk Tendents, men den praktiske Idealisme, der er saa karakteristisk for disse tilsyneladende saa prosaiske Forskere, maa dog tilsidst ogsaa føre spekulative Konsekventser med sig, forsaavidt ikke allerede den theoretiske Interesse leder i denne Retning. Ogsaa hvad den tydske »Virkelighedsidealisme» angaaer, gjælder det, at det Absolute væsentlig opfattes som videnskabeligt og praktisk Ideal. Den Tid synes i det Hele at være forbi, da man ad den dialektiske Begrebsudviklings Vei troede

*) Se min Bog „Philosophien i Tydskland efter Hegel“ pag. 220—319.

at kunne gribe det Absolute. Selv det høieste og klarest tegnede Gudsbegreb er dog kun et Symbol, et Grændsebegreb, hvortil vi komme, men som vi ikke kunne gjennemføre. Dog maa det fastholdes, at vi med Nødvendighed komme til dette Begreb. At det maa være en Hypothese, er sandt; men det er en Hypothese, vi under en eller anden Form nødes til at opstille, og det Spørgsmaal kan derfor ikke skydes tilside i Philosophien, hvilken Hypothese der kommer Sandheden nærmest. Den spekulative Kritik har her Arbeide nok, et Arbeide, der aldrig vil ende, saalænge Menneskeaanden ikke bliver træt af at sysle med sine høieste Ideer. Ogsaa dette er et af de Punkter, hvori den engelske Philosophi adskiller sig fra den franske Positivisme. August Comte vilde vel ophæve al Theologi og Metaphysik, men statuerede dog et Absolut, et »høieste Væsen,« som faldt sammen med selve Menneskeheden, betragtet som et Hele i Fortid, Nutid og Fremtid, i hvis Tjeneste og for hvis Udvikling alle Enkelte skulle arbeide og fuldstændig opofre sig. Herimod gjælder den Indvending, som Spencer fremfører, at det Ubetingede ikke kan søges paa noget enkelt Omraade, men maa være den universelle Kraft, som rører sig i Alt og ligger til Grund for hele Tilværelsen. —

Af denne almindelige Karakteristik kunne vi uddrage det Resultat, som i den følgende Fremstilling vil finde sin nærmere Begrundelse, at den engelske Philosophi i vor Tid viser os, hvorledes Empirismen, netop naar den gjennemføres, fører ud over sig selv. Som vi have set, tager vor Tids engelske Philosophi sit Udgangspunkt i den tidligere engelske Skoles Principer, men ved den Udvikling, den giver disse Principer, fører den dem ud over Skolens Begrændsning. Vi maa derfor tilskrive den en ikke ringe Betydning for Philosophiens videre Udvikling og Bearbeidelsen af dens universelle Problemer. —

Som allerede bemærket, forstaa vi ved den engelske Philosophi særlig den empiriske og realistiske Retning. Men vi maa dog for at give et klart Billede af den philosophiske Bevægelse i England ogsaa fremdrage Repræsen-

tanter for denne Retnings Modsætning. Efter derfor først at have beskjæftiget os med Stuart Mill, Empirismens Fuldender, og Psychologen Bain, som i det Væsentlige slutter sig til ham, ville vi i Korthed karakterisere Mills Modstandere Whewell og Hamilton, som især ere paavirkede af den kritiske Philosophi. Det tredie Afsnit af vor Fremstilling vil give en Udsigt over Herbert Spencers Lære, som paa engang har sine Forudsætninger i den empiriske og den kritiske Skole, som klarest og bestemtest fører ud over Empirismens Grændser, og som betegner den storartede Afslutning af de philosophiske Bestræbelser i England i vor Tid.

Andet Kapitel.

Den rene Empirisme.

I. John Stuart Mill (f. 1806, d. 1873) modtog, som man ser af hans Autobiographi, allerede tidlig Indtryk, der bleve bestemmende for hans hele theoretiske og praktiske Retning, Faderen, James Mill, førte ham tidlig ind i det 18de Aarhundredes Philosophi og lærte ham at betragte dens Lærdomme ikke blot som Theorier, men næsten som Udtryk for sin Religion, fordi de alene formaaede at bekæmpe de herskende Fordomme, som hindre Menneskehedens Fremskridt til Frihed og Lyksalighed. Det er igjennem James Mill, at vor Tids engelske Philosophi staaer i Forbindelse med det 18de Aarhundredes. Han var væsentlig dannet ved Studiet af Hartley og Hume og betragtede ligesom disse to Tænkere Forestillingernes Association som den psykologiske Grundlov, en Opfattelse, som allerede er forberedt af Thomas Hobbes. Skjøndt Stuart Mill ikke særlig har behandlet Psykologien, ligger dog denne psykologiske Theori til Grund for hele hans System; til den vise, som han stedse selv fremhæver, alle hans logiske,

metaphysiske og ethiske Undersøgelser tilbage. Vi maa derfor, baade for at vise den historiske Sammenhæng mellem det 19de og det 18de Aarhundredes engelske Philosophi og for særlig at forstaa Stuart Mills Standpunkt, i Korthed omtale den nævnte psykologiske Theoris tidligere Former.

I sin Udvikling fra Locke til Hume førte det 18de Aarhundredes Philosophi til at eliminere Selvets Begreb og opfatte Sjælelivet blot som en Række af Forestillinger og Fornemmelser, en Række, som man saa igjen søgte at simplificere ved at føre alle Forestillinger tilbage til Sandsefornemmelser. Lovene for Sjælelivet opfattedes da ikke som Udtryk og Former for Selvets Energi, men som Formler for det mekaniske Vexelforhold mellem de enkelte Led i Rækken af sjælelige Phænomener, i sidste Instants af Sandsefornemmelser. En fuldstændig Lære om disse Love, Lovene for Ideassociationerne, søgte først David Hartley (f. 1705, d. 1757) at give i sit Værk »Observations on man.» Hartley giver Associationstheorien et physiologisk Grundlag, idet han, sluttende sig til Newtons Emissionstheori, som den store Naturforsker ikke blot anvendte til Forklaring af Lysvirkningerne, men ogsaa til at forklare Nervevirkningerne, fører alle Sandsninger og Forestillinger tilbage til Svingninger i Hjernesubstantsen, fremkaldte ved Indtrykkene udenfra. Naar nu visse bestemte Svingninger ofte komme igjen, maa der i Hjernesubstantsen opstaa en Disposition til at gjentage dem under visse Betingelser. Hvilke disse Betingelser ere, lære vi af Ideassociationernes Love, som vi finde ved psykologisk Analyse. Medens Hume endnu skjelner mellem tre forskjellige Associationslove: Association paa Grund af Lighed, Sammentræf (Kontiguitet) og Kausalitetsforhold mellem Forestillingerne, saa fører Hartley disse Love tilbage til en eneste, Sammentræffets, Berøringens (Kontiguitetens) Lov: to Sandsefornemmelser forbindes eller associeres, naar de Indtryk, der fremkalde dem, indtræffe samtidig elter umiddelbart efter hinanden. Naar da senere det ene Indtryk ind-

træder igjen, vil der være en Disposition til ogsaa at fremkalde den til det andet Indtryk svarende Forestilling, eftersom der i Hjernen vil være en Disposition til at gjentage den til dette andet Indtryk svarende Svingning. En Forestilling er kun Resten af et tidligere Indtryk, beroende paa en svagere Svingning, der er ligesom Efterklangen af den ved selve Indtrykket fremkaldte stærke Svingning. Ved Sammensmeltning af enkelte Forestillinger formedelst deres hyppige Gjentagelse i Forening med hverandre opstaaer en sammensat Ide, som tilsidst synes at danne en uopløselig Enhed, fordi de enkelte Forestillingselementer, hvoraf den er sammensat, forsvinde fra Bevidstheden, idet enhver enkelt af dem overvindes af Summen af alle de andre. Den sammensatte Ide synes tilsidst slet ikke at have noget Slægtskab med de Forestillinger og Sandsninger, af hvilke den er bleven til, ligesom et Lægemiddel i sin Smag kan være helt forskjelligt fra ethvert enkelt af de Stoffer, hvoraf det er tilberedt. De sammensatte Ideer kunne nu igjen sammensættes med hverandre, og saaledes i det Uendelige. Deraf kommer det, at mange Ideer synes at opstaa ligesom af sig selv, indenfra, hvilke man da, som Locke, har udledt af en egen sjælelig Evne, Reflexionen; men en fortsat Analyse vil kunne føre alle, selv de høieste og mest sammensatte Ideer tilbage til Enkeltforestillinger, og disse igjen til Sandseindtryk. Paa Følelsen af Lyst og Ulyst øve Ideassociationerne en opdragende Magt: de sandselige Fornemmelser vige efterhaanden for de ideelle Følelser, idet de umiddelbare Gjenstande for Lyst og Smerte træde tilbage for Forestillinger, der ikke i sig selv medføre sandselig Nydelse eller Lidelse. Herpaa beroer Evnen til at uddanne sin Villie og hæve sig op over det Sandselige. Og ad denne Vei uddanne den moralske Sands og de moralske Ideer sig. Men paa den anden Side beroer ogsaa al Fordom og al Indflydelse af Autoritet paa Ideassociationens Magt.

Coleridge har med Rette fremhævet den strenge Konsekvents, hvormed Hartley gjennemfører sin Theori. Naar

Sjælelivet opfattes som beroende paa mekaniske Forbindelser mellem enkelte Elementer, kan det, ligesom ved Forbindelsen mellem materielle Atomer, kun være den umiddelbare Berøring, der medfører Forbindelsen. Derfor staaer hos Hartley den psykologiske Hypothese ogsaa i nøie Forbindelse med den physiologiske Theori. Thi vel er der, som Lewes fremhæver i sin Kritik af Hartley, ikke nogen saadan Lighed mellem physiologiske og psykologiske Phænomener, at vi af hine kunne lære Noget om disse, og vort Kjendskab til Fornemmelserne er større end vort Kjendskab til deres physiologiske Grundlag; men Associationspsykologien beroer jo netop paa, at de sjælelige Phænomener opfattes i Analogi med de legemlige. Naar derfor den physiologiske Hypothese opgives, har Associationspsykologien allerede mistet sin absolute Karakter.

James Mills (f. 1773, d. 1836) psykologiske Lære adskiller sig fra Hartleys ved Opgivelse af den physiologiske Hypothese og ved en bestemtere og omhyggeligere Gjennemførelse af den psykologiske Analyse. Hans »Analysis of the phenomena of the human mind» udkom 1829 og blev 1869 udgivet paa Ny af hans Søn, forsynet med særdeles interessante Noter af denne, af Psykologen Bain, af Philologen Findlater og af Historikeren Grote. I disse Noter gives der Berigtigelser og Forklaringer og føres Undersøgelsen videre, saa at man her har ligesom et Repertorium for den empiriske Psykologi i England. — Det er hos James Mill ligesom hos Hartley Kontiguitetens (Berøringens) Lov, der lægges til Grund. Fornemmelser, der pleie at indtræffe samtidig eller umiddelbart efter hinanden, associere sig, og Forestillingerne følge efter eller med hverandre ligesom de Sandsefornemmelser, hvis Billeder de ere. Foruden Hyppigheden af visse Fornemmelsers Sammentræf, er det ogsaa den Interesse, dette Sammentræf har for Individet, der styrker Associationen; Interessen leder os til at lægge Mærke til de hyppige og konstante Sammenhænge, thi paa dem grunde vi Planerne for vor Handlen. Snart danner der sig da for Bevidstheden en Modsætning mellem

konstante og variable Forhold. Jeg har ligesaa ofte set Fuglen flyve fra Vest til Øst som fra Øst til Vest, men jeg har altid set Stenen tilsidst falde til Jorden, naar den blev kastet, aldrig vedblive at fare i den modsatte Retning. To Forestillinger, som paa denne Maade stedse vise sig at høre sammen, indgaa en uopløselig Forening, en fast Association, og heri bestaaer, hvad vi kalde Tro eller Antagelse. Naar vi se det ene Phænomen indtræde (f. Ex. Kastet af Stenen), vente vi ogsaa, at den andet (Stenens Fald) vil følge efter. —

Den psykologiske Mekanisme, som Hartley og James Mill lærte, ligger nu, som allerede bemærket, til Grund Stuart Mills hele Lære. Den danner den Forudsætning, til hvilken han paa ethvert Punkt kommer tilbage. Men han antager dog ikke Associationslæren ganske i den Form, hvori hine ældre Forskere fremstillede den; hans egne Undersøgelser førte ham paa flere afgjørende Punkter ud over den, som man navnlig ser af hans Noter til Faderens Værk. Dette bringer da ikke faa Inkonsekventser ind i hans Lære, idet han ikke er bleven sig bevidst, at de Berigtigelser, han foretager ved den ældre Theori, ofte ligefrem føre til fuldstændig at ophæve dennes Forudsætninger, hvilke han dog mener at kunne fastholde. Saa klar og aaben en Aand, som denne Tænker er, saa stor en Lyst og Glæde, han finder i Debatten med andre Standpunkter, og saa uforbeholdent han anerkjender det, naar han er bleven sig Vanskeligheder bevidst, hans Theori ikke kan løse, saa mærker han dog ikke, at han her har forladt sine oprindelige Forudsætninger. Han omtaler i sin Autobiographi, hvilken Kamp han havde at bestaa for at frigjøre sig fra de ensidige Synspunkter, Faderens stærke Paavirkning allerede tidlig havde bibragt ham; og vi ville finde Sporene af denne Kamp i de antydede indre Modsigelser i hans Lære. Associationspsykologien er det mægtige Vaaben, han retter imod sine Modstandere, men den er tillige en Vægt, der tynger paa ham selv og gjør ham ude af Stand til at fuldende, hvad han stræber efter at naa. Ganske

i Almindelighed kan hin Modsigelse siges at fremkomme ved, at Associationstheorien hviler paa en udvortes og mekanisk Opfattelse af Sjælelivet, der vel er berettiget som empirisk Grundlag, men som overser en Rest, der her er Sagens egentlige Kjerne, nemlig det egentlige Selv, den subjektive Energi, som maa være tilstede, om end i rudimentær Form, i den dunkleste Fornemmelse, og som er den Magt, der ene kan bringe Enhed og Sammenhæng i Forestillingskredsen. Ideassociationen er en af de vigtigste reale Faktorer i Sjælelivet, men kan selv kun opfattes ret ved at ses som en elementær Form for Selvets Energi. Naar man, som vi ville see Stuart Mill gjøre, indrømmer, at denne Energi udgjør Aandens egentlige Væsen, og at den ikke kan forklares ved Associationslæren, saa er det inkonsekvent vedblivende at betragte dennes Principer som eneste Grundlag for Psykologien.

Dersom Stuart Mills Forhold til den tidligere engelske Philosophi havde været mere bekjendt, vilde man ikke saa ofte have set ham betegnet som Positivist og som Discipel af Auguste Comte. Han har selv udtrykkelig afvist denne Betegnelse i sit Skrift: »Auguste Comte and Positivism.« Ikke blot var hele hans Anskuelse grundlagt, før Comtes Skrifter udkom, men han afviger ogsaa i meget væsentlige Punkter fra den store franske Philosoph. Som dennes Hovedfortjeneste fremhæver Mill hans Opfattelse af Menneskeaandens Udvikling gjennem tre Stadier, det theologiske, det metaphysiske og det positive, og den Maade, hvorpaa han derved begrunder Videnskabernes Klassifikation. Men til denne Anerkjendelse føier Mill nogle eiendommelige Indskrænkninger. Fordi det indrømmes, at vi kun erkjende Phænomenerne og deres Love, medens det Absolute ligger ud over vor Rækkeevne, følger deraf ikke, at det theologiske Stadium skulde være aldeles overvundet i den Forstand, at der skulde komme en Tid, da Menneskeslægten ganske holdt op med at spørge efter den oprindelige Aarsag, det absolute Princip til Alt. Den »positive« Philosoph kan herom danne sig den Mening, han anser for den rette; den

vil da blive Gjenstand for den positive Kritik; men det er ikke nødvendigt, at alle Tænkere stemme overens i disse Sager. »Den, som betragter alle Begivenheder som Led i en fast Orden, idet enhver af dem er den uforanderlige Følge af en foregaaende Betingelse eller af en Kombination af foregaaende Betingelser, antager fuldstændig den positive Maade at tænke paa, hvad enten han anerkjender eller ikke anerkjender en universel Grund, hvis oprindelige Følge hele Naturens System er, og hvad enten denne universelle Grund opfattes som Aand eller ikke.« Fordi fremdeles det positive Stadium skal afløse det metaphysiske, følger det ikke, at det ikke længere skulde være nødvendigt at anstille Undersøgelser og Analyser af de Forudsætninger og Principer, hvorpaa vor Erkjendelse hviler. Men Betydningen af saadanne Undersøgelser er Comte tilbøielig til at overse, ligesom han slet ikke har givet Logiken og Psykologien Plads i sit System (smlgn. ovenfor S. 9-10). Den almindelige Videnskabslære skal løse to Opgaver: den skal vise os de Veie, ad hvilke den menneskelige Tanke naaer Erkjendelsen, og de Midler, ved hvilke Erkjendelsens Sandhed kan godtgjøres. Men Comte har kun behandlet den første Opgave, ikke den anden; han har ikke indset Verifikationens Betydning, som den induktive Logik paaviser. Dermed hænger det sammen, at Comte betragtede Hypotheserne som Midler til at tilfredsstille vor intellektuelle Trang til Klarhed og Sammenhæng mellem Phænomenerne, i Stedet for som Veie til at finde Phænomenernes reale Aarsager. Han erklærer endog, at »det mest philosophiske Synspunkt tilsidst fører til at opfatte Studiet af Naturlovene som bestemt til at fremstille den ydre Verden for os, med Tilfredsstillelse af vor Forstands væsentlige Tilbøieligheder«, til hvilke han regner Trangen til Orden og Harmoni, til Skjønhed og Idealitet. Tyngdepunktet truer altsaa her med at flytte sig fra det Objektive til det Subjektive, skjøndt Positivismen efter Comtes Lære netop skulde udelukke alt Subjektivt. Med Rette finder Mill heri Spiren til Comtes senere mystiske Spekulationer, hvor den »subjektive Syn-

these» skulde træde i Stedet for den objektive. Mill er her mere positivistisk end Comte, men han forlader Positivismen ved at hævde Logiken som særegen Videnskab. — Ligesom Comte oversaa den logiske Analyses Betydning, saaledes negtede han ogssa Psykologiens Realitet som selvstændig Videnskab, fordi den hviler paa Selviagttagelse, der efter hans Anskuelse kun fører til subjektive Illusioner. I Stedet for Psykologien vil han sætte Phrenologien. Mill hævder Psykologiens Selvstændighed som en Videnskab, der har sine særegne Principer og Love, nemlig Ideassociationens Love, der ere for Psykologien, hvad Tyngdeloven er for Astronomien, og hvad Vævenes elementære Egenskaber ere for Physiologien. — Philosophien har saaledes for Mill en dybere Grund og et videre Omfang end for Comte. Mill selv har som Tænker en videre Horizont og en større Bevægelighed end Comte; men han staaer paa den anden Side tilbage for den franske Philosoph i streng Konsekvents og systematisk Afsluttethed. —

Stuart Mills Hovedværk er hans Logik. Han har her med Mesterskab skildret den induktive Forskens Methode i dens fineste Nuancer og er mere end nogen anden Logiker kommen Ansigt til Ansigt med Erkjendelsens virkelige, praktiske Funktioner. Det vil være vanskeligt at finde noget Sidestykke til dette Værk, naar man ikke gaaer tilbage til Aristoteles. Hvad denne gjorde for Syllogismen, for den deduktive Logik, har Mill gjort for Induktionen, for den experimentale Forskens Logik. Allerede Baco og Descartes polemiserede mod Syllogismen og negtede dens Betydning som Erkjendelsesmethode; men den nye Logik, Baco lovede, kunde dengang endnu ikke fremstilles. Ligesom Aristoteles først kunde opstille Theorien om Syllogismen, efterat Reflexionen og Dialektiken var bleven øvet og udviklet af Sokrates og Plato, saaledes kunde Induktionens Theori først gjennemføres, efterat den experimentale Forsken havde arbeidet længe og paa forskjellige Omraader. Og da viste det sig ogsaa, at den formelle (syllogistiske) Logik ikke var nok, men at der behøves en Lære om den

objektive Sandhed og Vished, en »philosophy of evidence», der ikke blot er analytisk og sikrer mod Selvmodsigelse, men virkelig fører Erkjendelsen videre, ad Synthesens Vei beriger med nyt Indhold.

Ved at slutte forstaaer man i Almindelighed at udlede en Sætning af en anden. Men dette er ifølge Mill ikke Slutningens oprindelige Form. Oprindelig slutter man hverken fra det Almindelige til det Enkelte eller fra det Enkelte til det Almindelige, men fra et Enkelt til et andet Enkelt. Sandsningen viser os to Phænomener (a og b) forbundne enten ved Samtidighed eller umiddelbar Succession, og ifølge Associationens Lov fremkalder Opfattelsen af det ene Phænomen (a) siden Forestillingen om det andet (b). Dette er den mest elementære Slutning, som er rent instinktmæssig og mekanisk, og som foretages selv af Dyr og smaa Børn. Naar Barnet engang har brændt sig (b) paa den varme Kakkelovn (a), vil Synet af Kakkelovnen (a) siden fremkalde Forestillingen om Smerten ved at brænde sig (b), og derfor »skyer brændt Barn Ilden.» — Men naar de Erfaringer, hvoraf Slutningen skal drages, ere mangfoldige og adskilte i Tid, maa de fastholdes og sammenholdes ved et Fællesnavn; kun derved bliver det muligt at gjøre sig skarpt og bevidst Rede for den Operation, man foretager. I Stedet for den elementære Slutning, der gik fra det ene Enkelte til det andet Enkelte, træder altsaa nu en mere indviklet Proces. Først opstilles ved Induktion (i snevrere Betydning) en almindelig Sætning som Udtryk for de givne Erfaringers Sum ($a_1 + a_2 + a_3 = A$), og af denne almindelige Sætning (A) udlede vi saa det andet Enkelte (b) ved syllogistisk Deduktion. Men denne indviklede Proces er kun en anden Form for hin elementære Slutning: dels er det Almene kun Summen af det Enkelte, og dels have vi ligesaa megen Ret til at drage en Slutning om en hel Klasse som om et enkelt Phænomen, forsaavidt det besidder Klassens Attributer. Syllogismen, Slutningen fra det Almene til det Enkelte, er kun en Prøve, vi anstille, det Almene selv er kun Summen af den tid-

ligere Erfaring, et Slags Register, en kort Formel, som ikke selv kan være oprindeligt Udgangspunkt.

Vi se saaledes Associationspsykologien ligge til Grund for Mills logiske Theori. Men hvorledes komme vi da ud over det Tilfældige i dette Grundlag? Hvorledes kan en virkelig Indsigt og Erkjendelse udvikle sig af den blinde, instinktmæssige Succession af Forestillinger? Stuart Mill siger selv, at hvad Menneskene kunne begribe, og hvad de ikke kunne begribe, for en stor Del er tilfældigt og afhænger af deres Erfaring og Vaner. Ved særlig at kultivere visse Ideassociationer kunne Menneskene gjøre sig aldeles uskikkede til at begribe mange Ting, medens de paa den anden Side kunne begribe Meget, som atter synes Andre ubegribeligt. Hvorledes kunne vi da være sikre paa, at vi pleie de rigtige Ideassociationer? Det maa Logiken nødvendigvis belære os om, da den ellers ikke vilde være, hvad den efter Mills Definition skal være, »thi science of the conditions of correct thinking.» Men det ses let, at Mill kun ved en Inkonsekvents kan opstille et Begreb om det Rigtige, hvorved dette bliver forskjelligt fra det faktisk Antagne. De virkelig opstaaede Ideassociationer kunde ikke have dannet sig anderledes, og lige saa lidt vil man ifølge Mills Forudsætninger egentlig kunne forandre og »kultivere» dem, thi hvorfra skal denne Dannelse udgaa, naar der i Bevidstheden ikke er andre Faktorer end de enkelte Forestillinger, og disse kun virke efter Associationens uvilkaarlige Love?

Ifølge den almindelige Opfattelse gjælder det at fastholde de Forbindelser mellem Phænomenerne, der have Nødvendighedens Karakter, eller med andre Ord, at ordne Phænomenerne ifølge Aarsagens Princip. Men Mill er ikke tilfreds med dette Svar. Ved Nødvendighed, siger han, tænker man sig i Almindelighed et mystisk Baand, der forener Tingene, ved Aarsag Noget, der ikke blot stedse gaaer forud for noget Andet, men som ligefrem frembringer noget Andet. Intet af disse Begreber kan ifølge Mill den induktive Logik bruge. Den finder kun en

Række af Phænomener, af hvilke nogle bestandig indtræde i Forening med hverandre, — den eneste Sammenhæng, den kjender. Om Nødvendighed kan her kun være Tale, forsaavidt man derved forstaaer ubetinget Forbindelse, idet det ene Phænomen aldrig er tilstede, uden at det andet ogsaa indtræder. Om Aarsag kan her kun være Tale, forsaavidt man derved forstaaer Totalsummen af de positive og negative Præcedentser, ved hvis Indtræden et vist Phænomen uforanderlig ogsaa indtræder. Aarsagen er derfor altid phænomenal, og Spørgsmaalet er, hvorledes vi opnaa Erkjendelsen af de phænomenale Aarsager. — Man ser let, at Mill i sin Iver for at skyde den indre, i sig grundede Nødvendighed tilside, ikke mærker, at han kun henlægger Vanskelighederne et andet Sted, nemlig mellem Phænomenerne i Stedet for i deres Indre. En ubetinget Forbindelse kan den empirisk-induktive Betragtning, kan i hvert Tilfælde vor paa Ideassociationer beroende Erkjendelse ikke naa. Naar Mill alligevel statuerer et saadant Ubetinget, saa er det ikke blot en logisk Tilsnigelse; det er ogsaa fordi der her, som det senere vil vise sig, ubevidst virker et Princip, der fører ud over hans bevidste Forudsætninger. —

Det er navnlig ved Angivelsen af de Veie, ad hvilke de phænomenale Aarsager kunne erkjendes, at Mill har ført Induktionens Logik videre. Baco var ikke naaet ud over den tilfældige Induktion, som bestaaer i at samle og opsummere de Tilfælde, der tale for, og dem, der tale imod (de positive og de negative Instantser); Experimentets Theori var det forbeholdt Mill at opstille. Og han har gjort det med en saadan Klarhed og Fuldstændighed, at en Naturforsker som Liebig har følt sig fremmet i sine Undersøgelser ved Studiet af hans Logik.

Der er ifølge Mill fire Methoder for den empiriske Forsken. De ere dels Opdagelsesmethoder, dels Bevismethoder. Vi give her en ganske kort Karakteristik af dem. 1) Overensstemmelsesmethoden: Naar to eller flere Tilfælde af det Naturphænomen, der skal udforskes, kun

have én eneste Omstæadighed fælles, saa kan kun denne Omstændighed være den søgte Aarsag (eller Virkning). 2) Uoverensstemmelsesmethoden: Naar et Tilfælde, i hvilket Naturphænomenet indtræder, og et Tilfælde, i hvilket det ikke indtræder, have alle Omstændigheder fælles paa én nær, der kun forekommer i det første Tilfælde, saa er denne den søgte Aarsag (eller Virkning). Denne Methode fører os ved direkte Experiment med Vished til Aarsagen. Hvor Experimentet ikke er muligt, maa vi lade os nøie med Overensstemmelsesmethoden, der ikke fører os til egentlige Kausallove, men foreløbig kun til phænomenale Ensformigheder. 3) Restmethoden: Vi drage fra Phænomenet den Del, der ved tidligere Induktioner er erkjendt som Virkning af visse Betingelser; Resten af Phænomenet maa da være Virkning af Resten af de forhaandenværende Betingelser. 4) De hverandre ledsagende Forandringers Methode: Naar et Naturphænomen forandres ved en Forandring i et andet Naturphænomen, maa det staa i Kausalsammenhæng med dette.

Det er ikke alle Opdagelser, vi umiddelbart kunne gjøre ved Hjælp af disse Methoder. De forudsætte alle Experimenter eller dog Iagttagelser. Men Naturphænomenerne ere ofte for indviklede til, at man direkte kan skride til at undersøge dem. De virkende Betingelser kunne være saaledes blandede mellem hverandre i den virkelige Verden, at en ved Hjælp af de experimentale Methoder fremadskridende Forsken aldrig vilde kunne blive færdig med dem. Her viser den deduktive Methode sig som et nødvendigt Supplement til den induktive. Deduktionen forudsætter dog stedse en forudgaaende Induktion. Deduktionens Opgave er at finde Loven for en Virkning ud fra de forskjellige Faktorer, hvis Produkt den er. Men saa maa enhver af disse Faktorer først særlig være undersøgt ved Iagttagelse eller Experiment. Af Lovene for de enkelte Faktorers Virkning udledes saa Lovene for Virkningen af deres Kombination. Denne Deduktion er en Syllogisme, der ogsaa kan have mathematiske Grundsætninger til sine Præmisser,

saa at Virkningen af Kombinationen findes ved ligefrem Beregning. Men Deduktionens Resultat maa, for at kunne anerkjendes som videnskabelig Sandhed, verificeres ɔ: den maa ved omhyggelig Sammenligning vise sig at stemme med Fakta, som ere fundne ved direkte Iagttagelser. Saaledes maatte Newtons Tyngdelære verificeres ved, at den ved Deduktion førte til de keplerske Love.

At forklare et Naturphænomen eller en Sammenhæng mellem Naturphænomener vil sige at føre det tilbage til et eller andet bekjendt Phænomen. Men Forklaringen sætter nu egentlig kun en ny Gaade i Stedet for den tidligere; ud over Phænomenerne kunne vi aldrig komme. Naturens Væsen vedbliver at være lige hemmelighedsfuldt, hvor langt vi end rykke frem. Den høieste Opgave, Erkjendelsen her kan stille sig, er, ifølge Mill, at naa de færreste Antagelser, af hvilke Naturens Orden og Sammenhæng kan forklares. Naturforklaringen finder i Besvarelsen af dette Spørgsmaal sin bestemte Grændse. Paa den ene Side kunne Naturens sidste Love ikke være mindre talrige end de kvalitative Forskjelligheder mellem vore Fornemmelser og aandelige Tilstande. Ere vi naaede saa vidt, at vi have paavist en særegen Art af Aarsag for enhver af de uopløselige Bevidsthedstilstande, saa kunne vi ikke komme videre. Men foruden denne subjektive Grændse er der paa den anden Side ogsaa en objektiv Grændse. Der er sidestillede Aarsager i Naturen, som vi ikke kunne føre tilbage til nogen fælles Lov. Vi kjende ingen Lov for Fordelingen af de oprindelige naturlige Kræfter og Substanser eller for det bestemte Forhold, der faktisk finder Sted imellem dem. De elementære Kræfter staa i forskjellige Forhold til hverandre, uden at vi formaa at opdage nogen Regel deri. Vi kjende Lovene for Faktorernes Virken, men ikke for deres oprindelige Forening. Saaledes er der i et Kaleidoskop altid en regelmæssig Orden mellem Glasstykkerne, og dog beroer Anordningen hver Gang kun paa en tilfældig Rystelse.

Ifølge den almindelige Opfattelse er der i det Mindste

én Lov, som gjælder ud over al Erfaring, nemlig den, at enhver Ting har sin Aarsag, Kausalitetens Lov. Selve Induktionen, i Betydning af en Slutning fra enkelte Tilfælde til en almen Lov, hviler efter denne Opfattelse forsaavidt ogsaa paa Kausalitetens Princip, som det, der giver Tanken Ret til at slutte fra det Enkelte til det Almene, kun kan være Forudsætningen om, at der overalt i Naturen er en bestemt, lovmæssig Sammenhæng. Mill opfatter nu, som vi have set, Induktionen væsentlig som en Slutning fra et Enkelt til et andet Enkelt, der oprindelig foregaaer som en aldeles mekanisk og instinktmæssig Ideassociation. Erfaringen er altsaa ikke Andet end disse Ideassociationers Sum med Udskillelse af de tilfældige og forbigaaende. Han kan altsaa ikke anerkjende Kausalitetsloven som oprindelig virkende Princip, men betragter den som en abstrakt Generalisation af al den Erfaring, vi (hidtil) have gjort. Et Absolut kunne vi ad denne Vei aldrig naa. Vi finde Ensformigked og lovmæssig Sammenhæng i alle de enkelte Kredse af Phænomener, vi undersøge, og drage deraf den Slutning, at der i hele Naturen maa findes en saadan Lovmæssighed. Egentlig have vi kun Ret til at sige, at den findes i den os bekjendte Del af Naturen. »Jeg har den Overbevisning,» siger Mill, »at Enhver, som er vant til Abstraktion og Analyse, og som oprigtig bruger sine Evner, efter tilstrækkelig at have øvet sin Indbildsningskraft ikke vil finde nogen Vanskelighed ved at forestille sig, at der, f. Ex. i et af de mange Firmamenter, i hvilke Astronomien nu inddeler Universet, kan følge Phænomener efter hverandre paa tilfældig Vis og uden nogen bestemt Lov; heller ikke findes der Noget i vor Erfaring eller aandelige Organisation, som kan afgive nogensomhelst Grund til at tro, at det ikke er Tilfældet.» Det er en petitio principii, en Antagen af, hvad man netop skulde bevise, naar man grunder Erfaringens Mulighed paa Kausalitetsloven i Stedet for at grunde Kausalitetsloven paa Erfaringens Virkelighed. For at gjøre den Slutning: »Ild brænder,» behøver man ingen Forudsætning om, at hele Naturen følger ensformige Love; det

er nok, naar der blot hersker Ensformighed i Ildens Virkninger — men denne Ensformighed forudsætte vi jo ikke; den lære vi netop af Erfaringen. Og som det gaaer med hver enkelt Kreds af Erfaringer, gaaer det med Erfaringen som Helhed.

Den Induktion, hvorpaa Kausalitetsloven grunder sig, er ikke experimental, men bestaaer blot i, hvad Baco kalder inductio per enumerationen simplicem, en ligefrem Sum af de enkelte Tilfælde, hvori Regelen har holdt Stik, uden Deduktion og Verifikation. Hvis det var et specielt Faktum, det dreiede sig om, vilde dette være en høist utilstrækkelig Grund at bygge paa; men det Usikre i Bevismaaden forringes ved, at vi her have at gjøre med den mest abstrakte Generalisation, som omfatter vor Erfarings hele Omraade. Hvad der gjælder om Kausalitetsloven, gjælder ogsaa om de mathematiske Grundsætninger; ogsaa de ere kun Induktioner fra Erfaringen. Men de angaa saa simple og saa hyppig forekommende Forhold, at man ikke selv mærker, at man foretager Induktionen. Alligevel vilde Geometrien have været en physisk Videnskab, dersom dens Gjenstand ikke lige saa godt havde kunnet betragtes i et Billede eller ideel Konstruktion, som i selve Virkeligheden, og dersom den ikke havde havt sin demonstrative Karakter, en Karakter, som iøvrig ogsaa andre Grene af Naturvidenskaben efterhaanden antage. Der er altsaa i Mathematiken ingen høiere eller strengere Nødvendighed end andre Steder indenfor vor Erfaring. A=C, dersom A=B og B=C; — to rette Linier, som engang have skaaret hinanden, ville bestandig divergere; — saadanne Sætninger ere induktive Sandheder, hvis Gyldighed ligesom Kausalitetslovens kun beroer paa, at de stedse ere befundne rigtige og ikke en eneste Gang falske. En absolut Umulighed kjende vi ikke; Grunden til, at vi ikke kunne antage, at to rette Linier, som skjære hinanden, kunne konvergere, er derfor kun, at vi aldrig have set det, Et fuldkomnere Bevis for almindelige Sandheder have vi ikke.

Om disse Hovedpunkter, om Kausalitetsprincipets og

de mathematiske Axiomers aprioriske, ,eller aposterioriske Gyldighed, har Mill ført en lang og interressant Strid, med den Mand, hvis Værk over de induktive Videnskabers Historie efter Mills egen Erklæring for en stor Del gjorde det muligt for ham at fuldende sin Logik, William Whewell. Ifølge Whewell, som i det Væsentlige hylder Kants Lære, forudsætter enhver Erkjendelse ikke blot, at Phænomenerne fremstille sig paa en vis Maade, men ogsaa at den Erkjendende medbringer den rette Ide, det rette Synspunkt til deres Opfattelse. Al Erfaring forudsætter derfor visse Ideer eller Grundbegreber. Men, siger Mill, disse Ideer ere selv kun Resultater, der erhverves ved Abstraktion af Erfaringen. Naar man vil udtrykke en Iagttagelse i Ord, maa man henføre den til tidligere vundne Begreber. Gives der nu ikke et Begreb, hvorunder den kan henføres, saa maa man danne et helt nyt Begreb som Udtryk for de nye Kjendsgjerninger. Det var en Tilfældighed, at Kepler iforveien havde Ideen om en Ellipse, da han studerede Marsbanen; derfor kunde han beskrive og betegne den som en Ellipse; ellers maatte han have dannet denne Ide ved Sammenligning af Phænomenerne, for saa at anvende den til deres Fortolkning.

De logiske Grundsætninger maa dele Skjæbne med de mathematiske; de ere lige saa lidt som disse oprindelige Principer, men de høieste Generalisationer af vor Erfaring. Der kan altsaa ikke tilkomme dem en Nødvendighed, som gaaer ud over, hvad Erfaringen lærer. En nødvendig Sætning maatte være en saadan, som vi ikke kunne Andet end tænke, hvis Modsætning vi ikke kunne fatte. Men hvad vil det sige, at Noget er os ufatteligt? Det vil kun sige, at der i forveien har dannet sig uadskillelige Ideassociationer i vor Bevidsthed, der ikke tillade os at tænke det. Enhver tilsyneladende universel og absolut Sætning grunder sig paa en saadan fast Association. Kun ved at være opmærksom paa disse Ideassociationers Betydning kan man undgaa at hildes i subjektive Fordomme, som alle Tiders Religion og Spekulation afgive Exempler paa. Derfor var

det en Velgjerning mod Menneskeheden, at James Mill i sin »Analysis« gjennemførte den uimodstaaelige Ideassociation som Princip for Forklaringen af alle sjælelige Phænomener. Der gives Fakta, som i al vor Erfaring vise sig forbundne, og som derfor ogsaa i vor Bevidsthed maa bevirke en fast og ikke ved nogen Tvivl rokket Antagelse. Men paa den anden Side indeholder Videnskabens Historie Exempler nok paa, at hvad der til en Tid blev betragtet som umuligt, senere har vist sig virkelig at være sandt. Man antog f. Ex. i Middelalderen, at det var umuligt, at der kunde gives Antipoder, og at Stjernerne for ikke at falde ned maatte være befæstede til faste Sphærer. Naar vi stadig se, at »ufattelige« Ting i Tidens Løb blive fattelige, saa kan altsaa Ufatteligheden af det Modsatte af en Sætning, ikke være et Kriterium for denne Sætnings Sandhed.

Whewell bemærker hertil, at naar en Tid forkaster som utænkeligt, hvad en anden Tid anser for sandt, eller omvendt, da kommer det af, at Bevidstheden stadig udvikler sig fra det Ufuldkomnere til det Fuldkomnere, en Udvikling, under hvilken der stadig opstaa nye Ideer og Synspunkter; men det rokker ikke den Sandhed, at det sidste, mest abstrakte Kriterium, vi have, er Umuligheden af det Modsatte. Ogsaa Lewes og Spencer optræde her mod Mill, skjøndt de ellers i det Væsentlige ere enige med ham. Spencer fremhæver navnlig (se ovenfor p. 14), at uden et saadant Kriterium vilde vor Erkjendelse ikke kunne foretage et eneste gyldigt Skridt. — Mills sidste Ord er, at selv om der kunde paavises visse Forhold, som i og for sig ere utænkelige for os ifølge vor Natur, vilde dette Utænkelige derfor godt kunne existere. At Noget er utænkeligt, kan kun have rent subjektiv Betydning, med mindre man, som Schelling og Hegel, vilde antage, at Tankens og Tilværelsens Muligheder falde sammen, at der er en oprindelig Overensstemmelse mellem Mikrokosmen og Makrokosmen; men det er en Antagelse, som kun kunde begrundes ved en overnaturlig Aabenbaring. Saalænge, siger

Mill tilsidst, endnu saa fremragende Tænkere som Spencer og Lewes kunne betragte en spekulativ Nødvendighed, en Nødvendighed for Tanken, som Bevis for Tilværelsen af en real Nødvendighed i Universet, saa længe maa det siges, at den gamle Metaphysik endnu hersker i Philosophien. Have vi Myndighed til at sige, at der er Noget, Gud eller Naturen ikke kan gjøre? Kjende vi da alle Naturens Kombinationer? Der gives ingen Nødvendighed udenfor Naturens egen Virken, og denne Virken lære vi kun at kjende gjennem Erfaringen.

Vi kjende ikke det Værende i sig selv; derfor er al Ontologi umulig. Den spekulative Philosophi søger forgjæves at fastsætte Love for Væren i sig selv. Metaphysiken er ikke philosophia prima men philosophia ultima, det sidste Resultat af al vor Erfaring. Vore almindelige Ideer indeholde Intet, som ikke er lagt ind i dem ved vore Erfaringer eller vore Tankevaner. Der gives ingen abstrakte Ideer. Ved sammensatte Ideer, som svare til existerende, individuelle Gjenstande, ere vi i Stand til udelukkende at henvende vor Opmærksomhed paa enkelte af Karaktermærkerne. Det kommer derved til at se ud, som om vi kunde opfatte dem adskilte fra Resten, især da vi ved Tegn og Ord kunne fastholde det Lignende og oftere Indtrædende. Naar vi f. Ex. se en hvid Hest, ere vi i Stand til at fæste vor Opmærksomhed blot paa Karaktermærket »hvid», der saa gjenfindes ved andre Gjenstande; og da vi have dannet et særegent Ord for det, sige vi, at det er »den samme Egenskab» i alle Tilfælde. Men det er dog stadig Forestillingerne om konkrete Phænomener, som udgjøre Begrebernes Indhold, og vi tænke ikke ved Hjælp af Begreber, men ved Hjælp af konkrete Forestillinger og af de Navne, hvormed vi fastholde disse Forestillinger. — Mill nærmer sig altsaa her den extreme Nominalisme, for hvilken Begreberne blive Et med blotte Navne. —

Efterat man har gjort sig bekjendt med Mills Logik, vil man ikke uden Forundring kunne høre ham udtale, at dette Værks Resultater slet ikke staa i nogen nødvendig

Forbindelse med nogen af de to philosophiske Hovedretningers eiendommelige Lærdomme. Thi ganske vist gjælder dette for saadanne Partiers Vedkommende som det særdeles viggtige, der fremstiller »den experimentale Forskens Methoder»; men hele det Lys, hvori de logiske Processer stilles, hele den Forklaring, der gives af deres Natur og Grund, bekræfter dog i fuldt Maal, hvad vi fra Begyndelsen af fremhævede, at det er en ganske bestemt, fra den tidligere empiriske Skole arvet Lære, Associationspsykologien, der ligger til Grund fra først til sidst. Associationspsykologien viser igjen tilbage til Lockes Lære om Aanden som en ubeskreven Tavle; kun naar Aanden opfattes som fuldkommen passiv, kan dens Væsen udtømmende forklares ved Ideassociationens Love. Andre Steder regner Mill sig ogsaa til den philosophiske Skole, hvis Hovedrepræsentant Locke er, medens den modstaaende repræsenteres af Kant. Men han negter, at Hovedforskjellen mellem de to Skoler skal bestaa i, at den ene betragter Aanden som rent passiv i Erkjendelsen, medens den anden tillægger den en oprindelig Aktivitet. Ogsaa den empiriske Skole anerkjender ifølge ham et oprindeligt mentalt Element i vore Ideer og betragter ikke Begreberne som blotte Kopier af Indtrykkene men som Produkter af aandeligt Arbeide. Men i samme Afhandling, hvori denne Udtalelse findes (Dissertations and discussions III.), paaviser Mill det netop som Bains Fortjeneste at have ført Associationspsykologien ud over den passive Determinisme til Anerkjendelse af en oprindelig Aktivitet i Aanden. Heri ligger den Indrømmelse, at den ældre empiriske Skole ikke lærte Aandens Aktivitet. Og det er et stort Spørgsmaal, om ikke en af de væsentlige Eiendommeligheder ved denne Skole dermed opgives. Det er i ethvert Tilfælde umuligt baade at fastholde hin oprindelige Aktivitet i Selvets Væsen og at betragte Ideassociationens Love som de eneste, der gjælde for Aandens Liv. Den oprindelige Energi maa jo dog præge ethvert Indtryk paa en eiendommelig Maade og maa ligeledes være bestemmende for de Forbindelser, i hvilke Forestillingerne træde med hverandre indbyrdes. Aner-

kjendelsen af en oprindelig Aktivitet fører os egentlig fra Locke til Kant.

Stuart Mill sætter Hovedforskjellen mellem de to philosophiske Skoler deri, at den ene (den aprioriske, den intuitive eller den introspektive Skole) gaaer ud fra nogle af de mest sammensatte Aandsphænomener som oprindelige og mener i dem at have Grundforudsætninger om Tingenes Natur og Væsen, medens den anden (den experimentale eller den aposterioriske) søger at reducere de tilsyneladende oprindelige Principer ved fortsat Analyse. Det er klart, at der herved ikke er angivet nogen principiel Forskjel; thi begge Skoler ville dog vist være enige om, at man skal føre Analysen saa vidt, som man i det Hele taget kan føre den. De Analyser, vi finde hos Spinoza og Leibnitz, hos Kant og Hegel, kunne ogsaa i Klarhed og Konsekvents maale sig med dem, vi træffe hos den anden Skoles Tænkere. Og Mill indrømmer selv, at Analysen kun k a n føres til et vist Punkt. Vi standse tilsidst ved Bevidsthedstilstande, der ikke kunne føres tilbage til simplere og mere elementære. Navnlig ligger Fornemmelsen af Lighed og Ulighed til Grund for alle andre Fornemmelser. Indviklede Ligheds- og Ulighedsforhold kunne vi føre tilbage til simple og usammensatte; men selve Evnen til at opfatte Ligheds- og Ulighedsforhold maa bestandig forudsættes. Ogsaa her støde vi paa et Element, der viser ud over det Empiriske, et Bidrag til Erkjendelsen fra Aandens Side. Opfattelse af Lighed beroer paa en Sammenlignen, en aandelig Virksomhed. Vi vises saaledes tilbage til Aandens Aktivitet. Kant saa denne bestaaende i en Sammenfatten af det for Fornemmelsen givne Mangfoldige til Anskuelsens og Tankens Enhed. Og den sammenlignende Virksomhed viser i samme Retning; Sammenligning er Betingelsen for Sammenfattelsen. Al Ideassociation forudsætter, som William Hamilton har vist *), denne Sammenlignen; thi for at en

*) Dette anerkjender Mill. Se hans Note til James Mills „Analysis“ I p. 112 f.

Forestilling skal kunne fremkalde en anden, med hvem den pleier at følge, maa den først gjenkjendes, ses som en, vi før have havt; og Gjenkjendelsen sker ved Sammenlignen. Deraf følger igjen, at selve Ideassociationen kun bliver en elementær Form for Selvets Aktivitet. Men saa er det Princip, Mill har lagt til Grund for sin logiske Theori, kun et afledet Princip, og den sidste Forklaring er ikke given; det vilde kun være Tilfældet, naar de logiske Love førtes tilbage til hin oprindelige Aktivitet, i hvilken de maa have deres Spire. Det er Mill selv, der ikke har gjennemført Analysen. Og naar Sagen forholder sig saaledes, ere vi ikke blot komne ud over Empirismen, men ogsaa over Skepticismen. Vor Erkjendelse ses da at hvile paa Forudsætninger, der ere givne i vor aandelige Organisation, i vor Bevidstheds Væsen, og som det er os umuligt at ophæve. Selve det at tænke eller forestille sig Noget medfører stedse, at Tankens og Forestillingens Indhold ordnes og forbindes paa en vis Maade; heraf den Forudsætning, at der overalt maa være lovmæssig Sammenhæng, en Forudsætning, som kun kan opgives, naar selve Tænkningen opgives. Den Nødvendighed, vi erkjende, kan indtræde som Led i en større Sammenhæng, som vi ikke kunne overse; men derved ophæves den ikke.*) Denne Forudsætning om en lovbestemt Sammenhæng findes derfor hos Alle og i alle Tider, om den end først ved den nyere Naturvidenskab har faaet sin fulde Bekræftelse og sikre Udførelse. Ogsaa i de mythologiske Forestillinger, selv i den vildeste Overtro ligger Overbevisningen om Orden og Sammenhæng til Grund.

Ved at gaa tilbage til Forudsætningerne have vi saa-

---

*) Naar Stuart Mill mener, at man godt kunde tænke sig en Verden, hvor to og to ikke var fire men fem, da har man dertil rigtig svaret, at det i saa Fald ikke vilde være 2 + 2, der var = 5, men 2 + 2 + 1, idet 1 skyldes den Omstændighed, hvorved hin Verdens Indretning er forskjellig fra vor. Se Mansel: The philosophy of the conditioned p. 131.

ledes fundet Grundfeilen hos Mill. Paa denne Maade faaer Kritiken større Betydning, end naar man, som det for det Meste er Tilfældet, argumenterer fra de skeptiske Konsekventser, som kunne drages af Mills Lære, Konsekventser, som Mills smidige Dialektik desuden vilde kunne gjøre uskadelige. Ved at rette Kritiken mod Forudsætningerne vinde vi tillige den Fordel, at det bliver os muligt at hævde den store Betydning af Mills Logik (smlgn. ovenfor p. 25 og 28). Den gjør ikke Fyldest som udtømmende Fremstilling af Erkjendelsesprocessen; men naar det Ensidige og Relative i Synspunktet er indset, maa man beundre den Energi og den Skarpsindighed, hvormed Opgaverne behandles. En Fremstilling, der ængstelig vilde stræbe efter Korrekthed og Fuldstændighed med Hensyn til de første Principer, vilde maaske neppe kunne trænge saaledes ind i den konkrete Erkjendelses Væsen og Former, som Mill fra sit Standpunkt har formaaet det. —

Hvad der bringer Mill til at forlade Associationspsykologiens oprindelige Forudsætninger, er, at han har faaet Øie paa Selvhedens, Subjektivitetens Begreb. Idet dette Begreb trænger sig frem, bringer det Uro og Modsigelse ind i de empiriske Forudsætninger. I sine særlig psykologiske Undersøgelser kommer Mill dette Begreb endnu nærmere end i sin Logik. Mod disse vende vi os nu, idet vi først fremdrage hans Opfattelse af Psykologien i Almindelighed. *)

Mill hævder, som allerede omtalt, Psykologiens Selvstændighed som Videnskab. Den er ikke blot en Del af Physiologien. At enhver aandelig Tilstand har en vis Nervetilstand til sin umiddelbare Betingelse og nærmeste Aarsag, kan ikke siges at være godtgjort i samme strenge Betydning, hvori det er godtgjort for Sandsefornemmelsernes

*) I Logiken omhandles Psykologiens Methode; de andre Undersøgelser findes især i „Examination of Sir William Hamiltons philosophy“ og i Noterne til James Mills „Analysis“.

Vedkommende. I ethvert Tilfælde kjende vi ikke disse Nervetilstandes Væsen, ei heller deres Forhold til de aandelige Tilstande; vi ere derfor indskrænkede til at studere disse sidste direkte. Psykologien har til Gjenstand de oprindelige eller afledede Love, ifølge hvilke en aandelig Tilstand følger efter en anden. Ganske vist kan her i det Enkelte ikke være Tale om exakt Indsigt; vi kunne finde Grundlovene og Grundbetingelserne, men disse modificeres i de enkelte Tilfælde ved de individuelle Forhold. Mill sammenligner den psykologiske Viden med Læren om Ebbe og Flod; ogsaa her staa Hovedaarsagerne (Solens og Maanens Tiltrækning) fast og kunne forklares og forudsiges; men der er en Mængde sekundære Faktorer (Vindens Retning, lokale Omstændigheder, Beskaffenheden af Oceanets Bund etc.), der hver for sig afhænge af særegne Love, og som øve betydelige Modifikationer. — Vi vide allerede, at Ideassociationens Love ifølge Mill ere de psykologiske Grundlove. For at finde disse, maa man ligesom i Naturvidenskaben anvende en dobbelt Methode: dels maa Kjendsgjerningerne føres tilbage til Love, disse igjen til mere almindelige Love, og saa fremdeles; dels maa de sammensatte Phænomener opløses i enkelte og elementære. Den første Methode har sin Analogi i Newtons Opdagelse af Tyngdeloven som Forklaring baade af Himmellegemernes Bevægelse og af Faldbevægelsen paa Jorden; den anden har sit Forbillede i den chemiske Analyse, ved hvilken Stofferne opløses i deres Bestanddele. Men naar man saaledes har ført et sjæleligt Phænomen tilbage til simplere og mere elementære Phænomener, ved hvis Kombination og Association det er opstaaet, da er det ikke, som Hartley og James Mill antog, nok at studere disse elementære Phænomener; man kan ikke af dem deducere det høiere, mere sammensatte Phænomens Natur, lige saa lidt som man kan deducere Vandets Egenskaber af Iltens og Brintens. — Den egentlige Psykologi er en Erfaringsvidenskab. Men af de almindelige Love, den fører til, kan man ad Deduktionens Vei finde, hvorledes den menneskelige Karakter vil forme sig under

visse bestemte physiske og moralske Betingelser. Psykologien gaaer da over i Ethologien, Læren om den menneskelige Karakter. Der kan naturligvis ikke være Tale om at forudsige bestemte Fakta; men af de rigtig erkjendte psykologiske Love kan man udlede, hvilke Tilbøieligheder og Bestræbelser der ville fremtræde under visse Forhold. For at faa Gyldighed maa denne Deduktions Resultater verificeres, eftervises som stemmende med den virkelige Iagttagelse. — Til Psykologien og Ethologien støtter sig endelig Sociologien, Læren om det menneskelige Samfund. Ogsaa denne er en deduktiv Videnskab. Efter en Undersøgelse af enhver især af de Faktorer, der gribe ind i Samfundslivet og dér øve deres Indflydelse gjennem de almindelige psykologiske og ethologiske Love, skal alle disse Faktorers forenede Virken bestemmes. Kombinationen kan her ofte blive saa indviklet, at Deduktionen ikke kan gjennemføres, ligesom Pkysiken ikke kan løse Problemet om den gjensidige Indvirkning af tre mod hverandre graviterende Legemer. Sociologien maa derfor undertiden være omvendt deduktiv ɔ: i Stedet for at begynde med at deducere fra de psykologiske og ethologiske Love, maa den begynde med at udlede en empirisk Lov af historiske og sociale Fakta, for derpaa at finde en dybere Begrundelse af denne empiriske Lov i den menneskelige Natur. Ideen om Menneskehedens Fremskridt og Udvikling er et Exempel paa en saadan empirisk Lov, der for at blive en rationel Lov, en Kausallov, maa ses i sit Udspring af selve den menneskelige Natur.

Man kunde savne Ethiken i denne Oversigt over Aandsvidenskaberne, og man har undertiden troet, at Mill ikke anerkjendte anden Ethik end Ethologien, Læren om Karakterernes Udvikling. Men dette er en Misforstaaelse. Ifølge Mill er Ethiken væsentlig en Kunst, en Del af den Kunst, der svarer til Videnskaben om den menneskelige Natur og det menneskelige Samfund. Det Eiendommelige for Kunsten i Modsætning til Videnskaben er, at den taler i Form af Regler og Forskrifter, ikke i Form af Udsagn

om Fakta. Kunsten sætter sig et Øiemed som ønskeligt, definerer det og overgiver det til Videnskaben, for at denne kan undersøge dets Aarsager og Betingelser. Læren om Formaalene og de almindelige Grundsætninger, som kunne udledes af dem, udgjør Teleologien eller hvad de tydske Philosopher kalde den praktiske Fornufts Grundsætninger, en Livets Kunst, som bestaaer af tre Dele: Ethik, Politik og Æsthetik, — Læren om det Rette, om det Hensigtsmæssige og om det Ædle og Skjønne. Ved Hjælp af denne Kunst vindes en Rettesnor for Bedømmelsen af alle Øiemed og Gjenstande for vore Drifter.

Den Forskjel, Mill saaledes sætter mellem Ethiken og Ethologien, forudsætter nødvendigvis en Faktor i Aanden, hvorved denne kan hæve sig op over den psykologiske Mekanisme, Associationspsykologien lærer. For at forstaa Overgangen fra Psykologi til Ethik maa vi betragte Selvets og Villiens Begreber.

Det er en Forudsætning, Mill har tilfælles med Positivismen, at vi kun erkjende Phænomener; vi kjende Intet i og for sig, Aanden i sig selv lige saa lidt som Materien. Den skotske Skole gik ud fra den almindelige Menneskeforstand og dens instinktmæssige Antagelse af en ydre Gjenstand som vore Fornemmelsers Aarsag. Men den »almindelige Menneskeforstand» er noget altfor Kombineret, til at Associationspsykologien kan erkjende den for noget Oprindeligt, der ikke kan underkastes Analyse. I Antagelsen af ydre, af os uafhængige Gjenstande ligger der egentlig ikke Andet end Antagelsen af, at der foruden vore virkelige, nærværende Sandsefornemmelser gives en real Mulighed til mange andre Fornemmelser, som kunne indtræde under visse Betingelser. Tingene ere ikke Andet end stadige Muligheder af Sandseindtryk. For os staa de som Mere end Muligheder, fordi vi uvilkaarlig anvende Substants- og Aarsagsbegrebet, der kun har Gyldighed indenfor Phænomenernes Række, paa selve denne Rækkes Mulighed og Grund. Og Forestillingen om denne reale Substants vinder i Styrke, naar vi mærke, at ei blot vi selv, men

ogsaa Andre gaa ud fra Forudsætningen om dens Existents. — Stuart Mill slutter sig altsaa (ligesom James Mill) til Berkeleys Idealisme og betragter det som en Illusion, naar man mener, at en materiel Substants er nødvendig til at bære Phænomenerne, ligesom Inderne mente, at Jorden trængte til et Støttepunkt og derfor hvilede paa en Elephant. Som han følger Berkeley med Hensyn til Materiens Begreb, saaledes synes han at følge Hume med Hensyn til Aandens Begreb. Aanden er kun Rækken af vore virkelige og mulige Fornemmelser. Den adskiller sig fra den Række, som udgjør Materien, derved, at den ogsaa indbefatter de Forestillinger, som ikke ere stadfæstede ved Erfaring, og alle vore Tanker, Følelser og Beslutninger, men navnlig ved, at denne Række er indskrænket til os selv, hver for sig, og ikke som hin fælles for alle Mennesker under samme Forhold.

Denne Fornyelse af Berkeleys og Humes Phænomenisme er en nødvendig Konsekvents af Associationspsykologien. Ligesom denne Lære i forrige Aarhundrede fremkaldte Reids Appel til den sunde Menneskeforstand og den almindelige Moral, saaledes har den ogsaa nu vakt Angsten for den absolute Skepticisme, og Mill har anset det for nødvendigt at godtgjøre, at Beviserne for Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed ere «lige saa gode» ifølge hans Lære som under de sædvanlige Forudsætninger. For os har det størst Interesse at se, hvorledes Mill ogsaa her aldeles bestemt gaaer ud over sine egne Forudsætninger og godtgjør deres Utiltrækkelighed. Strax efter (i Skriftet om Hamilton) at have givet den angivne Forklaring af Jegets Begreb erklærer han nemlig, at denne Forklaring ikke slaaer til, at den navnlig ikke omfatter Phænomener som Erindring og Forventning. «Naar vi altsaa», siger han, »tale om Aanden som en Række af Fornemmelser, maa vi føie til, en Fornemmelsesrække, der er sig selv bevidst som forbigangen og tilkommende. Og vi staa da ved det Dilemma enten at antage, at Jeget eller Aanden selv er noget fra de virkelige og mulige Fornemmelsers Række

Forskjelligt, eller ogsaa at antage det Paradox, at en Række af Fornemmelser kan være sig selv bevidst som en Række.» Jeget og Erindringen, siger han i sine Noter til James Mills «Analysis» (hvor man i det Hele vil finde det klareste og skarpeste Udtryk for hans psykologiske Anskuelse), ere kun to Sider af samme Kjendsgjerning: uden Erindring intet Jeg, og omvendt: uden Jeg ingen Erindring. Med Rette kalder Mill det et Paradox, at en «Række» skulde kunne være sig selv bevidst; men naar dette er saa, hvad bliver der da af den Definition af Aanden som Mill og Associationspsykologien antage, at den er en Række af Fornemmelser? Er det saa ikke nødvendigt at gribe det første Alternativ og antage, at Aanden eller Jeget ikke falder absolut sammen med Fornemmelsernes Række? Dette synes Mill ogsaa at gjøre, naar han erklærer, at Baandet, som sammenholder Rækken er lige saa realt som selve de enkelte Fornemmelser, der danne Rækken, og ikke er et blot Tankeprodukt, og at vi her have et oprindeligt Element, der ikke har Noget tilfælles med nogensomhelst anden Ting og derfor maa betegnes med sit eget Navn. Naar han ogsaa erklærer, at vi her staa ved en uløselig Gaade, da maa man dog bemærke, at han selv paa en kunstig Maade for en stor Del har frembragt dette Gaadefulde ved at slaa en Definition af Aandens Væsen fast, om hvilken han strax efter maa indrømme, at den ikke rammer den egentlige Kjerne. — Det er ikke let at forstaa, hvorledes Mill har kunnet blive beskyldt for Materialisme; thi det er klart, at forsaavidt han lader sig fortrænge fra sit empirisk-skeptiske Standpunkt, maa han netop gaa i idealistisk Retning. Udgaaende fra den empiriske Psykologi viser han os Nødvendigheden af en Psykologi, der, som det siden Kant har været den tydske Philosophis Opgave, udvikler Sjælelivets centrale Begreber, navnlig Selvbevidsthedens Begreb. Og en indre Forbindelse mellem de to Undersøgelsesrækker vil blive mulig, dersom det kan lykkes at vise, at hele det System af mekaniske Processer, som Associationspsykologien

fremstiller, er tjenende Grundlag og Middel for Selvbevidsthedens Udvikling. —

I nær Forbindelse med Selvets Begreb staaer Villiens. Med Hensyn til Opfattelsen af dette Begreb har Mill en Støtte i sin logiske Theori, som han anvender her paa en interessant Maade. Han negter, som vi have set, Nødvendigheden og sætter i dens Sted fast og ensformig Følge. Det forekommer ham, at man i Almindelighed ved Nødvendighed forstaaer en mystisk Magt, som udenfra overvælder den individuelle Villie. Opfattes Nødvendigheden paa denne Maade, bliver Nødvendighedslæren (Determinismen) til Fatalisme, som hos Muhamedanerne, ifølge hvis Tro det Forudbestemte vil ske, hvad man saa gjør for at hindre det, og som hos Owen, ifølge hvis Lære Menneskets Karakter dannes for ham og ikke ved ham. Mill vil derfor helst afskaffe Udtrykket Nødvendighed. Enhver Handling forudsætter som sin Betingelse tidligere Bevidsthedstilstande (Tanker, Følelser og Drifter), uden hvilke den ikke vilde være bleven til. Virkning følger her efter Aarsag lige saa regelmæssig som paa det physiske Omraade; men om indre, mystisk Nødvendighed er der her lige saa lidt Tale som hist. Vi kunne selv udvikle vor Villie ved at anvende Ideassociationens Love til at skaffe de ædlere Motiver voxende Magt. Oprindelig bestemmes Handlingen ved Lyst og Ulyst; men ved Ideassociationens Magt bliver efterhaanden Midlet Gjenstand for vort Ønske uden Hensyn til det oprindelige Formaal: Handlingen villes da i sig selv, ganske afset fra, at vi finde Behag i, hvad den forskaffer os. Forskjellen mellem en slet og en god Mand bestaaer ikke i, at den sidste handler imod sine stærkeste Tilbøieligheder, men deri, at hans Stræben efter at handle ret og hans Modbydelighed for det Urette ere stærke nok til at holde enhver anden Drift Stangen og bringe den til Taushed. Da nu en saadan aandelig Tilstand er mulig, ere Menneskene skikkede til Selvopdragelse og moralsk Ledelse. Selvopdragelsen er Enhvers moralske Pligt. Et nødvendigt Middel til den er, at Tanken danner sig en klar Maalestok

for Ret og Uret, for at moralsk Drift og Afsky kunne virke paa rette Maade. — Mills Lære viser tydelig nok ogsaa paa dette Punkt ud over hans oprindelige Forudsætninger. Thi hvorledes kan Begrebet Selvopdragelse faa Realitet, naar Selvet ikke opfattes som en oprindelig Energi, der formaaer at gjennemtrænge og udvikle de givne Betingelser (Indtryk og Forestillinger) og lede Ideassociationen i en vis bestemt Retning? —

Spørgsmaalet om Villiens Frihed var et af de Punkter, i hvilke Mill adskilte sig fra den skarpsindige skotske Philosoph, mod hvem han har rettet et af sine vigtigste Skrifter, William Hamilton, i hvis Lære den frie Villie i Betydning af absolut Valgfrihed spiller en Hovedrolle, idet den, og den af den betingede moralske Ansvarlighed, efter hans Overbevisning var det eneste Grundlag, hvorpaa Troen paa Guds Tilværelse kunde bygges. Men der er ogsaa andre Punkter af Mills Polemik, som vi her maa fremdrage til Karakteristik af hans Standpunkt. Hamilton hævder energisk Erkjendelsens Relativitet; det Absolute og det Uendelige kunne vi ikke tænke, fordi vor Tanke ikke kan opfatte det, som er afsluttet i sig selv, og som ingen Grændser har. Skjøndt Mill naturligvis maa være enig med Hamilton i Hævdelsen af Erkjendelsens Relativitet, saa polemiserer han dog mod denne Motivering. Det er, mener han, rene Abstraktioner, Hamilton kæmper imod. Det Absolute og det Uendelige er i sig meningsløst. Hvis det Absolute virkelig existerede, maatte det jo besidde alle mulige Prædikater i den fuldeste Udstrækning: det maatte være absolut godt og absolut ondt, absolut vist og absolut dumt, absolut mægtigt og absolut svagt, kort sagt, det vilde være selvmodsigende. Naar Hegel alligevel har opstillet et saadant Begreb, saa har han dermed kun indlagt sig den Fortjeneste at have opløst den spekulative Metaphysik ved en Række reductiones in absurdissimum. — Det er klart, at Mill aldeles ikke har forstaaet Hegels Tanke eller i det Hele havt Øie for det Problem, der ligger i Begrebet om det Absolute. Hans Styrke ligger i det

Hele i Behandlingen af enkelte, konkrete Spørgsmaal; han samler ikke de enkelte Philosophemer til en Totalanskuelse. *) Han kan uden at føle noget intellektuelt Savn lade Erkjendelsen ende i en tilfældig Flerhed, og for saa vidt han opkaster Spørgsmaalet om Gudsideens Realitet, staaer dette Spørgsmaal ikke i Forbindelse med hans egentlige Philosopheren. Den intellektuelle Drift, der ikke hviler, før den kan faa de spredte Traade forbundne, eller dog i det Mindste se dem konvergere, denne Drift er ham fremmed. Hans empiristiske og prosaiske Tankegang, der, som man har bebreidet ham, **) ikke føler »Livets Mysterium«, anser det for muligt, om han end ikke selv synes at følge denne Udvei, at slaa sig til Ro i en Deisme, hvor det Overnaturlige henlægges til »Verdens Begyndelse«, og hvor Guddommen ligesom hos Epikur lever i ligegyldig Fjernhed fra Verden. Derimod har det været Philosophiens Hovedproblem lige fra dens første Dage at søge et ubetinget Princip, som sidste Forklaring og Forsoning af Tilværelsens Modsætninger.

Mill mener, at man i Stedet for det Absolute, det Uendelige, skal sætte noget Absolut, noget Uendeligt (et absolut og uendeligt Væsen), det Konkrete i Stedet for det Abstrakte, og han anser det ikke for umuligt at idealisere de høieste Egenskaber, vi kjende, og derved naa en relativ Erkjendelse af Guds Væsen. I det Mindste hævder han denne Mulighed overfor Hamilton for at afskjære de theologiske Konsekventser, denne drog af Umuligheden af at erkjende det Ubetingede. Man mærker, at Mill her er kommen ind paa et Omraade, hvor han ikke er hjemme.

---

*) „Det er det fulde, det hele Syn, han mangler; hans Aands store Dygtighed udfolder sig ved Gjenstande, der efter hans Behandling af dem vedblive at være lige saa isolerede, som de vare i Forveien; de bringes ikke til Enhed og Harmoni med hverandre; Philosophens Haand behøves endnu stedse med Hensyn til dem.“ Quarterly Review. July 1872. p. 81.

**) Ibid. p. 117.

Fra Hamiltons Standpunkt har man træffende svaret ham, *) at »noget Absolut», »et absolut Væsen» er et selvmodsigende Begreb for os, da ethvert »Noget», ethvért »Væsen», vi kjende, er relativt og endeligt, saa at det tiltilføiede Absolut »absolut» fører os ud over vor Erkjendelses Grændser.

Det er efter Mills egen Erklæring i hans Autobiographi ikke saa meget theoretiske som praktiske Motiver, der førte ham i Kamp mod Hamilton, i hvem han saa den betydeligste Repræsentant i England for den hans egen modsatte philosophiske Retning. »Forskjellen mellem de to philosophiske Skoler, den, som støtter sig til Intuition, og den, som støtter sig til Erfaring og Association, er ikke blot den abstrakte Spekulations Sag; den er fuld af praktiske Konsekventser og ligger ved Roden af alle de største Modsætninger i praktiske Anskuelser i en Fremskridtets Tidsalder. Den praktiske Reformator maa bestandig fordre Forandringer i Ting, der støttes af mægtige og vidt udbredte Følelser, eller betvivle den tilsyneladende Nødvendighed og Urokkelighed af bestaaende Kjendsgjerninger; og det er ofte en uafviselig Del af hans Indlæg at godtgjøre, hvilken Oprindelse disse mægtige Følelser have, og hvorledes disse Kjendsgjerninger kom til at synes nødvendige og urokkelige. Derfor er der et naturligt Fjendskab mellem ham og en Philosophi, der tilsidesætter Forklaringen af Følelser og moralske Kjendsgjerninger ved Omstændigheder og Ideassociationer og foretrækker at behandle dem som oprindelige Elementer i den menneskelige Natur, en Philosophi, som har Tilbøielighed til at hævde yndede Lærdomme som intuitive Sandheder og betragte Intuitionen som Naturens og Guds Stemme, der taler med en høiere Autoritet end vor Fornufts.» Man tager neppe feil, naar man i denne Udtalelse finder det dybeste Motiv til Stuart Mills hele Standpunkt. Men hvad selve Sagen angaaer,

---

*) Henry Mansel: The philosophy of the conditioned. p. 115.

maa det bemærkes, at Mill her karakteriserer den »intuitive« Skole, som om den skotske Skole var en værdig videnskabelig Repræsentant for den, og at man blot behøver at nævne Navne som Spinoza, Kant og Fichte for strax at godtgjøre det Uberettigede i Mills Antagelse, at kun den empiriske Skole skulde repræsentere Aandsfrihedens og Fremskridtets Philosophi.

Men Mill bekæmper i Hamilton ikke blot den »intuitive« Philosophi, ogsaa Theologien, Supranaturalismen. Hamiltons Polemik mod det Ubetingedes Philosophi (Schelling og Hegel) havde nemlig til Baggrund en moralsk-religiøs Tro, der ikke skulde kunne finde noget Udtryk eller nogen Begrundelse gjennem Erkjendelsen, fordi dens Gjenstand er det Ufattelige, det over alt Menneskeligt absolut Ophøiede. Imod denne Lære udtaler Mill sig saaledes: »Dersom man i Stedet for det glade Budskab, at der existerer et Væsen, i hvem alle de Fortrin, den høieste menneskelige Tanke kan begribe, existere i en for os ubegribelig Grad, forkynder mig, at Verden styres af et Væsen, hvis Attributer ere uendelige, uden at vi kunne forstaa, hvad de ere, lige saa lidt som hvilke Principerne for hans Styrelse ere, undtagen at »»den høieste menneskelige Moralitet, som vi ere i Stand til at tænke os»», ikke godkjender dem, — overbevis mig derom, og jeg vil bære min Skjæbne saa godt jeg kan. Men naar man fortæller mig, at jeg skal tro dette og til samme Tid kalde dette Væsen ved de Navne, som udtrykke og bekræfte den høieste menneskelige Moralitet, saa siger jeg med rene Ord, at jeg ikke vil. Hvilken Magt et saadant Væsen end kan have over mig, én Ting er der, som han ikke skal kunne: han skal ikke tvinge mig til at dyrke ham. Jeg vil ikke kalde noget Væsen godt, som ikke er, hvad jeg mener, naar jeg anvender dette Prædikat paa mine Medskabninger; og dersom saadant et Væsen kan dømme mig til Helvede, fordi jeg ikke vilde kalde ham saaledes, saa vil jeg gaa til Helvede.»*)

*) Examination of Sir William Hamiltons philosophy p. 103.

Det er først gjennem Læsningen af Autobiographien, at man faaer en fuldkommen Forklaring af den Energi og den Bitterhed, hvormed Mill udtaler sig. Man ser af den, at han af sin Fader tidlig førtes til den Overbevisning, at Troen paa et Forsyn ikke blot var theoretisk uholdbar, men ogsaa moralsk forkastelig, fordi den nødvendigvis tilslører alt det Onde og al den Fordærvelse, som findes i Verden, ja endog fører til Tilbedelse af et Væsen, som med Vidende og Villie har skabt en saadan Verden! —. Den eneste religiøse Tro, der er mulig under saadanne Forudsætninger, maa være en praktisk Tro; den maa have sin Gjenstand forud for sig og ikke bagved sig, i Muligheden, ikke i Virkeligheden. Stuart Mill synes, skjøndt han intetsteds tydelig udtaler sig i sit eget Navn om disse Sager, nærmest at slutte sig til dem, der, »skjøndt de ikke kunne tro, at Verden kan have en Skaber og Styrer, der besidder absolut Magt og fuldkommen Godhed, dog have det, der udgjør alle mulige Religioners egentlige Værd, et idealt Begreb om et fuldkomment Væsen, mod hvilket de bestandig fæste deres Blik som deres Samvittigheds Leder; og dette Ideal af det Gode staaer i Almindelighed Fuldkommenheden nærmere end deres objektive Guddom, som anse sig forpligtede til at finde absolut Godhed hos Skaberen af en Verden saa opfyldt af Lidelse og saa vansiret af Uretfærdighed som vor.» — Det er et Spørgsmaal, om Mill slipper fra Vanskelighederne ved at stille en subjektiv Gudsidé i Stedet for en objektiv, og om i det Hele en ideal praktisk Stræben, saaledes som han forlanger den, kan være mulig, hvis den Virkelighed, fra hvilken enhver Stræben jo dog maa gaa ud, og i hvilken enhver Mulighed maa have sit Tilknytningspunkt, er saa ideforladt, at den manichæiske Dualisme, efter hvad James Mill lærte, skulde være den eneste moralsk forsvarlige Anskuelse. Men i ethvert Tilfælde viser Mill her hen til et Ideal, som ikke kan forklares ved Ideassociationens Virken men peger tilbage til dybere Kilder, Kilder, som Mill i saa mange Antydninger har aabnet for os, men kun for strax at tilstoppe dem igjen.

Interessant er idet at se, hvorledes han i sin praktiske Opfattelse af Guddommen mødes med I. G. Fichte, hvis Gudsidé var den moralske Verdensorden, der realiseres ved den frie Handlen. Fichte er maaske den af de tydske Philosopher, Mill mest sympathiserer med; men Fichte er konsekventere end han, idet han har set, at den praktiske Idealitet nødvendigvis forudsætter den theoretiske og ikke kan naaes ad rent empirisk Vei. —

Som Mill i det Hele i sin philosophiske Anskuelse bygger paa den tidligere engelske Forskning, medens han dog ofte fjerner sig mere fra den, end han selv mærker, saaledes gaaer det ogsaa, hvad Ethiken angaaer. Mills Ethik er Utilitarianisme, »Moral grundet paa Nytte- eller Lykkeprincipet.» Dette Princip kommer i den engelske Philosophi allerede frem hos Baco, hvem Macaulay som bekjendt har fremstillet som det Nyttiges Prophet. Som den egentlige Grundlægger af Utilitarianismen synes *) Richard Cumberland (i det 17de Aarhundrede) at maatte regnes; ifølge ham kunne alle moralske Love reduceres til den ene: Stræben efter det for alle fornuftige Væsener fælles Gode, hvorved vort eget Bedste fremmes som en Del af det Hele, saa at den Enkeltes Vei til sit Vel er Alles Vei til det fælles Vel. Dog er hos Cumberland det individuelle Hensyn aldeles underordnet Hensynet til det Almene, til Samfundet. Da Lockes Philosophi var trængt igjennem, og al Erkjendelse opfattedes som beroende paa Sandsning, blev ogsaa Ethiken grundlagt paa Lyksalighedsdriften, paa den egne Interesse. Whewell (History of Moral philosophy in England) bemærker, at denne Lære stemmede med den nationale Tænkemaade, og Tocqueville viser, at den er den naturlige for et demokratisk Handelsfolk som det amerikanske. Hertil kommer, at den meget vel kan bringes i Forbindelse med theologiske Synspunkter. Saaledes hos William Paley,

---

*) Kfr. Hallam: Introduction to the litterature of Europe. (7th ed.). IV. p. 160.

hvis ethiske Værk (udk. 1785) lige ind i dette Aarhundrede lagdes til Grund ved Universitetet i Cambridge. Paley, der i sin Ungdom havde vundet Prisen for en Afhandling, i hvilken han stillede den epikuræiske Moral over den stoiske, lærte, at man skal gjøre det Nyttige, fordi det er Guds Villie, og fordi det er nødvendigt til Salighed. Den individuelle Interesse støttede han ved det Haab og den Frygt, Religionen fremkalder. Men Nyttetheorien blev verdsliggjort og derved tillige først ret gjennemført af den berømte Retslærde Jeremy Bentham († 1832). Benthams Betydning ligger vistnok nærmest paa den praktiske Reforms Omraade, og han har særlig Fortjeneste ved sin Polemik mod de mange Subtiliteter og det traditionelle Formelvæsen, der gjorde den engelske Ret til et fuldstændigt Chaos, hvor de skjændigste Misbrug kunde trives. Men selve hans Reformtendents havde sin Grund og sin Støtte i hans energiske og methodiske Tænkning, der af Nytteprincipet søgte at udlede Normer til Bedømmelse af de bestaaende Love. Det er fra Bentham, at Mills ethiske og sociale Anskuelser have deres Udspring; han gik i sin Ungdom i den Grad op i Benthamismen, at han omfattede den med en Sekterers Iver. Vel har han senere berigtiget flere Punkter i denne Lære, men han er ikke naaet til nogen Klarhed over Forskjellen mellem sin og Benthams Opfattelse.

Der ligger i Utilitarianismen Muligheden af et dobbelt Udgangs- og Tyngdepunkt: man kan lægge Vægten paa den egoistiske Interesse og vise, hvorledes denne for sin egen Skyld maa træde i et harmonisk Forhold til Andres Interesser; og man kan gaa ud fra Sympathien og den Enkeltes Forhold til det større Hele og vise, hvorledes den egoistiske Interesse kun er et underordnet Element indenfor dette. Som allerede antydet gaaer Cumberland den sidste af disse Veie, Locke og Paley den første. Forholdet mellem Mill og Bentham beroer ligeledes paa, at de hver gaa i sin Retning, opfatte det samme Princip fra to forskjellige Sider. Ifølge Bentham følger ethvert Menneske i enhver af sine Handlinger sin egen Lyst og Interesse.

Selvopofrelse bestaaer kun i at opgive en ringere Lyst for en større. Men den Enes Lykke kan ikke sondres fra den Andens; Enhvers velforstaaede Interesse maa derfor lede ham til at arbeide for Andres Lykke. Herved fremkommer, hvad Bentham kalder det Ethiske. »Drøm ikke om,« siger han (Works I. p. 27), »at Folk ville bevæge deres lille Finger for at tjene dig, naar deres Fordel derved ikke staaer klart for dem. Men de ville ønske at tjene dig, naar de indse, at de ved at gjøre det kunne tjene sig selv. I disse gjensidige Tjenester bestaaer Dyden.« *) Bentham antager vel Sympathi for en oprindelig Faktor i den menneskelige Natur; men han anser den ikke for stærk nok til at bære det Ethiske. Stuart Mill adskiller sig netop fra Bentham ved den Vægt, han lægger paa de sympathetiske Følelser som Vehikel for det Ethiskes Udvikling. Hos Bentham, der væsentlig holdt sig til den egoistiske Interesse, blev Dyden Et med Klogskab og ydre Retskaffenhed. Han fremhæver heller ikke Ønsket om Selvopdragelse, om ethisk Uddannelse af den egne Personlighed, men betragter Mennesket kun som Forretningsvæsen, forstaaer kun »the business part of human affairs.« Hos Mill er den egoistiske Interesse derimod ikke blot underordnet Forholdet til Andre man ogsaa den ideale Trang til Selvudvikling. Allerede i Slutningen af Logiken udtaler han sig paa en Maade, der synes at vise udover »Nyttetheorien«: »Jeg indrømmer ganske, at Uddannelsen af en ideal Adel i Villie og Handling skal være et Formaal, for hvilket den særlige Stræben efter egen og Andres Lykke (for saa vidt den ikke er indbefattet i denne Ide) i ethvert Kollisionstilfælde skal træde tilbage. Men jeg troer, at netop det Spørgsmaal: hvori bestaaer denne Ophøiethed i Karakteren? — maa afgjøres ved at gaa tilbage til Lykken som Maalestok. For den Enkelte skal Karakteren selv være det høieste Maal, fordi en saadan ideal

---

*) Man kommer her til at tænke paa den Opgave, Carlyle forelagde Utilitarianerne: „Given en Verden fuld af Slyngler, at vise, hvorledes Dyden resulterer af deres forenede Bestræbelser.“

Ophøiethed eller en Tilnærmelse til den mere end alt Andet vil bidrage til at gjøre det menneskelige Liv lykkeligt, saa vel i den forholdsvis beskedne Betydning af Fornøielse og Frihed for Smerte, som ogsaa i den høiere Betydning, at Livet ikke bliver, hvad det nu næsten almindelig er, barnagtigt og betydningsløst, men bliver et saadant, som menneskelige Væsener med høiere udviklede Evner kunne ønske at føre.»

Det er en urigtig Forestilling, man gjør sig om Nyttemoralen, naar man mener, at den nødvendigvis maa være en lav og endelig Betragtningsmaade. Bentham og Mill ere Enthusiaster, lidenskabelig begeistrede for Menneskehedens Fremskridt. De anse en Tilstand for mulig, hvor almindelig Lykke hersker, og de betegne herved den fuldstændigste Modsætning til Schopenhauers Pessimisme. Men deres Optimisme er ikke, som Optimismen saa ofte er, fad og overfladisk; den har et dybt Kjendskab og en inderlig Tillid til den menneskelige Natur til sin Forudsætning; — den er heller ikke konservativ, mener ikke, som den vulgære Optimisme, at Alt er godt, som det er, men bestaaer væsentlig i Troen paa, at Alt kan blive godt, hvor langt det end nu er fra at være det, eftersom de nitten Tyvendedele af Menneskeslægten endog i de Dele af den nu existerende Verden, der stikke mindst dybt i Barbari, leve i Ulykke. Den nuværende elendige Opdragelse og elendige Samfundsorden ere de eneste virkelige Hindringer for et lykkeligt Liv for hele Menneskeheden, ɔ: «en Existents, som bestaaer af faa og forbigaaende Lidelser, mange og forskjelligartede Glæder med en bestemt Overvægt af de aktive Glæder over de passive, og som til Grundlag for det Hele har dette: ikke at vente Mere af Livet end Livet kan byde.» De høiere intellektuelle og moralske Nydelser ville mere og mere blive tilgængelige for Alle. Og i ethvert Tilfælde ligger der i selve Kampen mod Ulykken og i de Interesser og Følelser, denne Kamp fremkalder, en ædel Tilfredsstillelse, som staaer høit over en hvilkensomhelst egoistisk Nydelse.

Det Eiendommelige for Nyttetheorien, saaledes som Mill opfatter den, er det, at den forudsætter det Ethiske i Stedet for at begrunde og udvikle det. Ifølge Mill er Stridspunktet ikke, om man skal handle ret, men hvad der er det Rette; og det, mener han, kan kun Nyttetheorien lære. Men det egentlig Ethiske er dog ikke et »Hvad,« men netop et »At;« selve Forpligtelsesforholdet er det Punkt, hvor alle enkelte Opgaver, alle Dyder og Pligter maa have deres Tilknytningspunkt. Kun ved sin Forbindelse med dette centrale Punkt bliver Noget godt i ethisk Forstand. Nyttetheorien derimod holder sig til det Peripheriske, til Handlingernes Indhold og Virkning i Stedet for til deres indre, personlige Karakter. Mill siger endog, at deri stemmer han ganske med Bentham, at Bevæggrunden ikke har Noget at gjøre med en Handlings moralske Værd, skjøndt den har saare Meget at sige med Hensyn til den Handlendes Værd. Men kan man virkelig saaledes betragte Bedømmelsen af Handlingerne og af de handlende Personer som to forskjellige Ting? Handlingen kan være nyttig, uden at Personen derfor er sædelig. En god og ædel Karakter er ikke Noget, der kan betragtes som Tillæg til det Ethiske i Handlingen; tvertimod, uden Forstaaelse af Karakteren og de personlige Egenskaber kan der slet ingen Dom fældes om Handlingens Moralitet; — derfor er moralsk Bedømmelse saa overordentlig vanskelig. Paa den anden Side vise Nytten og Lykken, idealt opfattede, tilbage til den personlige Karakterudvikling; ja, der gives, som vi ogsaa have hørt Mill selv udtale, men som han i sine egne Begrebsbestemmelser for det Meste glemmer, ingen sand Nytte eller Lykke udenfor denne. Dersom Mill ikke i Grunden opfattede Sagen paa denne Maade, — og altsaa her, ligesom i Logiken og Psykologien, gik ud over sine egne Forudsætninger, — vilde der reise sig en farlig Fjende for ham i Schopenhauers og Hartmanns Pessimisme, som er den sande Konsekvents af Søndringen mellem Lykke og Opgave, mellem »Hvad« og »At.« Men baade Pessimismen og Utilitarianismen adskille, hvad der ikke skal adskilles.

»Individets og Slægtens Berettigelse beroer kun paa deres eiendommelige Formaal ag Opgave, gjennem hvis Løsning deres eget Væsen udvikles, og kun i selve denne Udvikling kan Lykken og Tilfredsstillelsen søges. . . Det Eudæmonologiske og det Ethiske staa i en indre Sammenhæng, og Pessimismens Betydning ligger i indirekte at godtgjøre Nødvendigheden af denne Enhed.» *)

De forskjellige Synspunkter, der saaledes gjøre sig gjældende hos Mill, maa naturligvis medføre Uklarhed og Vaklen i Begrebsbestemmelserne. Han udtaler saaledes, at »Sjælen ikke befinder sig i en sund Tilstand, ikke i den Tilstand, som stemmer med det Nyttige, naar den ikke elsker Dyden for dens egen Skyld,» — men tilføier i samme Aandedræt, at Handlinger og Planer kun ere dydige, fordi de fremme et andet Formaal end Dyd. Paa det Spørgsmaal: er Dyden Middel eller Formaal? har Mill intet afgjørende Svar. Snart hedder det, at den bør attraaes for sin egen Skyld; snart, at Nyttemoralisterne »stille Dyden i Spidsen for de Ting, der ere gode som Middel til det sidste Formaal;» snart, at den er eller kan blive en af »Lykkens Bestanddele,» — »en Del af Maalet,» ja endogsaa »en vigtigere Del af det end nogen af de Gjenstande, hvortil det er Middel»! **)

Af Autobiographien ser man, at disse dialektiske Vanskeligheder i Mills eget Liv førte til en Krise, som han tilskriver stor Betydning for sin aandelige Udvikling. Som ivrig, efter sin egen Indrømmelse endog fanatisk Benthamianer sværmede han i sin Ungdom for Udbredelsen af Nytte og Lykke i Menneskeheden. Men — kom han til at spørge sig selv — vilde du virkelig føle dig lykkelig, dersom alle dine Idealer virkeliggjordes? — og han maatte besvare dette Spørgsmaal med Nei. Lang Tids Tungsind

*) „Philosophien i Tydskland efter Hegel.“ p. 285-286.

**) Stuart Mill: Moral grundet paa Nytte- eller Lykkeprincipet. Oversat og indledet af G. Brandes. p. 46-48.

og Fortvivlelse fulgte paa dette Nei. Omsider fik han nyt Mod og ny Kraft ved den Overbevisning, at Lykken, skjøndt den er Livets Maal, dog kun kan naaes ved ikke at gjøre den til direkte Maal; kun de ere lykkelige, der gjøre noget Andet end Lykke til deres ideale Formaal; Lykken finde de da underveis. »Saasnart du spørger dig selv, om du er lykkelig, vil du ophøre at være det.« *)

Tydeligere kan det ikke godtgjøres, at Lykkeprincipet viser ud over sig selv, kun er et relativt Princip i ethisk Henseende, og at det altsaa ikke kan lægges til Grund for Ethiken. Mill har forvexlet det psykologiske Udgangspunkt, det opdragende Middel med det ethiske Formaal. Men hans Styrke ligger nu paa den anden Side ogsaa netop i at vise, hvorledes dette opdragende Middel virker. Følelsen af Lyst og Ulyst ere de oprindelige Motiver for al menneskelig Virken og Handlen, og Mill viser nu, ved en træffende Anvendelse af Associationspsykologien (en Anvendelse, hvori han har Hartley og James Mill, ja, egentlig allerede Platon og Aristoteles, til Forgængere), hvorledes Mennesket ved selve disse Motivers Virken Skridt for Skridt føres til at stille sig høiere og ædlere Formaal, til at forlade den egoistiske Begrændsning og optage de universelle, humane Synspunkter i sine Motiver. Samfundets Interesse fortrænger lidt efter lidt de individuelle Interesser, og der vil efterhaanden endog kunne danne sig en saa stærk Følelse for det Almene, at man vil kunne nære Frygt for, at den skal hæmme den individuelle Udvikling. Ideassociationen mellem Pligtfølelsen og Nytten, støttet af Sympathiens naturlige Kraft, vil kunne frembringe en psykologisk Magt og en social Virkekraft, som overgaaer endog den største Indflydelse, der er bleven udøvet af en positiv Religion.

Mill begynder i sin Ethik som Epikuræer og ender som Stoiker. En Mulighed til at forene de stridende Syns-

*) Autobiography p. 142.

punkter ligger i den Idé, der paa saa mange Steder dukker frem hos ham, men som han ikke lægger til Grund, Udviklingens Idé. Kun ved den kan hans Philosophi befries fra sine indre Modsigelser. I Grunden er det jo saaledes ikke Lykken, der er Mills ethiske Princip, men Lykken udviklet til sit Ideal, hvor den er Et med den ethiske Karakter. Det er selve denne Udvikling, som er den ethiske Opgave, og hvis Nødvendighed begrunder Pligtforholdet. Det ethiske Motiv er Stræben efter stedse høiere Udvikling, en Udvikling, hvorunder de individuelle og de kulturhistoriske Opgaver staa i inderlig Forbindelse og Vexelvirkning med hverandre. *)

Utilitarianismen er Empirismen paa det ethiske Omraade. I Erkjendelseslæren fandt Empirismen sit Udtryk i Opfattelsen af Menneskeaanden som oprindelig passiv; med Anerkjendelsen af den oprindelige Aktivitet i Individet opløstes derfor Empirismen og Associationspsykologien. I Ethiken finder den et tilsvarende Udtryk, idet Attraaen, »den passive Modtagelighedstilstand,» som Mill bestemmer den, tages til Udgangspunkt, medens dog Villien, »det aktive Phænomen,» betragtes som »et Skud fra Attraaens Stamme.» Men hvorledes kan der udvikle sig en Aktivitet af en passiv Tilstand, og maa hin Anerkjendelse af den oprindelige Aktivitet ikke ogsaa faa Konsekventser med Hensyn til Grundlaget for det Ethiske, saa at Stoikerne, ogsaa hvad det oprindelige Udgangspunkt angaaer, faa Ret overfor Epikuræerne? —

Det er tidligere blevet antydet, at Mills hele theoretiske Standpunkt har sin Grund i hans praktiske Begeistring, hans Iver for Fremskridt og Udvikling. Denne Iver

---

*) En Antydning i denne Retning, i Retning af at lade Nyttens Ide gaa op i Udviklingens Ide, findes hos Mill i hans Skrift „On liberty" p. 24: „Jeg betragter Nytte som sidste Maalestok for alle ethiske Spørgsmaal; men det maa være Nytte i mest omfattende Betydning, grundet paa Menneskets blivende Interesser som fremadskridende Væsen."

viser sig ogsaa tydelig i hans Ethik; det er maaske hans Utaalmodighed efter af komme til de praktiske Opgaver, der gjør, at vi i hans ethiske Begrebsbestemmelser ofte have ondt ved at gjenkjende den store Logiker. Men navnlig træder naturligvis den praktiske Begeistring frem, naar vi komme til selve Samfundsvidenskaben. Hos Faa eller Ingen i vort Aarhundrede har der rørt sig en stærkere Interesse for Humanitet og Fremskridt, forbunden med en saa overlegen Intelligents og saa forskjelligartede Kundskaber. Mill er ikke blot Philosoph, men har ogsaa et Navn som Nationaløkonom. Hans ethiske Idealer svæve ikke i Luften, men begrundes ved ædruelig Undersøgelse af de virkelige Forhold. Den skarpeste, prosaiske Forstandighed har hos ham ført til Konsekventser, der synes den tilvante Tænkemaade overspændte og phantastiske. Uden her at kunne gaa nærmere ind paa de praktiske Problemer, med hvilke Mill har beskjæftiget sig, maa vi dog i Korthed vise Sammenhængen mellem hans Behandling af dem og hans almindelige philosophiske Standpunkt.

Den sociale Videnskab er ifølge Mills Logik de samme Methoder underlagt som Naturvidenskaben: Induktionens Resultater danne Grundlaget for en Deduktion, hvis Resultater igjen bekræftes ved direkte Erfaring. Mill gaaer derfor ikke ud fra dogmatiske Forudsætninger, men søger at finde bestemte Udgangspunkter i Erfaringen. Han udtaler sig her endog ofte aldeles skeptisk. Er der f. Ex. Tale om Kvindens Stilling i Samfundet, saa gaaer han ikke ud fra visse Forestillinger om Kvindens Natur, men erklærer endog, at vi aldeles ikke kjende denne. Kvinderne have hidtil levet under visse Indskrænkninger, ja endog under ligefrem Tvang; hvad man kalder deres Natur, er i høieste Grad et Kunstprodukt, Resultatet af et forceret Tryk i en Retning og en unaturlig Ophidselse i en anden Retning. Visse af deres Evner ere stedse blevne udviklede ved Forholdenes Magt, medens andre ere henvisnede og tilsyneladende uddøde af Mangel paa Næring og Pleie. Saalænge Ethologien endnu er i sin Barndom, saalænge man endnu

har saa lidet Kjendskab til Lovene for Karakterens Dannelse og for de Maader, hvorpaa de ydre Betingelser her gribe ind, saa længe i det Mindste kan man endnu ikke føre noget positivt Bevis for, at de intellektuelle og moralske Forskjelligheder mellem Mænd og Kvinder ere grundede i Naturen. Kun det, der ikke kan forklares ved Opdragelse og ydre Omstændigheder, har man Ret til at kalde naturligt; hvor indgribende disse Omstændigheder kunne virke, véd man endnu slet ikke *) Paa den anden Side bestaaer hele den historiske Udvikling i en fremskridende Ophævelse af den Stærkeres Ret, som i saa lange Tider var eneste og ubetinget Regel i alle Livsforhold. Ved denne Frigjørelse for ydre Tvang, som er den moderne Verdens største Eiendommelighed, bliver det muligt for de Enkelte at udvikle deres Individualitet uden at standses af kunstige Skranker. Kvindens Udelukkelse fra de Rettigheder og de Veie, der staa aabne for Mændene, er kun en Levning af hin brutale Magt, som nu bekæmpes paa de fleste Omraader.

Med Ophævelsen af den Stærkeres Ret vil efterhaanden enhver ydre Autoritet falde, enhver Magt, der vil stille sig som Formynder overfor Individerne i Stedet for at lade disse kæmpe Livets Kamp med egne Hænder og paa eget Ansvar. Ifølge den gamle Anskuelse troede man, at Individet vilde fare vild, naar det blev overladt til sig selv. Men den moderne Anskuelse lærer, at de Anliggender, i hvilke Individet alene er interesseret, ikke ville gaa godt, uden naar man overlader dem til hans egen Ledelse, og at Autoritetens Mellemkomst kun gjør Skade, naar det ikke netop gjælder om at beskytte Andres Rettigheder. I Afhandlingen »om Friheden» (et af Mills klareste og smukkeste Skrifter, om hvilket han ogsaa selv mente, at det vilde holde sig længst af alle hans Værker) udvikles denne Tanke videre. En sund intellektuel og moralsk Udvikling er kun mulig under Forudsætning af Frihed; naar Sam-

*) Kvindernes Underkuelse. Oversat af G. Brandes. p. 37-40.

fundet, det være nu demokratisk eller aristokratisk i sin Forfatning, vil udstrække sin Indflydelse baade over det aandelige og det legemlige Liv, naar det søger at lede Individerne ind paa visse Livsretninger, indpode dem visse bestemte Meninger, saa hæmmes Karakterudviklingen, og høiere Selvstændighed og Eiendommelighed bliver umulig. Derfor fordrer Mill absolut Frihed for Tanke og Ord og for Anlægget af Livsplanen i det Hele. Kun med Hensyn til Handlinger, der kunne indvirke paa andre Menneskers Velfærd, kunne Skranker for den individuelle Frihed retfærdiggjøres. Følger man ikke denne Regel, vil Resultatet blive en gjennemgaaende Middelmaadighed; Mændene ville blive Dverge, og man vil snart erfare, at med smaa Mænd kan intet Stort udføres. Faren er navnlig stor i demokratiske Stater, efterdi den offentlige Mening, der i dem bliver den herskende Magt, griber langt dybere og umærkeligere ind i det aandelige Liv end ydre Lovbud og Skranker, der sættes ved Magt. Mills Bestræbelser gaa derfor ud paa at finde politiske Midler til at hævde Minoriteternes Ret. Men det kraftigste Middel søger han dog i en Reform af den offentlige Mening, en absolut, og ikke blot ydre og formel Anerkjendelse af Personlighedens Ret.

Man maa ikke heraf slutte, at Mill betragter Statens Rolle som udspillet, saa at Alt nu skulde kunne overlades til den individuelle Stræben og Konkurrence. Han bestrider saadanne Anskuelser som Buckles, der udlede alt Ondt og Forkert i Historien af Regeringernes Indflydelse. Han hævder i sin »politiske Økonomi,» at der er en stor Mængde Opgaver, som angaa Menneskehedens og de fremtidige Generationers Interesser eller ogsaa de Medlemmer af Samfundet, som behøve ydre Hjælp, — Opgaver, som ikke kunne løses uden af Statsmagten. Staten skal ikke blot sørge for Retssikkerhed og øve Kontrol og Voldgift i de Enkeltes indbyrdes Anliggender; den skal ogsaa gribe ind, hvor der enten kan finde Forsømmelse Sted fra Individernes Side, saaledes i Opdragelsen og Undervisningen (kun at den ikke

gjør denne til et Monopol), eller hvor de Enkeltes Kræfter ikke slaa til (Fattigvæsen, Kolonisation). Der kan efter hans Opfattelse her ikke fastsættes bestemte Grændser; man maa holde sig til den almindelige Regel, at Statsmagtens Indgriben kun er tilstedelig, hvor Nytten deraf er aabenbar. Og tillige bør Statsmagten altid virke paa en saadan Maade, at de individuelle Kræfter ikke trænges tilbage, men tvertimod udvikles og opdrages gjennem dens Forholdsregler, saa at Regeringsunderstøttelsen bliver »et Lærekursus for Folket i den Kunst at løse store Opgaver ved individuel Virksomhed og frivillig Samvirken.»

Opdragen og uddannet i Benthams og James Mills Skole var Stuart Mill fra sin første Fremtræden én begeistret Demokrat. Hans politiske Tro undergik senere en dobbelt Modifikation. Dels kom han snart til at tænke paa, at den demokratiske Udvikling vilde kunne medføre Fare for den individuelle Udvikling, at Minoriteterne let vilde blive undertrykkede; denne Frygt udtaler han allerede i sin Artikel i Edingburgh Review om Tocquevilles Bog »La démocratie en Amérique,» og han kom senere, som allerede vist, tilbage til den i Afhandlingen om Friheden. Men dels saa han ogsaa, at det sociale Spørgsmaal var vigtigere end det politiske. Tidligere havde han med den ældre politiske Skole betragtet Eiendomsretten som noget Fast og Absolut; men efterhaanden førtes han mere og mere til at se, at den, som enhver Ret, er betinget af Samfundsforholdene. Eiendomsretten kunde heller ei ifølge hans hele philosophiske Anskuelse være et Dogme, hvorfra man nødvendigvis skulde gaa ud. Den er en Institution, som er opstaaet i Medfør af Tingenes naturlige Gang, og som har sine store Fortrin, men som dog i og for sig ikke kan gjøre Fordring paa absolut Gyldighed. Derfor dømmer Mill gunstigere om de kommunistiske og socialistiske Systemer (navnlig Fouriers), end Nationaløkonomerne pleie at gjøre, ligesom han finder det naturligt, at kommunistiske Ideer have udbredt sig en Tid som vor, »hvor en almindelig Prøvelse af alle første Principer

erkjendes for uundgaaelig, og hvor for første Gang i Historien de mest lidende Klasser i Samfundet have en Stemme med ved Undersøgelsen.» De fleste Vanskeligheder, Kritiken kan paavise ved de socialistiske Systemer ramme efter hans Mening maaske i endnu høiere Grad de nuværende Forhold. Naar man f. Ex. siger, at under en socialistisk Forfatning vil Enhver skyde saa meget Arbeide som muligt over paa Andre, fordi han ei er særlig interesseret deri, saa svarer Mill, at det Samme maa gjælde om ni Tiendedele af det nuværende Arbeide: hvor ringe en Del af, hvad der produceres i England, produceres af Mænd, som selv høste Udbyttet deraf? En Fabrikarbeider har mindre personlig Interesse ved sit Arbeide end et Medlem af en socialistisk Association. Desuden hævder Mill, at Menneskeheden er istand til en langt høiere Grad af Almenaand end vor Tidsalder har vænnet sig til at anse for mulig. Og i ethvert Tilfælde, mener han, kunde man vanskelig faa en Fordeling, som var uligere og uretfærdigere end den nuværende. — Afgjørelsen af, hvilket af de to Systemer, Kommunismens eller Privateiendommens, Fortrinet maa gives, maa bero paa, hvilket af dem der bedst kan forenes med menneskelig Frihed og Udvikling. Mill finder ingen Nødvendighed af at forlade Privateiendommens System, naar det kun befries fra alle de Misligheder, som ikke uundgaaelig ere forbundne med det. Naar Lovene kun gjorde lige saa Meget for at mildne de sociale Uligheder og begunstige en større Fordeling af Formuen, som de nu gjøre for at forhøie hine Uligheder og koncentrere Besiddelsen, saa vilde det vise sig, at Privateiendommens Princip ikke staaer i nogen nødvendig Sammenhæng med de legemlige og aandelige Lidelser, som Socialisterne anse for uadskillelige derfra. Ligeledes er han uenig med Socialisterne i deres Polemik mod den frie Konkurrence, idet han gjør opmærksom paa, at man kun har Valget mellem Konkurrence og Monopol, og at »Beskyttelse mod Konkurrence vil sige det Samme som Beskyttelse af Ladhed og Dovenskab, som

en Fritagelse for Nødvendigheden af at være lige saa intelligent og virksom som andre Mennesker.»

Mill regner sig i Autobiographien til Socialismens Tilhængere. Dog er han, som man ser, uenig med Socialisterne i væsentlige Punkter. Det Socialistiske i hans Anskuelse beroer paa, at han forlanger Statsmagtens Indgriben for at løse det sociale Spørgsmaal. Arbeidernes Vilkaar kunne ikke forandres uden en gjennemgribende Ændring i deres hele Tænkemaade, og denne Ændring forudsætter igjen en Forbedring af deres ydre Vilkaar, som kan give dem Lyst til og Smag for ædlere Nydelser og høiere Kultur. Kun derved vil den Sløvhed og Letsindighed kunne udryddes, som nu gjør det umuligt for Proletariatet at hæve sig, idet det ved sin stærke Formering bestandig holder sig selv nede. De Forholdsregler, der skulle tages, maa altsaa virke dels til Udvikling af Intelligents, dels til Ophævelse af Fattigdommen. Det Første opnaaes ved en national Børneopdragelse og ved Folkeundervisning, og som Midler til det Andet foreslaaer Mill store Kolonianlæg og Udstykning af Jordegodset. Naar en Generation af Arbeidere herved blev stillet under nye og bedre Vilkaar, vilde der være tilveiebragt gunstige Betingelser for Udviklingen af en ny Generation med høiere Formaal og større Energi. — Vi kunne ikke her indlade os paa nogen Bedømmelse af disse Forslag, men indskrænke os til at fremhæve det Mærkelige i, at den samme Mand, der stærkere end nogen Anden har talt den frie Individualitets Sag, saa indtrængende fordrer Statsmagtens Indgriben paa det sociale Omraade. Der kunde synes at være en Modsigelse i at appellere til disse modsatte Principer. Men man ser let, at Mill statuerer en indre Forbindelse mellem dem. Samfundsmagtens høieste Formaal er at udvikle den individuelle Selvstændighed og Personlighed, at sikre Individets Virken paa de Punkter, hvor Alt kan overlades til dets frie Spil, og at nære og pleie den individuelle Frihed der, hvor den endnu ikke har kunnet udfolde sig. Det er naturligvis langt fra, at Mill har overvundet alle Vanskeligheder. Men han har den

store Fortjeneste at have vist, hvor urigtig man .opfatter Frihedens Væsen, naar man mener, at al Indgriben af Statsmagten paa de sociale Opgavers Omraade skulde være forbi, og at Alt nu kunde overlades til den »naturlige» Gang. Der er endnu en lang Vei at gaa, førend den i Sandhed naturlige Udvikling kan indtræde. Staten, ved hvis Hjælp Mennesket er ført ud af den dyriske Naturtilstand, kan ikke slippe ham, førend den har ført ham til den humane Naturtilstand. Mill har endelig ogsaa den Fortjeneste at have paavist de ideelle og ethiske Elementers Betydning for de sociale Spørgsmaal og derved ført ud over den snevre Synskreds, som i Almindelighed gjør sig gjældende ved deres Behandling.

Som Resultat af den sociale Udvikling tænker Mill sig en Tilstand, hvor saavel Kapitalen som Befolkningen er omtrent stationær. Det at erhverve kan ikke være den sidste Opgave; Menneskeheden maa dog engang komme saa vidt, at den sætter Formaalet over Midlet. Man arbeider da ikke længer paa at forøge Kapitalen; alle Opfindelser gaa derimod ud paa at forkorte Arbeidstiden for at vinde Tid til friere og ædlere Sysler; det intellektuelle, æsthetiske og moralske Liv spiller Hovedrollen og lægger Beslag paa den største Del af Energien. Befolkningen er stationær, fordi man indser, at en for stærk Forøgelse af den vilde hindre den høiere og ædlere Udvikling. Selv om der var Næring og Klæder nok til Flere endnu, vilde der dog være Overbefolkning, naar Menneskene boede saa tæt, at det blev umuligt at nyde Ensomheden, og naar den frie Natur ganske var tagen i den menneskelige Nyttes Tjeneste. »En Verden, fra hvilken Ensomheden var banlyst, vilde være et fattigt Ideal. Ensomheden er en væsentlig Betingelse for Dybde i Tænkning og i Karakter; og Ensomhed i Forbindelse med Naturskjønhed er Vuggen for Tanker og Indskydelser, der ikke blot komme det enkelte Menneske til Gode, men som heller ikke Samfundet godt kan undvære.» — Selv om det Billede, Mill her udkaster, skulde være en Utopi, har det sin Betydning og Interesse, ikke blot som anskueligt

Udtryk for en human Bestræbelses Maal, men ogsaa som Vidnesbyrd om det ædle, friske og menneskekjærlige Sind hos den store Tænker, vi — trods al den Kritik, vi have forsøgt at anlægge paa hans Lære — ikke kunne forlade uden Beundring.

II. Alexander Bain (f. 1818) er født i Skotland og kan siges at have fortsat den skotske Skoles Bestræbelser paa den empiriske Psykologis Omraade. Hans Lære kan kaldes »den skotske Psykologi, saaledes som den vilde se ud i det 19de Aarhundrede.» *) Men i Stedet for de ældre skotske Philosophers Ængstelighed, deres Appel til »den sunde Menneskeforstands» Udsagn og deres Tilbøielighed til at standse ved visse saakaldte Bevidsthedskjendsgjerninger, som de ansaa for fundamentale, træder hos deres moderne Efterfølger en sikker og omfattende Anvendelse af den induktive Methode, et omhyggeligt Studium af Physiologi og Anatomi som Grundlag for Psykologien, og en skarpere Kritik og Analyse. Dog sporer man endnu den ældre Skoles Eftervirkning i den empirisk-deskriptive Methode, i en Mangel paa principiel Gjennemførelse af de ved Induktion og Analyse vundne Begreber og paa synthetisk Udvikling og Fremstilling, hvorved der kunde vindes en Totalanskuelse af Aandslivet. Det er dette, som og at han i sit hele Standpunkt staaer Mill saa nær, der berettiger til at henføre ham blandt den rene Empirismes Repræsentanter. I England selv regnes han til Mills Skole. Hans Hovedværker ere »The senses and the intellect» og »The emotions and the will,» i hvilke han, følgende Botanikens og Zoologiens beskrivende Methode, giver en Aandens Naturhistorie med en Mangfoldighed af Enkeltundersøgelser og skarpsindige Bemærkninger, som gjør disse Bøger høist lærerige og interessante, skjøndt Oversigten ofte hindres netop af Stoffets

---

*) Ribot: La psychologie Anglaise contemporaine. Paris 1870. p. 222.

Mangfoldighed. I et mindre Skrift »On the study of character» har han givet et Udkast til en Ethologi efter Mills Principer.

Vi have allerede havt Leilighed til at fremhæve, at Bain har korrigeret den sensualistiske Opfattelse af Aanden som fuldstændig passiv. Det er et afgjørende Bevis for, at den engelske Philosophi i vor Tid ikke er en blot Fornyelse af det forrige Aarhundredes Sensualisme (maaske hellere Sensationisme). Det Eiendommelige for denne var, at den reducerede Tænkning til Sandsning og opfattede Sandsningen som en rent passiv Proces, en blot Liden og Modtagen. I Modsætning hertil opfattede Sensualismens Modstandere gjerne Tænkningen som noget rent Aktivt og søndrede skarpt mellem den og den passive Sandsning. Denne Søndring hviler egentlig paa samme Forudsætning som Sensualismen. Der maa være et indre Forhold mellem Sandsning og Tænkning. Naar man erkjender, at vi vel ikke have medfødte Begreber, men at Grundformerne i vor aandelige Organisation maa være oprindelige, at vi, som Leibnitz udtrykte det, ere os selv medfødte, saa maa man ogsaa erkjende, at den aandelige Energi, der ytrer sig i Erkjendelsens høiere Former, maa være tilstede i de første aandelige Livsytringer, i de elementære Sandseformemmelser, og at den under Udviklingens Gang fremgaaer af disse og bliver sig selv bevidst. Dette lærer nu netop Bain: »Sandsning er allerede en Funktion af Forstanden; den er den rent ydre Aabenbarelse af de ideale Processer» (Senses and Intellect p. 339). Og disse ideale Processer have deres Spire i selve Sjælelivets Begyndelsespunkt.

Selv i de laveste sjælelige Livsytringer findes der, siger Bain, Elementer af Aand eller Tanke (intelligence). Den primitive Kjendsgjerning, som udtrykker Aandens Væsen, er Evnen til at skjelne, til at opfatte Forskjelle (discrimination). Dette er en oprindelig aandelig Virksomhed, som ikke nærmere kan forklares, men hvorpaa al Bevidsthed hviler. Den har til sin Forudsætning Evnen til at fastholde et Indtryk, selv naar dets Kilde ikke længer er tilstede, saa

at det kan blive sammenlignet med et andet Indtryk. Ved den maa derfor den psykologiske Analyse standse. Allerede Thomas Hobbes har indskærpet dette Grundfaktum, idet han lærte, at uden Forandring og Bevægelse var hverken Fornemmelse eller Bevidsthed mulig. *) En Virken uden Forandring frembringer intet Indtryk paa os. Vi mærke ikke Jordens Bevægelse i Verdensrummet, men derimod Skibets Bevægelse, hvorpaa vi seile, og endnu mere Vognens Bevægelse, hvorpaa vi kjøre. Sandsen for Forskjel er saaledes det oprindelige Aandselement. Al Bevidsthed beroer egentlig paa Modsætning og Overraskelse og er des mere intensiv, jo større Modsætningen og som Følge deraf Overraskelsen er. Efter et dybt Mørke fornemmes Lyset stærkere end ellers. **) Og det gaaer med Erkjendelsen som med Bevidstheden i det Hele; jo flere Forskjelle, der opfattes, des klarere og bestemtere er Erkjendelsen. Ingen Karakteristik af en Gjenstand er mulig uden gjennem Bestemmelse af dens Forskjelligheder fra andre Gjenstande. Selv i den mest elementære Sandsefornemmelse er der en saadan Opfattelse af det Forskjellige, og for saa vidt en Dom, skjøndt man ved Dømmen i Almindelighed tænker paa de høiere udviklede Former af Skjelneevnen. Bain stemmer altsaa med William Hamilton og Skotterne ***) i den Lære, at der i enhver Bevidsthedsakt indeholdes en Dom. Sandsning forudsætter altsaa Forstand (intellect). Den gamle Sætning: Nihil est in intellectu, qvod non erat in sensu — er aldeles urigtig. Der er, som snart skal vises, en

*) Per sensionem vulgo intelligimus aliqvam de rebus objectis per phantasmata judicationem; phantasmata scilicet comparando et distingvendo. ... Adeo sentire semper idem et non sentire, ad idem recidunt. Hobbes: De corpore IV, 25, 5.

**) I denne Kjendsgjerning tage Webers og Fechners interessante Undersøgelser om Fornemmelsens (Bevidsthedens) Grader deres Udgangspunkt. Smlgn. „Philosophien i Tydskland“ p. 253—255.

***) Ogsaa Lotze lærer, at Sandseopfattelsen er en Dom. Se anf. Skr. p. 295.

Mængde Begreber, som ikke have deres Oprindelse fra Sandsningen.

Den første Fornemmelse er ikke en Sandsning af noget Ydre, saaledes som den tidligere sensualistiske Skole antog. »Bevægelse gaaer forud for Sandsning og er fra Begyndelsen af uafhængig af enhver Impuls udenfra. Virksomhed hører inderligere og mere uadskillelig til vor Natur, end nogen af vore Sandsefornemmelser gjør, og er faktisk medvirkende i enhver af vore Sandsninger, idet den giver dem Karakteren af sammensatte Phænomener, medens den selv er en simpel og elementær Egenskab.» Men hvorfra kommer da den oprindelige Bevægelse? En Række af Fakta viser, at Nervecentrene kunne udsende Impulser til Musklerne, blot ifølge deres indre Spænding, som gjør en Udladning nødvendig. Naar Organismen har faaet tilbørlig Næring, maa Nervesystemet have en Afløber for sin forøgede Energi. Vi bringes herved til at se den aandelige Kraft i dens Forbindelse med de andre kosmiske Kræfter. Gjennem Nervekraften staaer den i Forbindelse med de chemiske Kræfter, med Magnetisme, Elektricitet, Varme og mekanisk Kraft, som alle vise tilbage til samme Oprindelse og alle kunne gaa over i hverandre.

Det første sjælelige Phænomen er den spontane Bevægelse, som vi allerede træffe hos Fosteret i Moders Liv, men som ogsaa ytrer sig hos de Nyfødte og hos ældre Individer i den Livlighed, som fremkaldes ved god og rigelig Næring, og i den spontane Opvaagnen af Søvnen. *) Denne spontane Bevægelse blive vi os bevidst ved Muskelfornemmelsen, som altsaa er den første Fornemmelse, en Fornemmelse, der adskiller sig fra den egentlige Sandsning ved, at den ikke har sin Kilde i en ydre, men i en indre Impuls. Vi kunne i Muskelfornemmelsen, som i enhver Fornemmelse, adskille to Elementer, et Følelses- og et Erkjendelseselement. Disse to Elementer staa i et omvendt

*) Bain støtter sig her til den berømte Physiolog Joh. Müller.

Forhold til hinanden. Jo mere jeg føler den Lyst eller Smerte, som Muskelbevægelsen fremkalder, des mindre er jeg i Stand til den Skjelnen og Sondren, hvorpaa Erkjendelsen beroer.

Den oprindelige Bevægelse er uden Maal og Med, er en uvilkaarlig Udledning af Nervekraften. Men Bevægelsens Retning bestemmes efterhaanden ved de Indtryk den fremkalder; den ledes ved dem i bestemte Baner. Man kan iagttage dette paa nyfødte Lam. De prøve uvilkaarlig paa at bevæge Lemmerne, men denne Bevægelse sker snart til Siden, snart fremad; kun efterhaanden lære de, at Bevægelsen fremad er den naturligste. Naar Hyrden fører dem hen til Moderfaaret og lader dem berøre det, gjør Varmeindtrykket, de derved modtage, at de søge at bevare eller igjen at indtage denne Stilling. Naar deres Mund bringes hen til Moderens Yver, og de uvilkaarlige Sugebevægelser ere begyndte, vil den Nydelse, de føle herved, anspore til Fortsættelse eller Gjentagelse. Snart kjende de Moderen i Frastand og kunne foretage de Bevægelser, som udfordres for at komme til hende. Den oprindelige, spontane Bevægelse er altsaa Forudsætningen for, at de egentlige Sandseformemmelser kunne lære Dyret Noget.

Fra Muskelfornemmelserne stamme Begreber som Modstand, Inerti, Vægt og Naturens mekaniske Egenskaber. De maales efter den Grad, i hvilken vi maa anstrænge os. Forskjellem mellem 4 og 6 Punds Vægt opfatte vi ved Følelsen af forøget Anstrængelse, som vi maa anvende, naar vi i Stedet for 4 faa 6 Pund at bære paa. Begreberne om Varighed og Udstrækning have deres Oprindelse fra Muskelvirksomheden i Forbindelse med Følesandsen. Kun ved Hjælp af denne Sands vinde vi bestemte Punkter til at maale Bevægelsen med, baade hvad Rummet og Tiden angaaer. Kombinationen af Muskelfornemmelserne med Syn, Hørelse og de andre Sandser giver os de mere sammensatte Sandsninger. Ved Hjælp af disse udvikler Erkjendelsen sig, men dens Spire er fra først af tilstede.

Allerede ved det første Skridt ud over, den første-

nærmere Bestemmelse af den oprindelige spontane Bevægelse, aabenbarer det aandelige Livs Grundlove sig, Ideassociationens Love, i Kraft af hvilke sjælelige Phænomener indgaa en saa nøie Forbindelse, at det ene fremkalder det andet, — Love, som gjælde for hele Aandslivets Omraade fra de laveste Trin til de høieste, og som, efter Stuart Mills Udtryk, ere for den aandelige Verden, hvad Tyngdeloven er for den ydre Verden. Disse Love kunne føres tilbage til to: Kontiguitetens (Berøringens) Lov og Similaritetens (Lighedens) Lov. Sjælelige Phænomener, som indtræffe samtidig med eller umiddelbart efter hinanden, stræbe at fremkalde hinanden, naar blot et af dem senere indtræffer. Og ligeledes stræbe sjælelige Phænomener, der ligne hinanden, indbyrdes at fremkalde hinanden. Ældre Psykologer, navnlig James Mill, forsøgte at forklare alle sjælelige Phænomener ved Kontiguitetens Lov. Men denne Lov forudsætter Lighedens Lov, saaledes som William Hamilton har paavist. Thi for at et Phænomen skal kunne fremkalde Forestillingen om et andet Phænomen, med hvilket det før er indtruffet sammen, maa hint første selv gjenkjendes, erkjendes som det samme, der før indtraf sammen med det andet. Lighedens Lov er altsaa en nødvendig Betingelse for, at Berøringens Lov skal kunne virke. Men hvor Ligheden er fuldstændig, hvor det kan siges, at det er det samme Phænomen, der kommer igjen, der behøver man ikke særlig at fremhæve den. Omvendt danner Berøringen den stiltiende Forudsætning for, at Lighedens Lov kan virke; thi for at Ligheden mellem to Phænomener skal kunne opfattes, maa de først bringes sammen for Bevidstheden. At der virkelig er to forskjellige Love, skjøndt de saaledes kunne synes at gaa over i hinanden, ses bl. A. af, at afgjørende aandelige Forskjelligheder bero paa, hvilken af de to Love der er den fremherskende. Association ved Berøring i Rum eller Tid (Kontiguitet) spiller især en Rolle ved Opsamlen af Kundskaber og ved Udførelse af praktiske Forretninger. Vi erindre da Tingene i den samme Orden, i hvilken de pleie at fremstille sig; det er Vane og Routine, der herske.

Association ved Lighed er derimod fremherskende hos Opdageren, Tænkeren og Digteren, og betinger i det Hele Produktiviteten og Originaliteten, medens Beroringens Lov især betinger Receptiviteten.

Vi betragte først Berøringens eller Kontiguitetens Lov. At Bevidsthedstilstande, som engang ere forekomne sammen, senere fremkalde hinanden, kan ikke videre forklares. Det er et sjæleligt Grundfaktum, som igjen viser tilbage til en Grundeiendommelighed ved Nervevirksomheden. Ligesom Forestillingerne saaledes maa ogsaa de tilsvarende Nervetilstande forbindes. Forestillingen om en Sandsning er kun en svagere Sandsning, der beroer paa samme Nervestrømning som den oprindelige Sandsning, kun at ogsaa denne Strømning er svagere end ved den oprindelige Sandsning. Gjentagelsen danner ligesom Kanaler for disse Strømninger, saaledes at de lettere kunne bevæge sig i visse Retninger end i andre. En levende Forestilling om en vis Bevægelse kan uvilkaarlig fremkalde denne Bevægelse; Forestillingen om en Afgrund kan vække Svimmelhed. Ja, Tanken selv er egentlig kun en tilbagekaldt, en standset Bevægelse. Hjernen er derfor ikke et Magasin, hvor Tanker og Forestillinger skulde ligge ophobede. Der kan heller ikke gives medfødte Ideer; alle Ideer bero paa Funktion og Bevægelse og ere ikke til uden dem, altsaa heller ikke før dem (smlgn. Schelling; se ovenfor p. 12 f.).

Association ved Berøring kan enten finde Sted mellem Bevidsthedstilstande af samme Art (f. Ex. en Lyd og en anden Lyd, en Bevægelse og en anden Bevægelse) eller af forskjellig Art (f. Ex. Farve med Modstand, Bevægelse med Afstand o. s. v.). Af første Art er navnlig Associationen mellem forskjellige enkelte Bevægelser af Vigtighed. Næsten enhver betydningsfuld Livsytring beroer hos Dyr og Mennesker paa meget sammensatte Bevægelser, der først efterhaanden komme i Stand. Et af de vigtigste Exemplar paa Association mellem Bevidsthedstilstande af forskjellig Aart er den Procces, ved hvilken Forestillingen om en ydre Verden opstaaer. I Almindelighed betragter man denne Forestilling

som naturlig og instinktmæssig og aner ikke, at den har en meget indviklet og sammensat Oprindelse. Mange forskjellige Bevægelser og Fornemmelser maa ved hyppig Gjentagelse indgaa en fast Forbindelse, for at hin Forestilling kan opstaa. Det er Syns- og Følefornemmelserne i Forening med Muskelfornemmelserne, som frembringe Forestillingerne om Soliditet og Udstrækning, der ere de væsentlige Elementer i Forestillingen om ydre materielle Ting. Navnlig lægger Bain her Vægt paa Fornemmelsen af vore egne Bevægelser. Naar vi bevæge vore Lemmer og som Følge deraf modtage visse Sandsefornemmelser, udlede vi disse fra ydre Ting. Dersom vor Sandsning var fuldkommen passiv, vilde vor Opfattelse af Universet være som en Drøm, hvor det ene Billede afløser det andet. Vor Sandsning er nu derimod, som i det Foregaaende paavist, snarere aktiv end passiv. Og vi tro paa en ydre Virkelighed, fordi vi vide, at naar vi foretage en vis Bevægelse, ville vi derefter faa en vis Sandsefornemmelse. »Vor ydre Verden er Totalsummen af alle Leiligheder til at udvikle Energi.» Antagelsen af en ydre Verden er altsaa en paa specielle Erfaringer grundet Generalisation eller Abstraktion, ved hvilken vi sammenfatte det Forbigangne og forudsige det Tilkommende; men ved en Illusion sætter vor Bevidsthed saa denne Abstraktion som en oprindelig og uafhængig Kilde og Aarsag til hine enkelte Erfaringer, omtrent paa samme Maade som Platon statuerer Ideerne om det Gode og det Skjønne som selvstændige Realiteter udenfor de enkelte gode og skjønne Ting, af hvilke de ere abstraherede. Men en saadan absolut selvstændig Yderverden have vi ingen Grund til at antage. »Verden kan kun erkjendes i sit Forhold til Aanden. Erkjendelsen er en aandelig Tilstand; Begrebet om en materiel Ting er en aandelig Ting. Vi ere ude af Stand til at undersøge Tilværelsen af en uafhængig materiel Verden; et Forsøg derpaa vilde være selvmodsigende. Vi kunne kun tale om den Verden, som fremstiller sig for vor Aand. Ved en Illusion, som Sproget fører med sig, tro vi os i Stand til at betragte en Verden,

der ikke indtræder i vor egen aandelige Tilværelse. Men selve denne Betragtning er jo en aandelig Virksomhed.»

Der er altsaa hos Bain den samme Tilnærmelse til Berkeley, som hos James og Stuart Mill. Dog kan man hos ham lige saa lidt som hos disse drage den Konsekvents, at Alt maa opløse sig i Skin og Bedrag; thi han fastholder en gjennemgaaende Dobbelthed i Verdensbetragtningen, beroënde paa Modsætningen mellem Subjekt og Objekt, Forestilling og Virkelighed. Vor Erkjendelses Grundvirksomhed er jo ifølge Bain Skjelnen og Sammenlignen. Den forudsætter derfor bestandig Flerhed og Forandring. Vi erkjende kun Forhold, Forskjel og Lighed. En Ting kan kun opfattes, naar der er en Baggrund, en Folie, i Forhold til hvilken den kan bedømmes og karakteriseres. Med Opdagelsen af nye Folier, af nye Modsætninger og Forskjelle rykker Erkjendelsen fremad. I sidste Instants kunne alle Modsætninger reduceres til Modsætningen mellem Bevidsthed og Existents (Aktualitet), Subjekt og Objekt. En Ophævelse af denne Modsætning er umulig; et absolut Subjekt og et absolut Objekt ere lige utænkelige. Berkeleys Feil bestod i at lade det Aktuelle gaa op i det Ideelle, det Objektive i det Subjektive. Denne Modsætning maa man fastholde, selv om man forkaster Antagelsen af en fra Aanden absolut adskilt Verden. Aktualitet og Idealitet ere i deres Væsen beslægtede; Forestilling og virkelig Bevægelse bero paa samme Nervefunktion. Der kan ogsaa paavises en hel Række af Overgange fra den objektive Pol til den subjektive; men selve Modsætningen mellem de to Poler kan ikke ophæves. »Udstrækningen er det mest udprægede objektive Faktum, Lyst og Smerte de mest udprægede subjektive Tilstande. Mellem Bevidstheden om Udstrækningen og Bevidstheden om Lyst er der den største Forskjel, som den menneskelige Erfaring kan statuere i hele den existerende Verden. Det er det extreme Objekt og det extreme Subjekt; og den gjennemførte Analyse viser os, at det extreme Objekt beroër paa Fornemmelsen af anvendt Muskelenergi.»

Ideassociation paa Grund af Lighed spiller især en Rolle i den høiere intellektuelle Virken, hvorved der bringes Orden og Sammenhæng i det ved Kontiguitetens Virken ophobede Stof, og hvorved dette finder sin Forklaring og opfattes paa nye Maader. Den identificerende (Lighed og Enhed søgende) Kraft virker i al Tænkning, men kan være tilstede i meget forskjellige Grader. Dens Styrke viser sig ved Størrelsen og Mængden af de Forskjelligheder, gjennem hvis Dække Overensstemmelsen maa søges. Paa den beroer Klassifikation, Abstraktion og Definition, hvorved man identificerer flere Gjenstande ved at fremhæve et fælles Træk eller en fælles Gruppe af Egenskaber som særlig Gjenstand for Betragtning. Jo mere Lighedens Lov virker, des fuldkomnere bliver Abstraktionen og Klassifikationen. Hvilket Fremskridt er der f. Ex. ikke mellem Aristoteles's Inddeling af Dyrene i Vanddyr, Landdyr og Luftdyr og Cuviers System, som er grundet paa Dyrenes indre Bygning og efter denne deler dem i Hvirveldyr, Leddyr, Bløddyr og Zoophyter. I Stedet for de ydre og tilfældige Ligheder træde de indre, væsentlige Overensstemmelser. Ved Klassifikation, Abstraktion og Definition danne vi almindelige Begreber. Almindelige Domme danne vi ad Induktionens Vei. Vi vende her ikke, som ved Abstraktionen, vort Blik mod en enkelt Egenskab eller en enkelt Gruppe af Egenskaber, men vi fremhæve et vist Sammentræf, en vis Forbindelse af to eller flere Egenskaber og Fakta. Naar vi udsige to Kjendsgjerningers bestandige Koexistents, udtale vi en Naturlov.

Kontiguitetens og Similaritetens Love ere Ideassociationens Grundlove. Men der gives ikke blot enkelte, ogsaa sammensatte Ideassociationer. Naar jeg f. Ex. betragter et Bjerg, kan dette føre min Tanke ind paa mange forskjellige Veie. Ifølge Kontiguitetens Lov kan jeg ledes til at tænke paa Nabobjergene, paa Dale og Landsbyer i Nærheden, paa de Mineralier, hvoraf Bjerget bestaaer, paa historiske Minder, som knytte sig til det. Ifølge Similaritetens Lov kan jeg komme til at tænke paa lignende Bjerge,

jeg har set eller læst om, paa Malerier og Digterværker o. s. v. Hvilken af alle disse Retninger Tanken vælger, beroer paa, hvilken af dem der styrkes ved Forbindelse og Sammensætning med andre Forestillinger. Naar jeg f. Ex. er Historiker af Profession, virke de historiske Minder stærkest; er jeg derimod Geolog, vil Bjergets physiske Beskaffenhed fængsle mig mest o. s. v. Associationer, som hver for sig ere for svage, kunne faa Magten, naar de virke sammen med flere andre. Oftest spiller her Følelsen og Villien en vigtig Rolle, enten hindrende eller fremmende. Naar de sammensatte Associationer ere af en rent tilfældig Karakter, tjene de netop til at lede Tanken bort fra det Væsentlige. Heraf er al Selvmodsigelse og Inkonsekvents at forklare. Kun naar Lighedens Kraft er tilstrækkelig udviklet, vil den befri Aanden fra Modsigelser ved at stille det Modstridende nær sammen og gjøre opmærksom paa Uoverensstemmelserne. Naar En f. Ex. har to Meninger, der staa i Modsigelse med hinanden, og mellem hvilke der altsaa maa vælges, er det Lighedens Lov, der begrunder Valgets Nødvendighed. Men denne Virken hindres af Tilbøieligheders og Stemningers Indflydelse, som have knyttet sig til visse Forestillinger. Heraf kommer det, at absolut Konsekvents saa sjeldent findes i de menneskelige Anskuelser og Karakterer.

De Love, som hidtil ere paaviste for Ideassociationerne, angaa tidligere Forestillingers Gjenopvækkelse. Men Aanden er ikke bunden til det tidligere Modtagne; den kan danne nye Forbindelser. Da have vi, hvad Bain kalder konstruktiv Association. Phantasiens Skaben beroer, som allerede Hobbes har antydet, herpaa; vi have Forestillingen om Guld og Forestillingen om et Bjerg, og Eventyrdigteren danner nu deraf Forestillingen om et Guldbjerg. Ikke blot Kunst og Poesi bero paa konstruktiv Association, ogsaa al Naturopfattelse forudsætter den. Thi den virkelige Natur forstaa vi kun, naar vi forene i en Totalsammenhæng, hvad Analysen og Abstraktionen have adskilt. Det Samme gjælder, naar vi ville sætte os ind i Andres Stemninger og

Lidenskaber; vi forstaa dem kun, naar vi konstruere deres aandelige Tilstand ved Sammenfatten af de enkelte Elementer (Frygt, Vrede, Attraa o. s. v.), I alle saadanne Konstruktioner, selv de mest originale og skaberiske, er det intet helt nyt Princip, der virker; der behøves kun en kraftig Virken og Samvirken af Kontiguitetens og Similaritetens Love. —

Bain følger den gamle Tredeling af de sjælelige Phænomener i Erkjendelse, Følelse og Villie, ikke i Betydning af særlige Evner eller Kræfter, men som Grupper af sammenhørende Phænomener, som naturlige Ordener, der hver for sig igjen indbefatte flere Underafdelinger. Erkjendelseslivet er forholdsvis lettest at forstaa; Analysen kan snarere gjennemføres paa den klare Bevidstheds Omraade, hvor de enkelte Elementer i Regelen ere bekjendte. Vanskeligere bliver Opfattelsen af Følelses- og Villieslivet, fordi den dunkle Naturgrund og det ubevidste Liv her spille saa stor en Rolle. Her slaaer Bains beskrivende og analyserende Methode heller ikke til; den fremdrager kun de Phænomener, der bevæge sig paa Overfladen, men paaviser ikke den dybere Sammenhæng. Spencer har, i sin Kritik af Bains Værk »Emotions and Will,» fremhævet, at ikke blot maa Analysen gjennemføres til mere primitive Former end Bain har gjort det, men der maa til Grund for hele Studiet af Følelseslivet lægges en komparativ Undersøgelse af dets Fremtræden hos de forskjellige Dyrearter og Menneskeracer og hos det samme Individ i forskjellige Aldre, for at man kan lære enhver Følelses Betingelser og Udviklingsgang at kjende. Dog har Spencer selv kun aldeles i Forbigaaende behandlet dette vanskelige psykologiske Problem.

Til Grund for sin Inddeling af Følelserne lægger Bain tre Kjendemærker, nemlig foruden selve Bevidtshedstilstandenes Karakter deres physiologiske Virkninger og deres æsthetiske eller moralske Ytringsformer. Ad denne Vei kommer han til at opstille følgende Klasser. 1) Naar Indtrykkene stemme overens, harmonere, saaledes at Følelsen i det Hele kan have sit frie Løb, opstaaer der Lyst; i modsat Til-

fælde en Følelse af Tvang og Smerte. 2) Maaske den mest elementære Følelse er Forundringen, Følelsen af Overraskelse; den er, som vi allerede have hørt, knyttet til selve Bevidsthedens Grundlov, ifølge hvilken Relation, Modsætning og Forandring ere nødvendige for al Opfattelse. 3) Frygt og alt hvad dertil hører, Overtro, Ængstelse o. s. v., samt dens Modsætning, Modet i dets forskjellige Arter. 4) Følelsen af Ømhed og Velvillie, som er af en overveiende passiv Karakter, og snarere sætter Kirtlerne end Musklerne i Bevægelse. Ømhedsfølelsen (the tender affection) maa ikke forvexles med Sympathien, der er en meget sammensat Følelse, som kan udvikle sig af Ømhedsfølelsen, men ikke nødvendig forudsætter den. Sympathien forudsætter, at man ganske har sat sig ind i en Andens Titstand og betragter den som sin egen; men Ømhedsfølelsen kan godt indskrænke sig til Ens egen Person, og vi faa da 5) Selvkjærligheden og Selvtilfredsheden, der have deres Grund i den passive Nydelse og Glæde ved det egne Jeg. 6) Følelsen af vor Magt og af den overlegne Virken, vi udfolde, paa hvad Omraade det saa er (Politik, Rigdom, kunstnerisk og videnskabelig Dygtighed o. s. v.). Denne Følelse kan smelte sammen med Selvkjærligheden, men de ere dog i deres Væsen forskjellige. Der findes Mænd, især haarde og strenge Naturer, hos hvem Magtbevidstkeden spiller en stor Rolle, uden at de dog kunne siges at være Egoister eller Selvbeundrere. 7) Følelsen af Vrede, hvor det ikke er en Lyst, der fremkalder en anden Lyst, men en Smerte, der bevirker en anden Smerte. 8) Den Følelse af Lyst, som bevirkes ved ivrig at forfølge et Formaal (i Alvor eller i Leg), ved Anstrengelser, hvor man ganske er optaget af én Gjenstand (emotion of pursuit; plot-interest). 9) Den intellektuelle Nydelse, den Følelse af Lyst, som Tankens Virksomhed fremkalder, navnlig ved Opdagelsen af Lighed, Overensstemmelse og Konsekvents; herpaa beroer Glæden og Interessen ved videnskabelige Opdagelser, digteriske Billeder og industriel Kløgt. Paa den anden Side fremkalde Inkonsekvents og Disharmoni en pinlig Fornemmelse især

hos tænkende Naturer. *) Disse Følelser blive af Vigtighed ogsaa i moralsk Henseende ved at lede til Sandhed og Retfærdighed. — Til disse elementære Følelser slutte sig endelig de mest sammensatte af alle, de æsthetiske og moralske Følelser.

Allerede ældre engelske Forskere, Alison og efter ham James Mill, have anvendt Ideassociationens Love til at forklare Følelsen for det Skjønne og det Ophøiede. Coleridge gjorde, efter Kant, opmærksom paa Vanskeligheden ved at skjelne mellem det Skjønne og det Behagelige, naar man holdt sig til de blotte Ideassociationer. Den engelske Æsthetiker John Ruskin lader Ideassociationerne tjene som Midler til at fremkalde høiere Ideer; skjønt er efter ham, hvad der minder om guddommelige Ideer og Attributer (Uendelighed, Enhed, Fred, Harmoni, Renhed o. s. v.), der finde deres Udtryk i Verden. **) Endnu mere end Ruskin viser Bain her tilbage til Kant. For at et Indtryk i det Hele skal være af æsthetisk Beskaffenhed, siger han, maa det ikke være rent sandseligt, da det saa faaer en interesseret og egoistisk Karakter, som gjør det rent individuelt og umuliggjør en ren og fælles Nydelse. Derfor ere Syn og Hørelse de mest æsthetiske Sandser; ved disse er det lettest muligt at se bort fra den egoistiske Drift. Det

---

*) „Der er en Art Smerte, som er karakteristisk for intellektuelle Naturer, og som saare lidet føles af Andre; det er Smerten ved inkonsekvente Forestillinger, Meninger og Principer. Stærk Følelse forenet med mindre udviklet Forstand fører let ud over det Anstød, Modsigelsen vækker; men paa et modsat begavet Sind virker Inkonsekvents som en skurrende Lyd og bliver en Spore til intellektuel Anstrengelse, der forhøier den naturlige Tilbøielighed til at lade Aandens herskende Evne virke. Denne Smerte maa vi tilskrive en vigtig Funktion, nemlig Ansporingen til at stræbe efter Sandhed og ikke blot efter mangfoldige intellektuelle Billeder og Forestillinger. . . . Heri ligger et stort Motiv til at gjennemføre den videnskabelige Undersøgelse og udrydde populære Vildfarelser.“ Bain: On the study of character. p. 272 f.

**) Milsand: L'esthétique Anglaise. Etude sur Mr. John Ruskin. Paris 1864. p. 149. Kfr. Stuart Mills Note 48 til James Mills „Analysis“ II.

egentlig Skjønne beroer paa Harmoni. Det Ophøiede beroer paa Sympathi. Vor Tanke gaaer uvilkaarlig i samme Retning som Indtrykkene: det Store i Naturen vækker Tanken om det Store i os, især i den menneskelige Aands høieste Former. Det sande Ophøiede er den menneskelige Magt: det Ophøiede, vi finde i Naturen, opfatte vi kun ved at iføre denne menneskelige Former og fortolke den efter menneskelige Idealer.

De moralske Følelser ere ifølge Bain endnu mere sammensatte end de æsthetiske. Han polemiserer mod de ensidige Forklaringsforsøg, som udlede alle Handlinger af en enkelt Drift eller Side i Menneskets Væsen. Han polemiserer tillige mod Antagelsen af en universel moralsk Lov, som skulde kunne tjene til Regel og Maalestok i alle enkelte Tilfælde. Hvor finde vi en saadan Lov? Vi kunne stille vore Uhre efter Observatoriet i Greenwich; men hvor faa vi et fælles Signal til at regulere vore Handlinger? Der gives lige saa lidt nogen almindelig moralsk Lov, som der gives en almindelig Fornuft; hver Enkelt har sin Fornuft og fælder sine Domme efter sin individuelle Maalestok. Der gives lige saa lidt noget i sig Godt, som der gives noget i sig Skjønt eller Sandt; disse Ideer existere ikke udenfor de individuelle Bevidstheder: selv om Individer stemme overens i deres Domme, kan denne Overensstemmelse dog lige saa lidt udledes af en i sig existerende Sandhed, som man kan tillægge et Sangerchor en almindelig Stemme, forskjellig fra de enkelte Syngendes Stemmer. — Derimod behøve vi blot at kaste Blikket omkring os og læse Historien for at finde de Magter, der virkelig raade i den sædelige Verden. Det er ikke et usynligt moralsk Ideal, men reale Autoriteter, der virke. Vi finde ingen oprindelig Følelse af Pligt og Retfærdighed; de oprindelige Drivfjedre ere Frygt for Straf, Respekt for Autoriteten, Ømhedsfølelse og Sympathi, Egenkjærlighed o. s. v. Af disse vil Egoismen stedse vinde Overhaand, dersom ikke selve den egoistiske Drift bringes i Pligtens Tjeneste, hvilket sker ved Forholdet til en straffende Myndighed. For-

pligtelse er det moralske Grundphænomen. Men Forpligtelse er der kun Tale om, hvor Overtrædelse af en Lov medfører Straf. Ansvarlighed er altsaa Strafbarhed. Og Straffen forudsætter igjen en ydre Magt, en virkelig Autoritet, fra hvem Buddet udgaaer, og som kan revse dets Overtrædelse. Men ved Ideassociationens Magt tabes det oprindelige Motiv efterhaanden af Sigte; de Dyder, der først kun øvedes af Tvang, blive efterhaanden Formaal i sig selv, ligesom Penge blive et Formaal i sig selv, medens de oprindelig kun attraaedes som Middel til visse Fornødenheders Tilfredsstillelse. Ideassociationerne have en Tendents til at frembringe nye Tyngdepunkter, hvor ofte mægtigere Følelser kunne koncentreres, end de oprindelige Motiver formaaede at fremkalde. Saaledes emanciperer Samvittigheden sig efterhaanden fra Frygten for Straf, især ved Hjælp af Erkjendelsens og Sympathiens Virken. Den Underkastelse og Følelse af Forpligtelse, som Individet har lært i Forholdet til den ydre Magt, overføres nu paa Forholdet til den indre, ideelle Magt. Derved bliver Mennesket aandelig frit, hæver sig over den slaviske Tænkemaade.

Som Bidrag til Menneskets ethiske Udviklingshistorie er denne Skildring fortræffelig. Langt fra, som Bain mener, at modbevise den ethiske Lovs Selvgyldighed, bekræfter den netop denne. Thi den godtgjør, at der gives en Udviklingslov, i Kraft af hvilken Mennesket hæver sig fra lavere til høiere og ædlere Aandsformer. Denne Lov er en Naturlov, men en Naturlov, som den selvbevidste Aand kan gjøre til sin Livsregel, hvorefter den kan danne sit Ideal; her er da Overgangen fra Naturlov (i snevrere Betydning) til Morallov. Det er i Kraft af denne Lov, at Mennesket kan vende sig med Kritik og Protest mod Autoriteter, overfor hvilke han maaske udadtil maa bukke under; det er i Kraft af denne Lov, at Autoriteterne kæmpe indbyrdes, og den ene fortrænger den anden. Under saadanne Konflikter viser det sig klart, at den egentlige Magt er den indre, den ideelle Magt, der bruger hine ydre Kræfter som Midler for sig egen Udfoldelse. Ifølge Bains Lære maatte man slutte,

at Moraliteten ophører, naar Autoriteterne tabe deres Magt. Denne Konsekvents er ogsaa dragen af Kirchmann, en skarpsindig tydsk Forfatter, *) som gaaer ud fra lignende Forudsætninger som Bain. Det Sædelige er da selv kun et Middel, som falder bort, naar Maalet er naaet. Men dersom det Sædelige har sin Grund i Menneskets Væsen som anlagt til Udvikling, saa vil der aldrig komme den Tid, hvor det skulde kunne afløses af andre Ideer, — selv ikke i »den stationære Tilstand.»

Ifølge Bain maa der bestemt skjelnes mellem Pligt og Fortjeneste. Hvad man er forpligtet til, er kun hvad man vilde blive dadlet eller straffet for at undlade; hvad man gjør ud over dette, er Fortjeneste. Dette er ikke blot konsekvent, men tillige i høi Grad karakteristisk for den empiriske Moral, der begrunder det Sædelige paa faktiske Tilstande (Autoritet og Drift) og derfor ikke kan omfatte den ideale Stræben, som gaaer ud over disse, — og denne Stræben er dog det Sædeliges høieste Form. Paa dette Punkt er Empirismen enig med Katholicismen, der har en Regel for menige Christne og en anden for Helgene. Mill beundrer ogsaa i denne Henseende »de kloge og klart seende Mænd, der skabte den katholske Kirke.» Den protestantiske Ethik har nedlagt en energisk Indsigelse mod denne Modsætning mellem Pligt og Fortjeneste. Vi ere forpligtede til at indlægge os al den Fortjeneste, vi kunne; — selv naar vi gjøre det, have vi dog kun gjort vor Pligt. Der er i disse Begreber en Dialektik, som godtgjør den empiriske Morals Utilstrækkelighed. Dette er et af de Punkter, hvor den franske Positivisme afviger fra den engelske Empirisme. **) Den energiske og af Enthusiasme glødende Auguste Comte, der ellers beundrer den middelalderlige Katholicisme, stemmer i dette Punkt med Protestantismen

---

*) I. H. v. Kirchmann: Die Grundbegriffe des Rechs und der Moral. Berlin 1869.

**) Kfr. Littrés Polemik mod Utilitarianismen: La science au point de vue philosophique. 2éd. p. 340 f.

og fordrer af Enhver en absolut Hengivelse i Menneskehedens Tjeneste, en fuldstændig Opgivelse af Egoismen. Den empiriske Skole, der med Bentham og Mill bygger paa »den velforstaaede Interesse,» kan ikke anerkjende en saadan Forpligtelse, ja betragter vel endog Selvopofrelsen og den uinteresserede Handlen med mistænksomt Blik. **)

Bains ethiske Principer godtgjøre det Mangelfulde i hans psykologiske Undersøgelser. Han har ikke gjennemført Analysen af Følelserne saaledes, at de førte til at opdage Grunddriften i den menneskelige Natur, men bliver staaende ved en Flerhed af primitive Følelser En videnskabelig Ethik maa have sit reale Grundlag i hin Grunddrift. Det Vaklende i Utilitarianismens Begreber har netop sin Grund i en Uklarhed med Hensyn til det oprindelige psykologiske Udgangspunkt. Dernæst har Bain heller ikke fremhævet den centrale Betydning, Erkjendelsen har for den ethiske Bevidstheds Lutring; det er ved Tankens Arbeide, at der opgaaer for Bevidstheden en Forestilling om et Ideal, som viser ud over det Endelige, Faktiske og Egoistiske. —

Den oprindelige Aktivitet, som ifølge Bain er Sjælelivets Udgangspunkt, traadte i Baggrunden ved Undersøgelsen af Følelseslivet, men den maa ifølge Sagens Natur atter blive af Betydning ved Undersøgelsen af Villiens Væsen. Den tidligere Associationspsykologi maatte egentlig ganske negte Villiens Existents. Ifølge Bain har Villiens Udvikling to Forudsætninger: den spontane Bevægelse, som

*) „Uinteresserethed er, strengt taget, en Art Ufornuft eller Afsindighed med Hensyn til Individets eget Selv, en Modsigelse mod det følende Væsens inderste Natur, som bevæger sig hen efter Lysten og bort fra Smerten. Naar vi opgive dette fundamentale Princip for vor Konstitution, staa vi stedse paa Grændsen af Urimelighed og Lovløshed. Thi naar en Mand har ophørt at sørge for sit eget Vel eller at handle i Retning af sin egen Lyst, hvorfor skulde han da sørge for nogensomhelst Andens Velfærd? Han har fornegtet Lyksalighed som Formaal og maa, hvis han er konsekvent, udstrække samme Maalestok til Alle omkring ham.“ Bain: On the study of character. p. 292.

gaaer forud for al Fornemmelse, og det Baand, som lader en vis Bevægelse følge efter en vis Fornemmelse. Villiens Fødselsstund er det Øieblik, hvor en Fornemmelse første Gang bestemmer en Handling. Den uvilkaarlige Bevægelse bliver ved Association med Fornemmelsen af Lyst eller Ulyst en vilkaarlig Handling. Ad denne Vei faaer Individet Evne til mere sammensatte Bevægelser og opdrages til Herredømme over sine Lemmer. Efterhaanden sker Overgangen fra Fornemmelse til Handling ikke øieblikkelig. Ind imellem begge skyder sig Forestillingen først om Handlingens direkte, dernæst ogsaa om dens indirekte Følger. Der opstaaer en Kamp mellem de forskjellige Forestillinger og de Impulser, de give; overfor den nærværende eller nære Lyst og Smerte stiller sig Forestillingen om mulig indtrædende stærkere Fornemmelser. Denne Debat, under hvilken Handlingen suspenderes, er Overveielsen. Den er oprindelig fremkaldt ved den Erfaring, at hurtig Handlen førte Smerte med sig. Ved den udvides Villiens Omraade, og en høiere Udvikling, en Forædlen af Motiverne bliver mulig. De frivillige Handlinger adskille sig fra Reflexvirkningerne ved, at Bevidstheden træder ind imellem Indtrykket og Handlingen. Herved bliver et Herredømme muligt ei blot over vore ydre Handlinger, men ogsaa over vore Tanker og Følelser, der jo selv egentlig ere Bevægelser. Men dette Herredømme kan kun udøves indirekte, ad en Omvei; vi hemme Følelsen ved at holde dens ydre Tegn tilbage eller ved at vende vor Opmærksomhed mod visse Forestillinger, der kunne fremkalde andre Følelser.

Den ældre skotske Skole (Reid og hans Disciple, ja endnu W. Hamilton) antog Villien i Betydning af det frie Herredømme over Lemmerne for en oprindelig Evne. Bain erklærer dette for en Illusion. Villien har sin Spire i den oprindelige Aktivitet, men den maa gjennemgaa en lang Proces for at blive til, hvad man i Almindelighed kalder fri Villie. Om Frihed kan der her ikke være Tale i den Forstand, at en fra de enkelte sjælelige Phænomener forskjellig Magt, et indre Jeg skulde gribe ind; Assosia-

tionernes og Motivernes Række kan ikke afbrydes. Bain behandler dette Spørgsmaal lige som Stuart Mill og polemiserer lige som denne saa vel mod Frihedslæren som mod Nødvendighedslæren. Navnlig afviser han paa en træffende Maade Paaberaabelsen af Bevidsthedens Udsagn, af Følelsen af Frihed. Den umiddelbare Bevidsthed, siger han, kan ikke lære os Mere om de psykologiske Love, end den umiddelbare Betragtning af Himmelen kan lære os om de astronomiske Love. Bevidstheden lærer os de enkelte sjælelige Phænomener at kjende, men lærer os ikke deres Natur og Sammenhæng, som kun kan findes ved Undersøgelse og Analyse. I ethvert Tilfælde have vi ingen ufeilbar Autoritet i den. Ufeilbarhed og Erkjendelse udelukke hinanden. Villien er, som det har vist sig, et meget sammensat Phænomen; ved Kombinationen af de mange Enkeltheder, der høre med til at opfatte den, kan der derfor begaaes altfor mange Feil, til at vi skulde kunne bygge paa en umiddelbar Forvisning. —

Til Bains Theori om Villien slutter sig nøie hans Opfattelse af Begrebet Tro eller Antagelse (kfr. allerede ovenfor p. 73). Hvad hører der til, for at vi skulle tro Noget? James Mill, til hvem her Herbert Spencer slutter sig, forklarede Troen som en fast og uopløselig Association mellem to Forestillinger. Men ifølge Bain, med hvem Stuart Mill har erklæret sig enig, kan Troen ikke forklares ved at betragtes som et rent intellektuelt Phænomen. Det er Forbindelsen med et praktisk Formaal, med en Handlen, der adskiller Troen fra en blot Phantasi. Den mest primitive Form for Tro er Forventningen om, at der efter en vis Handling vil følge en vis Virkning. Den oprindelige Aktivitet har en uimodstaaelig Trang til at udlade sig, og Udladningen sker naturligvis i den Retning, i hvilken den tidligere har vist sig at medføre Tilfredsstillelse. Det sultne Rovdyr holder sig til den Vei, paa hvilken det før har truffet sit Bytte. Synet af Bækken lokker den Tørstige, fordi han der venter Tilfredsstillelse af sin Trang. Ogsaa de høiere Former af Tro have deres Kjendemærke og Maale-

stok i den Handlen, de føre til; de, som ikke haabe, frygte og handle i Overensstemmelse med deres religiøse Tro, indbilde sig kun at tro, men tro i Virkeligheden ikke.

Af den oprindelige Aktivitet udspringer der derfor en stærk Tendents til at tro. Her ligger Spiren til alle Generalisationer, alle almindelige Sætninger: de første Erfaringer ophøies af den primitive Drift til almindelige Love. Saaledes opstaa de intuitive eller aprioriske Antagelser; og saaledes er navnlig Forestillingen om det Uendelige og det Ideale opstaaet. Men den fremskridende Erfaring berigtiger Skridt for Skridt de oprindelige Intuitioner. Begyndelsen er den spontane Antagelse, den intuitive Anskuelse; men snart reiser Tvivlen sig ved de stridende Tilfælde, Erfaringen paaviser. Erfaringen er derfor den eneste sikre Erkjendelseskilde, den virkelige Autoritet, efter hvilken vi maa maale alle vore Antagelser. Vore Anskuelser voxe altsaa ikke en rolig og jevn Væxt, men danne sig under en stadig Kamp mellem den spontane, generaliserende og idealiserende Intuition (Bacos antecipatio naturæ) og den overveiende og prøvende Erfaring. Vi have en stærk Tendents til først at tro og saa siden efter bevise, og det vil sandsynligvis vare længe, inden de Skuffelser, som denne Fremgangsmaade medfører, ville faa en Ende.*)

Denne sidste Udvikling karakteriserer Bains hele Standpunkt. Den oprindelige Aktivitet, som er hans psykologiske Opdagelse, og ved hvis Anerkjendelse han afgjort forlader den ældre sensualistiske Skole, bruger han kun som et Begyndelsespunkt, fra hvilket han igjen stræber at befri

*) „Mennesket har ganske vist en ubegrændset Higen, og den metaphysiske Lære om det Uendelige svarer paa en Maade til den. Men i det virkelige Liv finde vi saare faa af vore Ønsker fuldt tilfredsstillede, end ikke dem, der ere mest ærefulde for den menneskelige Aand, som Erkjendelsesdriften, Attraa efter Selvudvikling, Driften til at gjøre vel. Hvorledes kunne vi da forvisse os om, hvilken Higen der fører sin egen Tilfredsstillelse med sig? Især da de intuitive Bestræbelser gaa i meget forskjellig Retning hos Menneskene, og alle ikke kunne være lige sande“. Bain: The emotions and the will. London 1859. p. 587.

sig, idet han lægger Hovedvægten paa Erfaringerne og Ideassociationerne. Foruden hin oprindelige Aktivitet, som endnu tilhører det forbevidste Liv, antager han endnu et oprindeligt aandeligt Element, der ligger til Grund for alle Bevidsthedsytringer, nemlig den oprindelige Sands for Forskjel; uden den kan der heller ikke være Tale om Erfaring eller Ideassociation. Men vi standse saaledes ved en Modsætning mellem de aktive og de passive Aandsphænomener, som dog i enhver virkelig aandelig Funktion skulle gaa sammen, uden at der gjøres noget Forsøg paa at paavise, hvorledes Forholdet imellem dem er. Sandsningen kan ei foregaa rent passivisk, naar den har den spontane Aktivitet og den elementære Forstandsfunktion til sin Forudsætning. Og lige saa lidt kan Ideassociationen være en rent passivisk og mekanisk Akt. Navnlig viser Lighedens Lov afgjort tilbage til den oprindelige Energi, med hvilken Aanden stræber efter Enhed i sin Anskuelse og sin Tænkning. Det viser sig paa alle Punkter, at Modtageligheden forudsætter Virksomheden, Hengivelsen Friheden, ligesom paa den anden Side det Modtagne forhøier Virksomheden, Hengivelsen lutrer og forædler Friheden. Vi komme da ogsaa her til det Resultat, at Empirien fører ud over sig selv, baade ved de oprindelige ideelle Forudsætninger, den hviler paa, og ved det ideelle Formaal, i hvis Tjeneste den arbeider. Ideerne om det Uendelige og Absolute have, netop ifølge Bains Psykologi, deres Kilde i Menneskets inderste Væsen. Saa kan det da kun være tilsyneladende, at den menneskelige Erfaring modbeviser dem. Erfaringen kan gjendrive de betingede og historiske Former, hvorun der Ideerne optræde; men denne Gjendrivelse kan kun blive Indledning til Arbeidet paa et nyt og fuldkomnere Udtryk, svarende til de nye Forudsætninger. Bains træffende Ytring, at Ufeilbarhed og Erkjendelse udelukke hinanden, gjælder intet Sted mere end ved Erkjendelsen af det Ideale og Uendelige; — og dog synes han selv at gaa ud fra, at vi ikke kunne naa en saadan Erkjendelse, fordi vi intet Ufeilbart kunne naa!

Tredie Kapitel.

Den kritiske Skole i England.

Empirismen fører, som det har vist sig, baade paa negativ og positiv Maade ud over sig selv. Negativt — thi ved at stille Erfaring og Ideassociation i Modsætning til den indre Nødvendighed afskjærer den sig selv Muligheden af enhver Begrundelse, af at komme ud over det Tilfældige. Positivt — thi dens egne Undersøgelser føre til Anerkjendelse af det menneskelige Væsens oprindelige Aktivitet og af den menneskelige Tanke som primitivt og irreduktibelt Element i al Erkjendelse. Der er en nøie Forbindelse mellem begge Resultater, det positive og det negative. Thi den sidste Begrundelse, som den menneskelige Erkjendelse formaaer at vinde, kan kun opnaaes ved at gaa til al Erkjendelses sidste Forudsætning, der ikke kan søges andet Steds end i selve det erkjendende Væsens egen Natur og oprindelige Organisation. Og her staa vi da netop ved Kants Grundtanke. At vi ikke, som Mill antog, kunne tænke os en absolut Uorden, en ubetinget Tilfældighed, men at selv Phantasien vil negte sin Tjeneste hertil, kommer af, at hint oprindelige Tankeelement bringer en Sammenhæng tilstede i al Sandsning og Erkjendelse. Og paa den anden Side bliver det nu klart, hvorledes vi kunne fælde Domme, der have Gyldighed for al mulig Erfaring og i alle Tilfælde (som de logiske og mathematiske Sætninger); det er i Kraft af det samme, til Grund for al Erfaring liggende og derfor af Erfaringen relativt uafhængige Element. Vi bestemmes kun ved Erfaringen, idet vi selv bestemme Erfaringen.

Af Kants kritiske Philosophi, hvis store Betydning beroer paa at have fremdraget denne Betragtningsmaade af Erkjendelsen, ere de Mænd stærkt paavirkede, der i Eng-

land staa som Empirismens Modstandere. Det er paa den anden Side interessant at se, at den engelske Philosophis almindelige Retning mod Induktionen og det Reale ogsaa tydelig raader hos dem. Ogsaa de anerkjende, at Erfaring og Induktion ere vore væsentlige Erkjendelsesveie; de vende sig med skarp Polemik mod de tydske spekulative Systemer og hævde det Relative og Empiriske som vor Erkjendelses egentlige Omraade. Men de hævde, at Erfaringen ikke kan være sin egen Grundvold, men forudsætter visse Principer, paa hvilke dens egen Mulighed og Gyldighed beroer. *)

En afgjørende Modsætning er der mellem de Forskere,

---

*) Dog have ogsaa den tydske Spekulations Ideer vundet Indgang i England. Ikke blot gives der Hegelianere i Oxford, men allerede Coleridge udviklede selvstændig flere Schellingske Ideer, navnlig paa det æsthetiske Omraade (Phantasiens Begreb). Og særlig maa her fremhæves en nyere Forfatter, den bekjendte Historiker Thomas Carlyle (f. 1795), der i sin „Sartor resartus" (forfattet 1831, udkommen nogle Aar senere, først i Nordamerika, hvor Carlyle er meget læst) i humoristisk Form har fremstillet en human Livsanskuelse, der er udsprungen af alvorlig og dybsindig Tænkning. Hans Verdensanskuelse er en Idealisme, for hvem „alle Gjenstande kun ere Vinduer, gjennem hvilke det philosophiske Øie skuer ind i selve Uendeligheden." „Hele det ydre Univers og Alt, hvad det indbefatter, er kun en Klædning; og al Videnskabs Væsen ligger i Klædernes Philosophi." Alt er Symboler; men det høieste Symbol er i de heroiske Personligheder, Menneskehedens Forbilleder. — Stuart Mill udtaler i sin Autobiographi, hvor meget han skylder Carlyle, som ofte ad sin intuitive Vei udviklede Ideer, Mill først lang Tid efter naaede til gjennem Induktionen. Saaledes vil man bl. A. i det anførte Skrift af Carlyle (Book III. chap. IV.) finde Mills sociologiske Anskuelse in nuce. Carlyle opfatter heller ikke Philosophien blot som Spekulation; foruden den ovenfor anførte Definition giver han ogsaa en anden, der viser Theoriens praktiske Betydning: „Hvad er Philosophi Andet end en stadig Kamp mod Vanen, end en stedse fornyet Anstrengelse for at gaa ud over (to transcend) den blinde Vanes Sphære og derved blive transcendental?" Denne Definition er træffende overfor Empirismen, ifølge hvilken al Erkjendelse beroer paa Vane, saa at Forsøget paa at komme ud over Vanen er selvmodsigende, uagtet Mill har troet i Empirismen at have det eneste brugelige Middel til at bekæmpe overleverede Vaner og Fordomme. — Dog er for Carlyle ikke Tanken, men Phantasien det Høieste; „Forstanden er Vinduet, men Phantasien er Øiet, der ser igjennem det." De philosophiske Ideer ere for ham tjenende Grundlag for Mystik og Moral.

vi skulle beskjæftige os med i dette Kapitel, og deres Modstandere. Den empiriske og realistiske Skoles Repræsentanter have deres Livsanskuelse i deres Philosophi. For Whewell og Hamilton er Philosophien derimod kun et Udenværk; den egentlige Helligdom, selve Livsanskuelsen hviler hos begge disse Mænd paa den positive Religion. Dette maa naturligvis ogsaa drage Følger med sig i philosophisk Henseende, især med Hensyn til Konsekvents og Gjennemførelse af Principerne. De philosophiske Problemer fastholdes og debatteres ikke i deres Renhed, naar en anden Interesse spiller ind med baade hos Angribere og Forsvarere. Skjøndt Kampen kun undtagelsesvis har strakt sig ind paa det religiøse Omraade, maatte den Følelse dog ofte opstaa, at det var dette, den egentlig gjaldt. Paa den anden Side har denne Omstændighed givet Kampen en forhøiet Interesse, idet Principspørgsmaalene, som Englænderne ellers helst skjule under Enkelthedernes Masse, derved ere traadte klarere frem. —

I. William Whewell (f. 1795, d. 1866). — At ogsaa andre Forskere end de, der tilhøre den empiriske Skole, kunne tilkjende Erfaringen principiel Betydning og indlægge sig Fortjeneste af den, derpaa have vi et Exempel i Whewell, der ikke blot selv begyndte som naturvidenskabelig Fagmand (Mineralog), men hvis »History of the inductive sciences,» ifølge Stuart Mills egen Erklæring var ham et uundværligt Grundlag ved Udarbeidelsen af hans Logik, som uden dette Værk ikke havde kunnet gjennemføres. Studiet af Naturvidenskaberne førte Whewell til at undersøge deres Methode og Principerne og Betingelserne for deres Udvikling. Disse Undersøgelser førte ham mere og mere til en Opfattelse af Erkjendelsens og Erfaringens Væsen, som i det Hele stemmer med den kantiske, skjøndt han ogsaa, ikke altid til Fordel for Bestemtheden og Konsekventsen, er paavirket af den skotske Skole. Vi finde ogsaa hos ham denne Skoles Tilbøielighed til at appellere

til den almindelige Bevidsthed og lade sig nøie med de overleverede Forestillinger i Stedet for at gaa ind paa strengere philosophiske Analyser.

Efterat have fuldendt »de induktive Videnskabers Historie» (1837) udgav Whewell sit andet Hovedværk »Philosophy of the inductive sciences, founded upon their history» (1840, omarbeidet 1847), i hvilket han ved Hjælp af Videnskabernes historiske Udvikling søger et efterspore Forholdet mellem Erkjendelsens Elementer. Til dette Værk ville vi i det Følgende især holde os. —

Ikke blot Naturvidenskaberne, ogsaa Aandsvidenskaberne (Psykologi og Ethik) ere induktive Videnskaber. Men der er et Element i Induktionen, man ofte har overset. De store Opdagelser og Fremskridt i Videnskabens Historie ske ikke blot gjennnem Paavisningen af nye Fakta; en væsentlig Betingelse er de Ideer og Former, ved hvis Hjælp disse Fakta opfattes og bestemmes; ja, selve Paavisningen af Fakta bliver ofte kun mulig ved, at Forskeren ledes af den rigtige Betragtningsmaade. De enkelte Fakta skulle ikke blot bringes sammen, men der føies ved selve den aandelige Aktivitet, hvorved de kombineres, et nyt Element til; der dannes en almindelig Sætning, som ikke existerede i noget af de iagttagne Fakta i og for sig. Der maa findes en Mellembestemmelse, i hvilken de bekjendte og de ubekjendte Fakta kunne mødes. Saaledes opfattede Kepler Planeternes Baner som Ellipser, og herved blev det ham muligt at opstille sine Love.*) Paa samme Maade op-

---

*) „Kun de," siger Whewell (Gesch. der induct. Wissensch. übers. von Littrow I. p. 426) i Anledning af Kepler, „opnaa Besiddelsen af nye Sandheder, der kunne foretage et livligt Spring fra et Punkt indenfor deres Erkjendelse til andre, som ofte ere langt fjernede derfra, og bringe en Forbindelse i Stand mellem dem, — ikke de, der forsigtig staa stille paa ethvert Sted og vente, indtil de udenfra drives til at gaa videre." Smlgn. Reuschle: Kepler und die Astronomie. Frankfurt 1871. p. 141: „Paa det Spørgsmaal, hvorledes Kepler har fundet disse overordentlige Sætninger (de tre berømte Love), er vel det korte Svar, at han har regnet dem ud af Tycho Brahes Iagttagelser, idet disse vare saa gode, at de kun fyldestgjordes ved den

fattede Newton Tyngden som Tiltrækning og denne som universel Verdenskraft. Kun under Forudsætning af en saadan Ides Indførelse bliver en Opdagelse mulig. Men i Almindelighed opfatter man Induktionen mere som Bevismiddel end som Opdagelsesmethode.

Begreb og Kjendsgjerning staa i et Vexelforhold til hinanden. Begrebet kan aldrig være uafhængigt af Kjendsgjerningen, men paa den anden Side maa Kjendsgjerningen bestandig drages hen imod Begrebet. Erkjendelsen forudsætter en Kombination af Tanke og Gjenstand. Uden Tanken vilde der ingen Forbindelse være mellem Gjenstandene, uden Gjenstand vilde der ingen Realitet være. Enhver enkelt Erkjendelsesakt indeslutter begge Elementer. Forskjellen mellem dem kan kun være relativ. Hvad der fra ét Synspunkt er Theori, er fra et andet Synspunkt Faktum. Hvad der i Forhold til en forudgaaende Undersøgelse er Theori, er i Forhold til en følgende Kjendsgjerning. At Planeterne bevæge sig i Ellipser, var hos Kepler en Theori, men bliver hos Newton et Faktum. En sand Theori er et Faktum; et Faktum er en Theori, med hvilken man er fortrolig. Begge ere kun Slutninger, vi drage fra Phænomenerne; hvad vi kalde Theori, er en bevidst Slutning; hvad vi kalde Faktum er en ubevidst Slutning.

Lad os i denne Henseende betragte selve Sandsningen. Et sammenhængende Billede af en sandselig Gjen-

---

elliptiske Theori, og han havde mathematisk Kraft og Udholdenhed nok til ikke at hvile, førend han i alle Henseender havde gjort Fyldest for hine Iagttagelser. Men vi maa nu stige dybere ned i hans Genis Værksted og forfølge Gangen i hans Forsken ud fra hans Grundtanke, for at se, hvorledes hans objektive, physiske Værks Historie paa det Inderligste hænger sammen med hans subjektive, metaphysiske Systems Historie ...... Til Grund for alle Keplers mathematiske Undersøgelser og metaphysiske Forskninger ligger den Ide, hvis Opfattelse alene vilde være nok til at grunde hans Storhed, at Solsystemet, hvis raa ydre Omrids Kopernikus havde givet, kun da er et virkeligt System, naar der hersker Lov og Orden deri, saa at de Love, der beherske Bevægelserne, have deres Aarsag i bestemte indre Kræfter, som ere væsentlige for Systemets og dets Legemers Natur."

stand danner sig først, naar de enkelte Fornemmelser kombineres og sammenfattes til Enhed. Der ligger en ubevidst Slutning til Grund for alle vore Sandsninger. Begreber som Rum, Afstand, Soliditet o. s. v. udvikle sig først ved Fornemmelsen af vore Muskelbevægelser, og vi overføre dem saa uvilkaarlig paa Gjenstandene. Vi se en Bevægelse foregaa og slutte os til Kraften som dens Grund. Vi se forskjellige Planter eller Dyr, men kun fordi vi anvende vore Forestillinger om Lighed og Ulighed paa dem. Ligheden eller Uligheden se vi lige saa lidt, som vi se Kraften eller Rummet; eller rettere, vi se dem kun, for saa vidt vi lægge dem ind i Phænomenerne. Heraf ses, hvor meningsløst det er at betegne Ideerne eller Begreberne som blotte omdannede Sandsefornemmelser. Selv den mest elementære Fornemmelse kan ikke komme i Stand uden et Bidrag fra det fornemmende Subjekt. Vor Naturopfattelse er fra først til sidst en Fortolkning af Naturen, en Oversættelse af dens Indhold paa vort eget Sprog.

Subjektets Bidrag til Phænomenernes Erkjendelse eller Fortolkning bestaaer i en Række af Ideer eller Grundbegreber, som bringe Sammenhæng og Enhed i Erfaringsindholdet. Ikke som om disse Ideer skulde ligge fuldfærdige i Aanden fra først af. De maa ikke sondres fra selve den opfattende Virksomhed, men ere netop denne Virksomheds Former og Love; kun ved Reflexion over hin Virksomhed lære vi disse Former og Love at kjende, og kun ved Erfaringen sættes hin Virksomhed i Bevægelse. Bevidstheden vilde altsa ingen Ideer og Grundbegreber have, hvis den ikke stod i Vexelvirkning med Rummets, Tidens og Materiens Verden; men vi kjende jo heller slet ingen Bevidsthed, som ikke staaer i et saadant Vexelforhold. Vi kunne ikke tænke os noget Trin af menneskelig Existents, hvor hin Virksomhed og dens Grundlove ikke allerede træde i Kraft og udvikles ved Erfaringen. Formerne og Ideerne virke længe før vi blive os selv bevidste, og udvikles og modificeres paa mange Maader ved Begivenhedernes og Phænomenernes Indflydelse. Hvor vidt denne Modifikation strækker

sig, kunne vi ikke bedømme; men den er sikkert af væsentlig Betydning for den Proces, der gaaer for sig i vor Bevidsthed.

Grundbegreberne erhverves i Løbet af Erfaringen, men de læres ikke af Erfaringen i samme Betydning som specielle Kjendsgjerninger læres. De enkelte Kjendsgjerninger ere for os mere eller mindre tilfældige; en Tidlang ere de ubekjendte, til en anden Tid bekjendte; Nogle kjende dem, Andre ikke; de kjendes med større eller mindre Vished. Men Grundbegreberne ere de Love, efter hvilke al Opfattelse, al Erfaring foregaaer. Det er denne deres almindelige og nødvendige Gyldighed, hvorpaa deres Forskjel fra Erfaringsbegreberne beroer. Vi kunne lære almindelige Sandheder, f. Ex. Tyngdeloven, af Erfaringen, Men hvis disse Sandheder virkelig have universel Gyldighed, saa skyldes denne de Ideer, som Forstanden anvender paa det Givne.

De to Elementer, som gjennemtrænge hinanden i vor Erkjendelse, betinge saaledes en Grundmodsætning, der aabenbarer sig under en Række af Former: Ide og Faktum, Begreb og Gjenstand, Theori og Kjendsgjerning, Slutning og Iagttagelse, men som har sit skarpeste Udtryk i Modsætningen mellem nødvendig (apriorisk) og experimental Sandhed. Hin udspringer af Tanken, denne af Iagttagelsen. Vi kunne ikke opfatte Grundbegreberne i sig selv; de finde deres Udtryk i visse Grundsætninger og Begrebsbestemmelser, som Tanken kommer til, naar den reflekterer over sin egen Virken. Hver enkelt Videnskab har sine oprindelige Grundsætninger eller Axiomer, som udspringe af det Grundbegreb, den Ide, hvorpaa den hviler. Saaledes udspringe Mathematikens Axiomer af Rummets og Tidens Ideer, som ligge til Grund for al Opfattelse af det Givne, Mekanikens Axiomer udspringe af Aarsagens Ide, der ligeledes er en oprindelig Lov for Tankens Virken. Af det almindelige Axiom, at enhver Ting har sin Aarsag, følge de mekaniske Axiomer, at Aarsager maales ved deres Virkninger, og at Tilbagevirkningen er lige stor med Indvirkningen. Bevæ-

gelsens Love hente deres Form fra Aarsagens Ide, deres Stof fra Erfaringen. Axiomerne ere naturligvis abstrakte og maa fortolkes ved Studium af den virkelige Natur; men de udgjøre den faste Kjerne, om hvilken Erkjendelsen af denne kan udvikle sig. At de anførte Ideer ere nødvendige, vil sige, at det er os umuligt at tænke det Modsatte af dem, og at enhver Indvending mod deres Gyldighed netop forudsætter denne. Vi kunne tage feil ved Forklaringen i det Enkelte; men at der maa være en Forklaring, en Aarsag, det er en Forudsætning, vi ikke kunne Andet end gaa ud fra. Vi kunne f. Ex. ikke tænke os en Sten svævende i Luften i Stedet for at falde til Jorden, uden at vi maa forudsætte en Aarsag til denne Afvigelse fra den almindelige Lov.

Ligesom Rummets og Tidens Ideer ligge til Grund for Mathematiken og Aarsagens Ide for Mekaniken, saaledes er Hensigtsmæssighedens eller Formaalets Ide nødvendig for at opfatte de organiske Phænomener. Heller ikke denne Ide kan udledes af Erfaringen; den udvikler sig nødvendig som den eneste Form, under hvilken vi kunne opfatte Livets Phænomener. Harveys og Cuviers Opdagelser bleve kun mulige ved den. Vel har man ment, at efterhaanden som den videnskabelige Erkjendelse rykker fremad, indskrænkes Hensigtsaarsagens Omraade og de mekanisk virkende Aarsager træde i Stedet. Men dette er en Illusion. Formaalets Ide maa nu opfattes paa en anden Maade end før, men kan ikke opgives. Vi se ikke Hensigtsmæssigheden i enkelte særlige Phænomener, men i den hele Sammenhæng. Vi antage ikke, at der sendes en Sky, for at det kan regne paa vor Mark, men vi finde Formaalets Ide udtrykt i Sammenhængen mellem Varmens, Luftens og Vædskernes Love og det vegetabile Livs Udvikling. Formaalets Ide faaer derved netop en mere storartet Karakter: i Stedet for nogle faa Traade, som forbinde særskilte Gjenstande, faa vi en total, hele Virkeligheden omfattende Sammenhæng.

Ogsaa paa Ethikens Omraade *) have vi en oprindelig virkende Ide, der lægger sig for Dagen i det Axiom, at vi skulle gjøre, hvad der er ret. Selv om man er uenig om, hvad der er ret, hersker der dog ingen Strid om, at det Rette skal gjøres. Denne Spire til det moralske Liv udvikles nu videre ved Erfaringen paa lignende Maade, som paa det theoretiske Omraade Grundbegrebet udvikles gjennem Iagttagelserne. Menneskenes Drifter føre dem sammen og gjøre faste Love for deres Samliv nødvendige; herved opdrages den moralske Bevidsthed til efterhaanden ogsaa at anvende Lovens Begreb paa sit eget Liv. Den høieste Lov for et Menneskes Handlinger maa være en saadan, der omfatter hele hans Væsen, Tanke og Drift saavel som Handling. Fra den ydre, legale Pligtopfyldelse føres Mennesket derfor til den indre, ethiske, og vinder efterhaanden en høiere Maalestok, efter hvilken han kan bedømme Samfundets Love. — I Modsætning til denne ethiske Opfattelse, der gaaer ud fra et indre Princip som Maalestok og Forudsætning for Bedømmelsen af alt Ydre, den uafhængige Ethik, Principernes Ethik (the morality of principles), staaer den ethiske Lære, som gaaer ud fra Handlingens Følger (the morality of consequences), fra Nytten (Utilitarianismen), hvis vigtigste Repræsentanter ere Epikur i Oldtiden, Hobbes, Paley og Bentham i nyere Tid. Denne ethiske Empirisme overser ligesom den theoretiske Empirisme de oprindelige Forudsætninger. —

Man vil i den her fremstillede Anskuelse let gjenfinde Kants Grundtanker, men man vil gjenfinde dem i en noget vag og ubestemt Form. Whewells Fortjeneste bestaaer i, at han har gjennemført Videnskabernes Historie med særligt Hensyn til Methoden og Erkjendelsesproblemet, og at han har hævdet Tankens Oprindelighed og Aktivitet i Erkjendelsesprocessen overfor den empiriske Skole. Men han giver ikke det ved den historiske og kritiske Prøvelse

---

*) Whewell: History of Moral philosophy in England. 1852.

Fundne en dyberegaaende philosophisk Behandling. Han lader sig for det Meste nøie med for hvert enkelt videnskabeligt Omraades Vedkommende at slutte tilbage til en apriorisk Idé, men undersøger ikke, hvorvidt disse Ideer ikke skulde kunne reduceres til én eller dog nogle faa, ei heller, hvorledes de forholde sig til Bevidsthedens Væsen, eller hvorledes de have udviklet sig. Denne Undersøgelse er saa meget des mere nødvendig, som ikke blot Ideerne eller Grundbegreberne træde i en Modsætning til det Empiriske, som ikke kan deduceres af dem, men ogsaa i en indbyrdes Modsætning til hverandre, Aarsagens (ɔ: den mekaniske Aarsags) Begreb f. Ex. til Formaalets. Flere af »Ideerne» optager han endog saa godt som i ganske populær Form, f. Ex. Formaalets Idé. Han citerer her Cuviers Ord: »Zoologien har et for den eiendommeligt Princip, som den med stor Fordel anvender ved flere Leiligheder, og det er Existentsbetingelsernes Princip, som man sædvanligvis ogsaa kalder Hensigtsaarsagernes Princip.» Men ser man nærmere til, føre disse Ord netop ud over den populære Forestilling om et Formaal. Thi hvad Cuvier mener, er egentlig ikke Andet, end at et levende Væsens Bygning og Organer maa være saaledes beskafne, at dets Existents er mulig; derfor kan Analysen af Existentsbetingelserne (conditions de l'existence) ofte føre til Love, som stemme med Erfaringen. Men om en forudgaaende Afpassen af Individet efter Betingelserne behøver der derfor ikke at være Tale; Overensstemmelsen kan ganske simpelt have sin Grund i de levende Væseners Vexelvirkning med de ydre Betingelser.

Whewells Mening er, som det ses af Fremstillingen, ikke, at hine Grundbegreber fra først af ligge færdige i Bevidstheden. Han antyder, som ligeledes anført, et enkelt Sted, at de Former, under hvilke vi opfatte Tingene, allerede danne sig, før vi blive os selv bevidste, saa at vi nu kun kjende dem i den Skikkelse, hvortil det ubevidste Livs Begivenheder har bragt dem. Denne Antydning viser i en rigtig Retning, ligesom Whewell jo i det Hele hævder, at Ideerne udspringe af Aandens Aktivitet, ikke have nogen

selvstændig Væren. Men des mere paafaldende er det, at han kan lade sig nøie med en blot og bar Opregnen af dem uden nærmere Kritik og Analyse. I denne Henseende har hans Modstander Stuart Mill et stort Fortrin for ham.

Medens det ikke kan negtes, at Whewell med Hensyn til den almindelige Opfattelse af Erkjendelsens Væsen har set rigtigere end Mill, kan han dog ikke maale sig med denne i den skarpere Angivelse af den induktive Forskens Gang. Mill fastholder det exakte Synspunkt, fordrer det strenge logiske Bevis. Derved ledes han til at formulere de specielle induktive Methoder. Whewell fremhæver den aandelige Produktivitet, som lægger sig for Dagen i Opdagelserne. Rent logisk set har Mill Ret, naar han siger, at vi ved Whewells Bestemmelse af Induktionen ikke komme ud over Hypothesen, fordi den exakte Verifikation mangler. Metaphysisk og historisk har Whewell, logisk har Mill Retten paa sin Side. —

Whewell iagttager ikke de Grændser, som Kant afstak for Grundbegrebernes (Kategoriernes) Anvendelse. De Ideer, vi nødvendigvis maa anvende ved Betragtningen af Naturen og Menneskelivet, ere ifølge hans Lære de eneste naturlige Midler, ved hvilke vi kunne danne os et Begreb om Verdens Skaber og Styrer. Lige saa vel som vi slutte, at enhver enkelt Ting maa have sin Aarsag, lige saa vel maa vi slutte, at hele Verden maa have en Aarsag. At der maa være en første Aarsag, ansér han endog for et Axiom. Vi kunne ikke standse ved en uendelig Række af endelige Aarsager; vi maa statuere en Begyndelse; for at Phænomenerne kunne blive forstaaelige for Tanken maa denne hæve sig over den endeløse Succession. Og de moralske Ideer føre os til at tænke hin første Aarsag som aandelig Forsynsmagt. — Whewell har forfattet en af de saakaldte Bridgewater-Afhandlinger, *) som gik ud paa »ad natur-

*) Saa kaldte efter en 1829 afdød Greve af Bridgewater, der udsatte en Sum til saadanne Skrifters Udgivelse.

videnskabelig Vei» at bevise Skaberens Visdom og Godhed som aabenbaret i Verden. Hans ukritiske Sammenblanding af Tænkning og Erfaring og deraf følgende Uklarhed med Hensyn til Erkjendelsens rationelle Karakter lægger sig navnlig for Dagen i hans theologiske Forestillinger og deres Forbindelse med de philosophiske Begreber. Lige saa let som det falder ham at gaa til Forestillingen om en første Aarsag, lige saa let falder det ham at forbinde Bibelens og Videnskabens Lære. De moralske Ideer skulle ikke blot føre os til Troen paa et Forsyn; de skulle ogsaa begrunde den Konsekvents, at naar det sædelige Ideal ei er fyldestgjort, maa der være truffet overnaturlige Foranstaltninger for at virkeliggjøre det. Til disse Foranstaltninger høre navnlig Bibelen selv, hvis Fortælling om Verdens Skabelse Videnskaben, der ikke naaer op til Tidens Begyndelse, hverken kan bekræfte eller forkaste. — Ogsaa her finde vi en Ubestemthed i Begreberne, en Mangel paa dybere gaaende Kritik og paa Bevidsthed om de afgjørende Forskjelle, som forringer Whewells Fortjenester af Erkjendelsesproblemet.

II. William Hamilton (f. 1788, d. 1856). — Dette Navn fører os til Skotland, hvorfra den første Reaktion i Brittanien selv mod Empirismen udgik i Slutningen af forrige Aarhundrede. Thomas Reids Lære har siden den Tid været herskende ved de skotske Universiteter. Den synes at stemme med Folkekarakteren. Til sin Baggrund har den en fast og alvorlig moralsk og religiøs Overbevisning, saaledes som man kan vente det i John Knox's Fædreland; den holder sig besindig og rolig indenfor den sædvanlige Bevidstheds Grændser og søger blot at fremstille denne Bevidstheds »Kjendsgjerninger;« men den lægger dog helt igjennem Vægten paa Erfaringen og vil anvende Bacos og Newtons Principer, kun at den ikke med Locke og Condillac indskrænker Erfaringen til det Sandselige. Den søger at finde Bevidsthedens primitive og nød-

vendige Udsagn, der ligge til Grund for al anden Erfaring. Den skotske Philosophi er væsentlig empirisk Psykologi, kun at den søger at paavise Bevidsthedskjendsgjerninger, som den sædvanlige Erfaring efter dens Mening overser. Den staaer paa Empirismens Grund, skjøndt den vil bestride dens Konsekventser. Den mener umiddelbart at kunne finde primitive Fakta og standser ved en Række af Principer, som den anser for de sidste, der kan naaes. Derved bliver den en Slags »systematisk Lettroenhed» og synder mod den sande empiriske Methode, der først anerkjender et Faktum, naar videnskabelig Undersøgelse godtgjør det, lige saa vel som mod den philosophiske Analyses Princip, ifølge hvilket et Faktum ikke ligefrem kan forklare et andet, men begge maa forklares af en høiere Lov.

Den skotske Skole viser saaledes i to Retninger. Hovedvægten kan lægges paa den empiriske Tendents, og vi komme da ved Skærpelse af den videnskabelige Methode til den moderne engelske Psykologis Standpunkt. Paa denne Vei slog allerede Thomas Brown (d. 1820) ind, lige som Alexander Bain herigjennem hænger sammen med sine skotske Forgængere (se ovenfor p. 66). Men man kunde ogsaa fremdrage det kritisk-spekulative Element, og derved nærme sig til Kant. Ad denne Vei har Hamilton bragt den skotske Skole ud over dens vage og uvidenskabelige Holdning, Han medbragte til denne Opgave et dybt og alsidigt Kjenskab til den græske og den tydske Philosophi, overhovedet en forbausende og i England sjælden Lærdom i Philosophiens Historie, hvilket ikke lidet bidrager til den store Interesse og Belæring, hans Skrifter yde. Men han var desuden en skarp Logiker og Dialektiker, en Forsker, der fandt den philosophiske Tænknings Maal og Udbytte i selve Tankens Aktivitet og i den Bevægelse, de høieste aandelige Kræfter derved sættes i. Han har ikke skrevet Meget, men virkede i mange Aar som philosophisk Professor i Edingburg. Selv udgav han kun nogle Afhandlinger, som han føiede til sin Udgave af Reid, og en Samling af sine Artikler i Edingburgh Review under Titel af »Discussions

on philosophy» (1852); efter hans Død ere hans Forelæsninger over Metaphysik og Logik udgivne af Mansel og Veitch i fire Bind.

Det første Arbeide, som gjorde Hamilton berømt, var en Afhandling i »Edingburgh Review» 1829, rettet imod Schellings og Cousins Lære om det Absolute. Det er et Forsøg paa at vise, at der ikke kan gives nogen Philosophi om det Ubetingede. Vi kunne kun erkjende det Betingede og det Begrændsede. Det Uendelige ɔ: det som ubetinget er uden Grændse, og det Absolute ɔ: det som er ubetinget afsluttet i sig selv, kunne vi ikke fatte, ikke konstruere i vor Tanke. Vor Tanke er fra først til sidst betinget, ja, det at tænke er at gjøre betinget (to think is to condition). Tanken kan ei overskride Bevidstheden, lige saa lidt som Ørnen kan flyve ud over Atmosphærens Grændser; og Bevidstheden har sine bestemte Betingelser, som ethvert Bevidsthedsindhold er underlagt. Vi opfatte Existentsen i Tid og Rum, ikke i og for sig. Men Tid og Rum forudsætte Forhold mellem forskjellige existerende Elementer; det i Tid og Rum Existerende er derfor relativt, og Tid og Rum kunne ikke anvendes paa det Ubetingede. Bevidstheden forudsætter fremdeles en Modsætning mellem et Erkjendende og et Erkjendt, mellem Subjekt og Objekt; men denne Modsætning kan ikke anvendes paa det Ubetingede, som derved vilde blive relativt. Den eneste Udvei vilde her være med Schelling at antage, at det Ubetingede er hævet over Modsætningen mellem Subjekt og Objekt, er begges Indifferents, og at vi for at erkjende denne Indifferents maa hæve os over Bevidstheden og Reflexionen, der stedse forudsætte Flerhed og Relativitet. Men hvorledes kunne vi hæve os over vor egen Bevidsthed? Og med hvad Ret kunne vi statuere en Evne, der strider mod selve vor Bevidstheds Love?

Man ser, hvorledes Kants Lære optages af Hamilton og spiller en Hovedrolle i hans Anskuelse. Dog skiller han sig fra Kant i et afgjørende Punkt. Kant havde vel indskrænket Anvendeligheden af vore Anskuelses- og Tanke-

former til det Phænomenale og Relative, men han erkjendte dog det Ubetingede som et Fornuftprincip, der vel ikke kunde lægges til Grund som konstruktivt Princip, men som har regulativ Betydning, tjener til at føre ud over det relativt Givne og stille ideale Opgaver. Heri finder Hamilton Spiren til den tydske Spekulations paa det Ubetingedes Idé byggede Systemer. Grundfeilen er efter hans Mening, at man antager det Ubetingede for et positivt Begreb. Kun det Betingede kunde vi positivt erkjende og begribe, omfatte og fremstille med vor Tanke; det Ubetingede, Negationen af det Betingede, er uerkjendeligt og ubegribeligt, er er rent negativt Begreb, ligesom det Ufattelige. Vilde man nu med Kant sige, at vi alligevel besidde det Ubetingede som positivt, regulativt Princip, saa vilde der være indrømmet en Selvmodsigelse i vore høieste aandelige Evner, som nødvendigvis vilde føre os ud i Skepticisme. Løsningen er derimod ganske simpel, naar man fastholder, at vi kun kunne opfatte det Betingede, og at det Ubetingede for os er en ren Negation Det Betingede ligger stedse mellem to Extremer, som have Karakteren af det Ubetingede; vi kunne ikke fatte noget af dem, og dog maa et af dem være det Sande. Verden maa f. Ex. engang have en Begyndelse eller være evig; men vi kunne lige saa lidt fatte en absolut Begyndelse som en uendelig Evighed. Vi lære heraf, at vi ikke kunne gjøre Tanken til Maalestok for Existentsen. Vi kjende kun betinget Existents, ei Existentsen i og for sig. Hvad der ligger ud over det Betingede, er Gjenstand for Tro. Der maa være en Existents i og for sig, ellers kunde der ingen betinget Existents være. »Og ved en vidunderlig Aabenbaring indgydes der os saaledes ved selve Bevidstheden om vor Mangel paa Evne til at fatte Noget, der ligger ud over det Relative og Endelige, en Tro paa noget Ubetinget hinsides al den Virkelighed, vi kunne fatte.»

Dersom Philosophien skulde have det Ubetingede til Gjenstand, vilde den være umulig. En absolut Sandhed er os utilgængelig. Men paa en saadan beroer Philosophiens

Værd og Betydning heller ikke. Det er ikke færdige Resultater, den gaaer ud paa. En fuldstændig Løsning af Problemerne, som standsede al videre Discussion, vilde være en Lammelse af den philosophiske Stræben og føre os tilbage til et intellektuelt Barbari. Vort Væsen og vor Lykke bestaaer i Virksomhed, og Erkjendelsen er kun af Værdi, for saa vidt den er Virken og Stræben, ikke død Besiddelse. Spekulationens Betydning og Nødvendighed maa hovedsagelig søges i den Øvelse af vore høieste aandelige Kræfter, den bevirker. Lessing har Ret: for os er den evige Stræben efter Sandhed bedre end Besiddelsen af Sandheden. En vaagen Vildfarelse er bedre end en sovende Sandhed. Det Høieste, Philosophien kommer til, er Anerkjendelsen af vor Uvidenhed med Hensyn til Existentsen i og for sig selv. Men der er to Slags Uvidenhed. Vi philosophere for at undgaa den blinde, tankeløse Uvidenhed, der ikke kjender Bevidsthedens og Sandhedens Betingelser, og naar vi have erkjendt disse Betingelser, ende vi i den høiere, den bevidste Uvidenhed (docta ignorantia).

Hamilton statuerer altsaa en Modsætning mellem Viden og Tro. Kun denne sidste naaer det Ubetingede. Men hvilke Motiver har den da til at søge ud over det Endelige og hævde det Ubetingedes positive Realitet i Stedet for at lade det staa hen som en ren Mulighed, som en »Ding an sich?» Disse Motiver ligge i Menneskets Væsen som moralsk Personlighed. Mennesket er sig en ubetinget Pligtlov bevidst, og den moralske Ansvarlighed forudsætter igjen Villiens Frihed. Menneskets Væsen har sit eiendommelige Udtryk i Kampen mellem den moralske Frihed og den physiske Nødvendighed. Og kun som frit moralsk Væsen kan han tro paa en vis og hellig Verdensstyrer. Vistnok er en ubetinget Frihed ubegribelig, men vi vide jo, at Tankens Grændser ikke ere Mulighedens og Virkelighedens Grændser. Ved Anerkjendelsen heraf baner Philosophien Vei for Anerkjendelsen af Ansvarlighed og Frihed, som ogsaa den christelige Aabenbaring forudsætter. Philosophiens Ende er Theologiens Begyndelse.

Vi have her naaet Kjernepunktet i Hamiltons Livsanskuelse. Erkjendelsens Relativitet giver her Plads for den moralske og religiøse Tro paa det Ubetingede. Menneskets aandelige Væsen, saaledes som det godtgjøres ved den moralske Ansvarlighed og Frihed, var for ham det Høieste, lige som for Kant. Hans Valgsprog var: »Paa Jorden er der intet Stort uden Mennesket, og i Mennesket er der intet Stort uden Aanden.» Stuart Mill opponerer mod dette Valgsprog, som har en afgjort spiritualistisk Tendents. I dette Kjernepunkt fremtræder Modsætningen mellem de to Philosopher, Repræsentanterne for de to stridende Skoler, tydelig. Mill fastholder lige som Hamilton, at vi kun erkjende det Relative og Betingede, men mener med Rette, at vi saa ogsaa maa opfatte Menneskets Væsen som betinget, at den Methode, der fører os til Indsigt i Naturens Love, ogsaa maa lære os Menneskelivets Love at kjende, eftersom Menneskelivet selv er et Led i Naturlivet. Mills Styrke ligger netop paa dette Punkt; hans Opfattelse af Aarsagsbegrebet hjælper ham ud over Friheds- og Nødvendighedslærens Abstraktioner. Han har tillige klart set, at Hamiltons Philosophi bestemmes i sin hele Eiendommelighed ved Ideen om den ubetingede Frihed. For Hamilton maatte Mills Lære staa som Fatalisme, og Fatalismen førte efter hans Overbevisning nødvendigvis til Materialisme og Atheisme. De Videnskaber, som særlig hvile paa Nødvendighedens Begreb, Mathematik og Physik, var han derfor ikke fri for at betragte med mistænkelige Øine. Denne hans Fjernhed fra Naturvidenskaberne stiller ham i Modsætning til hele den nyeste Philosophis Stræben, som netop gaaer i Retning af en nøiere Tilslutning til denne.

Mill var, som vi have set, heldigere med de Projektiler, han kastede ind i Fæstningen selv, end med sine Angreb paa Udenværkerne. Hamiltons Fortjeneste beroer paa den Klarhed og Originalitet, hvormed han har opfattet Kants Lære om Erkjendelsens Relativitet, og Mansel har paavist, at Mill, hvad Hovedpunkterne i hans Angreb paa denne

Lære angaaer, ikke har forstaaet Hamilton. Desuden kunde Mill ifølge sin empiristiske Retning ikke angribe Hamilton paa det egentlig afgjørende Punkt. Dette Punkt finde vi i det Forhold mellem det Ubetingede og det Betingede, hvorfra Hamilton gaaer ud. Det Ubetingede bestemmer han som Negationen af det Betingede. Hvis man gaaer ud fra denne Bestemmelse, behøver man ikke først at paavise Umuligheden af at opfatte det Ubetingede; thi saa er dette Begreb fra første Færd selvmodsigende. Dersom nemlig det Ubetingede har det Betingede udenfor sig som sin Modsætning, saa bliver det derved selv betinget og relativt, ophæves altsaa i samme Øieblik det sættes. Men hvad Ret har man til at gaa ud fra denne Forudsætning om Modsætningen mellem det Ubetingede og det Betingede? Det er en Forudsætning, som ganske vist ligger i den almindelige Bevidsthed og indeholdes i de overleverede religiøse Forestillinger. Men den philosophiske Tankes første Skridt maa være at hæve sig over denne Dualisme. *)

Det sande Ubetingede maa være det, der faaer sin nærmere Bestemmelse fra det Betingede, — det, i hvis Væsen alle Betingelser have deres sidste Grund; det sande Absolute maa staa i et indre Forhold til det Relative. Vel er derfor en umiddelbar og absolut Erkjendelse af det Ubetingede umulig; for saa vidt har Hamilton Ret. Men vi kunne gjennem Erkjendelsen af det Betingede vinde afgjørende

*) Den optræder i Tænkningens Historie i en dobbelt Form. For Grækerne var det Endelige og Begrændsede det Fuldkomne, det Uendelige det Lavere og i sidste Instants det Onde. Endnu Origenes opfattede derfor Gud som begrændset. I Middelalderen (kfr. Augustinus og Anselmus) vendtes Forholdet om; Gud blev den Uendelige, evig hævet over Endelighedens Verden. Strax ved den nyere Tids Begyndelse søgte derimod dybsindige Tænkere (Cusa, Bruno, Spinoza) den indre Enhed af det Uendelige og det Endelige. Kfr. Weisse: Das philosophische Problem der Gegenwart p. 195 f. R. Nielsen: Mathematik og Dialektik. p. 117 f. — Hamilton har med sit Kjendskab til Philosophiens Historie klart set dette; han finder netop allerede hos Cusa den nyere spekulative Philosophis Ide om det Absolute, som han polemiserer imod.

Væsensbestemmelser af det Ubetingede, i Kraft af det indre Forhold imellem dem. Her ligger en Række af Problemer, som den engelske Philosophi kun lidt beskjæftiget sig med, men som vi i de store Systemer paa Fastlandet, navnlig hos Spinoza og Hegel, finde epokegjørende Bearbeidelser af, Problemer, der uundgaaelig trænge sig frem igjen, hvorofte de end skydes til Side

Hamilton kan selv ikke gjennemføre Modsætningen mellem Existentsen i sig selv og Phænomenerne, det Ubetingede og det Betingede. Han udtaler (Lectures I p. 125), at vi fra Phænomenernes eiendommelige Beskaffenhed kunne drage mange gyldige Slutninger angaaende det ubekjendte Princip, hvis Aabenbaringer de ere. Skjøndt derfor Existents kun er aabenbaret for os i Phænomenerne, og vi kun kunne have en relativ Erkjendelse af Aand og Materie, saa kunne vi dog ved Slutning og Analogi hæve os over de blotte Tilsyneladelser, som Erfaring og Iagttagelse vise os. Men hvorledes kunde dette være muligt, naar der ikke var et indre Forhold mellem Existentsen i sig selv og Phænomenerne?

Ifølge Hamilton er Philosophiens Ende Theologiens Begyndelse. Men Spørgsmaalet bliver nu, med hvilke Midler Theologien skal bygge sin Lære. Se vi tilbage til Theologiens Historie, finde vi, at den stedse har benyttet philosophiske Begreber eller i det Mindste Begrebsformer. Men naar nu disse Begreber, naar al vor Tanke og Erkjendelse kun angaaer det Betingede, hvorledes bliver saa en theologisk Lære om det Ubetingede mulig? Hamilton siger selv, at ingen Vanskelighed opstaaer i Theologien, som ikke allerede viser sig i Philosophien. Men saa maa man ogsaa omvendt sige, at de Vanskeligheder, der reise sig i Philosophien, ogsaa maa gjælde for Theologien. Det er da inkonsekvent, naar Hamilton et Sted udleder den engelske Theologis Ufuldkommenhed og Ubetydelighed af dens uphilosophiske Karakter. Konsekvent er det derimod, naar han indskærper, at Bibelens Udsagn skulle gjælde uden Omtydning, at Theologens Hovedhverv er Bibelfortolkning, og

philologisk Lærdom derfor den eneste nødvendige Betingelse for Theologien. Konsekvent er det ogsaa, naar hans begavede Discipel Henry Mansel af hans Principer har udledet Umuligheden af en videnskabelig Theologi.

For det saakaldte Bampton-Legat holdes der i Oxford aarlig Forelæsninger til Forsvar for de christelige Lærdomme. Saadanne »Bampton-lectures» har ogsaa Mansel holdt, og han har her »anvendt sin korte Optræden paa et theologisk Katheder til at bevise, at der ingen Theologi gives.» *) Han erklærer sig først saa vel imod Dogmatismen som imod Rationalismen. Dogmatismen vil deducere videnskabelig udformede Dogmer af den religiøse Tro; Rationalismen vil reducere de religiøse Forestillinger til symbolske Udtryk for abstrakte Sandheder. Begge gaa ud paa at naa en høiere Erkjendelse af de guddommelige Ting. Man mener, at naar man ophæver det Billedlige og Anthropomorphistiske, vil man naa en sandere Erkjendelse af Gud. Men de abstrakte Former, der sættes i Stedet for de saakaldte billedlige, ere betingede af vor Bevidstheds og vor Erkjendelses Væsen, som er endeligt. Vi formaa ikke at fatte det Ubetingede som personligt Væsen, hvad vi dog af moralske og religiøse Grunde maa gjøre. Vor Personlighed er endelig og betinget og kan derfor ei være Form for Opfattelsen af det Ubetingede. Ethvert Forsøg paa at udvikle et rationelt Gudsbegreb, fører derfor, som Philosophiens Historie viser, til Pantheisme, der er uforenelig med den moralske og religiøse Tro. Derfor kan der ingen videnskabelig Theologi gives. Men da Tanken ikke udgjør hele Menneskets Væsen, da han som moralsk og religiøs Personlighed finder sig i et Afhængigheds- og Forpligtelsesforhold til et høieste personligt Væsen, Gjenstanden for hans Dyrkelse og Kilden til Loven for hans Handlen, **) saa maa de religiøse Lær-

---

*) Rémusat: La théologie naturelle en France et en Angleterre. p. 75.

**) „At anvende Guds Navn i abstrakt Spekulation blot som en vedtagen Benævnelse for det høieste Led i Tankens Kjede, og

domme vende sig mod alle Sider af Mennesket, appellere til hans Følelse og Villie, vel anvende Analogier og Sandsynlighedsslutninger fra det Endelige, men ikke grunde deres Gyldighed udelukkende paa Tankens Anerkjendelse. Vi maa altsaa skarpt adskille Viden og Tro. Vi kunne ikke begribe, hvorledes det Ubetingede og det Personlige ere forenede i det guddommelige Væsen; men vi maa tro, at de paa en eller anden Maade ere forenede deri. Vor Tanke kan derfor ikke tages til Maalestok for den religiøse Tro; vi kunne ikke danne os noget videnskabeligt Gudsbegreb, efter hvilket vi skulde kunne bedømme de religiøse Lærdomme. — Dette er Mansels Lære om »den religiøse Tankes Grændser,» som har vakt saa megen Opsigt i England i de senere Aar.

Det er et Tidernes Tegn, at der fra saa mange forskjellige Sider i vore Dage rettes Angreb paa Theologien. Det nu skildrede, som udgik fra selve den engelske Orthodoxis gamle Bulværk, Oxforduniversitetet, har det tilfælles med R. Nielsens Polemik hos os, at det ikke udgaaer fra et fjendtligt Forhold til den positive Religion, men paa engang vil hævde den religiøse Tros Eiendommelighed og den videnskabelige Erkjendelses Love. Dog er der én væsentlig Forskjel mellem Mansels og Nielsens Standpunkt, og i et Punkt, hvor man maa indrømme, at den engelske Philosoph er mere konsekvent end den danske. Nielsen hævder, hvad Mansel negter, en Philosophi om det Ubetingede. Udgaaet fra Hegels absolute Idealisme fastholder han ogsaa i sin senere Lære Muligheden af en philosophisk Bestemmelse af den absolute Aands Væsen, en Mulighed,

---

at tro paa ham af praktiske Grunde i Ærefrygt og Lydighed, er to meget forskjellige Ting; og kun til det Sidste, ikke til det Første er Begrebet om Gud som Person nødvendigt. Dersom Mennesket var et rent Forstandsvæsen, vilde Problemet om det Ubetingede miste sin Hovedvanskelighed; men han er ogsaa et Væsen med religiøse og moralske Evner, og ogsaa disse fordre at tilfredsstilles ved en gyldig Løsning af Problemet.“ Mansel: The philos. of the cond. p. 13.

som for ham bliver Et med Erkjendelsens egen Mulighed (Grundideernes Logik I p. 53). Her reiser sig da den Vanskelighed at bestemme Forholdet mellem denne philosophiske Gudside og den Opfattelse af Guddommen, som det religiøse Livs Krav skal føre til; der kan dog ikke være to absolute Ideer, og Striden mellem Philosophi og Religion begynder da paa Ny ved Spørgsmaalet om, hvilken af dem der skal afgjøre, hvad det sande Ubetingede er. Dette har Mansel, og allerede Hamilton, klart set. De negte, at Philosophien kan erkjende det Absolute og Ubetingede, og derved staaer Pladsen da aaben for de religiøse Forestillinger. Mansel bemærker, at de græske Philosopher kunde have en philosophisk Ide om det Absolute, om det til Grund for Alt liggende Princip, uden at behøve at gjøre det til Et med Folkereligionens Guddom; de kunde betragte Folkereligionens Guder som afledede personlige Former for hint Absolute, ligesom i Theogonien de høiere Guder have udviklet sig af Chaos og Natten. Men indenfor Christendommen maa det absolute Princip, man antager, nødvendigvis gjøres til Et med den Gud, man troer paa.

Saa meget man end maa give Mansel Ret heri, saa er det dog et Spørgsmaal, om Modsætningen mellem Tro og Viden kan fastholdes, selv naar man opfatter den saaledes, som han gjør. Enhver positiv Religion vil jo dog netop lære, hvad Gud og det Guddommelige er, og navnlig den christne Kirke opstiller en Række af bestemte Lærdomme, den forlanger anerkjendte; ved disse Lærdommes Udvikling er det, hvad Dogmehistorien ogsaa viser, umuligt at holde Tanken og Erkjendelsen ude. Troen kan altsaa ikke være uden Theologi, og det vil derfor vise sig at være en Illusion at mene, at man kan omstyrte al Theologi og dog hævde den positive Tro.

Det er kun, naar man sætter en dualistisk Sondring mellem det Ubetingede og det Betingede, at man kommer til en saadan Modsætning mellem Viden og Tro. Vil man hævde det Overnaturlige, da er det ganske vist konsekvent at anerkjende Umuligheden af en Begrundelse ad Tænk-

ningens Vei. Men det overnaturlige Princip, som i sig indeslutter en Fornegtelse af Tankens Gyldighed, er som saadant fremmed for Philosophien. Denne kan kun opfatte det Absolute som iboende, i dets indre Enhed med det Relative, og den ser heller ikke i Menneskets moralske og religiøse Væsen nogen Nødvendighed af at forlade dette rationelle, humane Standpunkt, eftersom vi ingen andre Midler have til at erkjende den sande Moralitet og den sande Religiøsitet end netop Tanken, Erkjendelsen selv. Dersom der, som Mansel erklærer, skulde gives »retmæssige Kilder til Overbevisning, forskjellige fra dem, der konstituere den særlig saakaldte Erkjendelse,» saa maatte denne Overbevisning udvikle sig efter en Logik, der er forskjellig fra den, vi kjende og anvende, saa at vi fik to Slags Logik — og den gamle Strid begyndte da igjen forfra. —

Vi vende nu tilbage til Hamilton. Stuart Mills Kritik af Hamiltons Philosophi gik dels ud paa at bekæmpe Forsøget paa at hævde en af Viden uafhængig Tro; — og i dette Punkt i det Mindste var Mill ikke just heldig, skjøndt han kæmpede for Philosophiens Sag; det dreiede sig her om Problemer, som han og hans Skole altid have skudt til Side, og det var derfor et fremmed Omraade, han her vovede sig ind paa. Dels var den rettet mod Hamiltons logiske og psykologiske Lære, som vi nu skulle karakterisere.

Logiken er ifølge Hamilton en rent formel og apriorisk Videnskab. Den skal slet intet Hensyn tage til den virlige Existents og dens Forhold, men beskjæftiger sig kun med Tankens egne Love og Betingelser. Om Sætningernes Sandhed eller Falskhed i sig selv afgjør Logiken Intet; for den kan Alt være sandt, hvad der ikke indeholder en Selvmodsigelse. Logiken har altsaa kun at gjøre med den Nødvendighed, som beroer paa Begrebernes indbyrdes Forhold, men kan Intet afgjøre om den reale Nødvendighed, som udspringer af Tingenes virkelige Natur. Hamilton bebreider endog Aristoteles at have krænket Logikens for-

melle og abstrakte Karakter ved at indblande Hensyn til den reale Sammenhæng.

Indenfor den formelle Logiks Omraade har Hamilton lagt megen Iver og Dygtighed for Dagen. Han har forsøgt at opstille en ny Theori om Slutningerne, som vi dog ikke her kunne gaa nærmere ind paa. *) Men med Hensyn til den formelle Logik i det Hele maa vi bemærke, at Mill har Ret, naar han hævder, at den vel kan tjene til at gjøre Prøve paa, om vore Slutninger ei ere selvmodsigende, men ikke til at vise, hvorledes vi vinde nye Erkjendelser. Den Udvidelse, Mill har givet Logiken, er derfor et virkeligt videnskabeligt Fremskridt. Den formelle Logik prøver Tankens Overensstemmelse med sig selv, men løser ikke den vigtigste Opgave, Tankens Overensstemmelse med Virkeligheden, det egentlige Erkjendelsesproblem.

Sit almindelige philosophiske Udgangspunkt har Hamilton fælles med den tidligere skotske Philosophi, idet han betragter Philosophien som den videnskabelige Fremstilling og Udvikling af Bevidsthedens Kjendsgjerninger. **) Bevidsthedens oprindelige Udsagn, vore instinktmæssige Antagelser maa enhver Philosophi gaa ud fra, der ikke vil gjøre sig selv til Intet. Hvad Bibelen er for Theologen, det er Bevidstheden for Philosophen. At hine oprindelige Udsagn ere sande, maa man antage, »hvis ikke selve Roden til vor Natur er en Løgn.« Og det vigtigste af disse Udsagn og oprindelige Fakta er Modsætningen mellem Bevidstheden og dens Gjenstand, mellem Jeg og Ikke-Jeg. Idealismen, som ophæver Ikke-Jeget og gjør det til et

---

*) Hos Trendelenburg: Logische Untersuchungen. 2te Ausg. II p. 304—307 findes en kort Karakteristik og træffende Kritik af denne „New analytic of logical forms.“ Navnlig vises, hvorledes Hamiltons egen Theori fører ud over den formelle Logik.

**) Philosophien i egentlig Forstand faaer altsaa kun med det Aandelige, slet ikke med det Materielle at gjøre; kfr Hamiltons Valgsprog. Philosophien bliver kun „philosophy of mind;“ „natural philosophy“ er ikke, hvad vi forstaa ved Philosophi.

blot subjektivt Phænemen, opløser Alt til Drøm og Skygger.

Dette er den samme Argumentation, som Reid anvendte overfor Hume. Men i to Punkter afviger Hamilton fra Reid. Han betragter ikke som denne Bevidstheden som en særegen Evne, forskjellig fra Iagttagelsen og Opmærksomheden, men som Et med selve den umiddelbare Erkjendelse. Vi erkjende en Gjenstand umiddelbart, ɔ: vi ere os dens Tilværelse bevidste. Vi erkjende os selv umiddelbart, ɔ: vi ere os vor egen Tilværelse bevidste. Hamilton sætter dernæst som en nødvendig Forudsætning, at Bevidsthedens primitive Udvagn ikke ere selvmodsigende. Kun under denne Forudsætning have disse primitive Udsagn, den almindelige Menneskeforstands Principer, Gyldighed fremfor alle afledede Bevidsthedsphænomener, hvis Gyldighed beroer paa hines.

Bevidstheden selv kan ikke defineres nærmere, da den ligger ved Roden af al Erkjendelse. Alt hvad vi kunne forestille os og begribe, forestille vi ved Bevidsthedens Hjælp. Denne forudsættes bestandig. Hvis den nu selv skulde kunne belyses og begribes, saa maatte vi jo have en anden Bevidsthed, der kunde opfatte hin første, og saaledes i det Uendelige. Men skjøndt Bevidstheden ei kan defineres, kan den dog analyseres. Vi kunne fastholde og sammenligne Bevidsthedsphænomenerne og derved slutte os til Bevidsthedsakternes almindelige Betingelser.

Philosophien (som philosophy of mind) falder i tre Hoveddele. I den første, Phænomenologien eller den empiriske Psykologi, fremstilles Bevidsthedsphænomenerne saaledes, som de faktisk forefindes. De ordne sig i tre Grupper: Erkjendelse, Følelse og Villie. Den anden Del, Nomologien eller den rationelle Psykologi, fremstiller de Love, som gjælde for disse Phænomener, og deler sig derfor i Logik, Æsthetik og Ethik. Den tredie Del, Ontologien eller »inferential psychology,» uddrager saa endelig heraf Resultater med Hensyn til Aandens Væsen i sig selv; navnlig behandles her Problemerne om Guds Tilværelse og Sjælens

Udødelighed. — Hamilton har kun naaet at behandle Phænomenologien og Logiken. —

Egentlig maa denne Anskuelse strande paa de samme Skjær som Empirismen. Den gaaer ud fra den empiriske Psykologi og kan kun ved en Inkonsekvents naa ud over dette empiriske Grundlag og opstille Love for det Sande, Skjønne og Gode. I ethvert Tilfælde vilde den hele Anskuelse være rent subjektiv, eftersom den kun bygges paa de subjektive Bevidsthedsphænomener, — dersom der ikke begyndtes med den postulerede Forudsætning, at disse Phænomener have objektiv Gyldighed, da »Roden til vor Natur ikke kan være en Løgn.»

Dog viser det sig ved nærmere Betragtning, at Hamilton egentlig har et andet Udgangspunkt end hint empirisk-psykologiske, at han ligesom Kant gaaer ud fra Bevidsthedens oprindelige Aktivitet. Herpaa beroer det kritisk-spekulative Element hos ham, hvorved han afgiver interessante Korrektiver til den empiriske Skoles Lærdomme.

Al Bevidsthed forudsætter, siger han, en Dobbelthed, en Modsætning. Derfor er al vor Erkjendelse betinget. Men Modsætning og Dobbelthed kan ikke opfattes uden ved Sammenligning. Derfor ligger der i enhver Erkjendelsesakt en Skjelnen og Dømmen. Den sammenlignende Virksomhed spiller en Rolle i den simpleste Iagttagelse. Den første Bevidsthedsakt er Bekræftelsen af, at Noget existerer; men det forudsætter en Adskillelse mellem dets Existents og dets Ikke-Existents, altsaa en Sammenligning af disse to Tilstande. Dernæst skjelnes der mellem Selvet og den ydre Gjenstand, mellem de forskjellige indre og ydre Phænomener o. s. v. Fra de simpleste til de høieste og mest sammensatte Bevidsthedstilstande spore vi den sammenlignende Virksomhed som gjennemgaaende Betingelse. Under denne Virken følger Bevidstheden visse Love, som angive de Betingelser, uden hvilke den ikke kan fungere. Disse Love ere derfor vor Erkjendelses Grundlove (de logiske og mathematiske Grundsætninger); de ere aprioriske, i deres Princip uafhængige af Erfaringen, hvilket følger af deres Nødven-

dighed; en virkelig Nødvendighed kan Erfaringen ikke lære os Først ved hin Bevidsthedsaktivitet og de Love, den følger, bliver Erkjendelsen til. Har Erkjendelsen derfor end sin Begyndelse i Erfaringen, saa har den dog sin egentlige Oprindelse i Aanden selv.

Naar Hamilton har en saadan Opfattelse af Erkjendelsens Væsen, kan han ikke med de engelske Psykologer betragte Ideassociationens Love som de eneste, der gjælde paa Aandslivets Omraade. Han kan heller ikke opfatte dem som Udtryk for rent passive Tildragelser indenfor Bevidstheden, men maa søge at føre dem tilbage til Bevidsthedsenergien som deres sidste Grund. Som der ytrer sig en saadan Energi allerede i Opfattelsen og Iagttagelsen af Gjenstandene, saaledes skyldes det ogsaa Selvets Energi, at Forestillingen om et vist Indtryk fastholdes og bevares saaledes, at den senere kan vækkes igjen. Og denne samme Energi virker ogsaa i Ideassociationen, hvis almindelige Lov kan betegnes som Fuldstændiggjørelsens Lov (the law of redintegration): Forestillinger, som høre sammen, ɔ: udgjøre et Hele for Tanken, enten fordi de tidligere have berørt hinanden som successive eller samtidige, eller fordi de ligne hinanden, have en Tendents til at fremkalde hinanden. Denne Lov, der i sig indeslutter de speciellere Love for Ideassociationen, synes at have sin Grund i det aktive Selvs Enhed, der ogsaa stræber at bevirke Enhed og Sammenhæng mellem Forestillingerne indbyrdes. — Paa denne Maade vikler, som allerede ovenfor (p. 37 f.) vist, Associationspsykologien, og med den Empirismen, sig op og gaaer ind under et høiere Princip.

Associationspsykologien troede særlig at kunne forklare Kausalitetsprincipet ud af Erfaringen ved at betragte det som Exempel paa en Ideassociation, der paa Grund af den fuldstændige Bekræftelse, den har vundet i Erfaringen, er fast og uopløselig. Men Ideassociationen kan, indvender Hamilton, kun forklare, hvorledes vi komme til at henføre et vist Phænomen til en vis Aarsag, derimod ikke, hvorledes vi i det Hele komme til at spørge om en Aarsag.

De fleste Philosopher, der ikke hylde den rene Empirisme, pleie at opstille Kausaliteten som et særligt Princip, en særegen Lov for vor Erkjendelse. Ifølge Hamilton er dette ikke nødvendigt. Kausalitetens Lov er ifølge hans Opfattelse kun en særegen Form for det Betingedes Lov, ɔ: den Lov, ifølge hvilken vor Erkjendelse kun omfatter det Betingede og Relative. Da vi ikke kunne begribe et Absolut eller konstruere det i vor Tanke, saa kunne vi heller ikke tænke en absolut Begyndelse eller en absolut Ende. Naar en Ting opstaaer, er dette for os kun tilsyneladende; vi forudsætte uvilkaarlig, at den har været til iforveien under en anden Form, ɔ: vi udlede den af en vis Aarsag, eller af Aarsager, thi der er altid flere. Vi opfatte ikke Existentsen absolut eller i sig selv, men Existentsen under Tidens Form. Fra Existentsen i det Hele kan der ikke drages et Atom, lige saa lidt, som der kan føies et Atom til den; vi kunne hverken begribe, hvorledes Summen af det Tilværende skulde kunne forøges eller formindskes. Ex nihilo nihil. Omnia mutantur, nihil interit. Naar Noget begynder eller ender, kan det kun være som Phænomen. Selv naar vi forsøge at tænke os Verdens Skabelse, tænke vi stedse Verden som indeholdt efter Muligheden i Guds Væsen, saa at Skabelsen kun er en Overgang fra Mulighed til Virkelighed. — Det er altsaa ifølge vor Aands Begrændsning og Endelighed, ifølge vor Erkjendelses Relativitet, at vi ere nødte til at tænke os Aarsager til alle Ting.

Denne Opfattelse af Kausalitetsprincipet har den Fortjeneste, at den stræber at føre dette Princip tilbage til selve vor Bevidstheds Væsen i Stedet for at sætte det som et eget isoleret Princip. Den betoner særlig den Side ved Aarsagsforholdet, at dette angiver en Sammenhæng mellem, en Enhed af Phænomenerne. Nu betragter Hamilton det vistnok som en Følge af vor Begrændsning, at vi ikke kunne Andet end henføre enhver Begivenhed til en tidligere, hvoraf den har udviklet sig; men naar denne Henføren skal betyde, at vi opfatte Phænomenerne som Et i deres Grund og kun forskjellige i deres Fremtræden, da ligger

det lige saa nær at betragte det som en Fuldkommenhed, at vor Bevidsthed søger tilbage til Enheden og ikke bliver staaende ved den phænomenale og tilfældige Flerhed. I sin Konsekvents fører, som man rigtig har bemærket, denne Lære til Ideen om en evig Substants, hvis Aabenbaringer i Tiden de phænomenale Aarsager og Virkninger ere, — altsaa til den Pantheisme, som Hamilton frygtede saa meget. Hamiltons Lære danner her en fuldstændig Modsætning til Empirismen, der i Aarsagsforholdet blot ser et Successionsforhold, en Forbindelse mellem forskjellige Phænomener uden indre, nødvendig Sammenhæng. Allerede Kant har vist, at vore Domme om Tingene kun have objektiv Gyldighed, kun angaa reale Forhold og ikke Drømmebilleder, naar Aarsagsforholdet er Mere end tilfældig Tidsfølge. Kausalitetsloven er Udtryk for en af de Former, hvorunder vor Tanke sammenfatter det Givne til Enhed. En saadan Enhed maa vi ifølge vor Organisation forudsætte i Tilværelsen; vi maa i sidste Instants antage en evig Substants som Grund til al nødvendig Sammenhæng mellem Phænomenerne. Det er da klart, at Hamilton her, lige som Kant, selv viser ud over det Betingedes Philosophi. Den Enhed og Sammenhæng, vi finde i Tilværelsen, beroer paa, at det Ubetingede er den indre Grund til det Betingede, er det alt Betinget Betingende. — Og her have vi da en naturlig Overgang til den Tænker, som netop paa den nu antydede Maade har udviklet Hamiltons Lære saa vel som Empirismen videre, som paa original Vis søger ud over begges Ufuldkommenheder, og som derfor kan siges at betegne Høidepunktet af de philosophiske Bestræbelser i England i vor Tid.

Fjerde Kapitel.

Udviklingsphilosophien.

Det følger af den engelske Philosophis empiriske Karakter, at den sjelden har stræbt efter at samle sine

Lærdomme til et afsluttet System. Den har altid havt skarpest Blik for det Endelige og Betingede i den menneskelige Viden, og ethvert System synes jo dog at forudsætte et ubetinget Princip, der kan bringe Afslutning og Enhed i Verdensopfattelsen. De Retninger, vi i det Foregaaende have beskjæftiget os med, gjøre ingen Undtagelse herfra. Stuart Mill har sin Styrke i Behandlingen af de enkelte, isolerede Problemer; disse staa hos ham Side om Side og bringes ikke i indre Forbindelse, skjøndt det naturligvis er den samme Grundanskuelse, vi møde ved hans Behandling af dem hver især. Mill har intet indre Princip; hans Princip er jo, at der intet Princip er, men at alle ydre og indre Phænomener gruppere sig efter Love, der ikke besidde nogen i sig gyldig Nødvendighed. William Hamilton kunde heller ikke stræbe efter et System, eftersom hans Hovedlærdom jo var, at det Ubetingede er os aldeles ufatteligt; og skjøndt han betragtede Nødvendigheden som Mere end blot ydre Forbindelse i Rum og Tid, var det dog efter hans Opfattelse kun en Følge af vor Begrændsning, at vi anvende Aarsagsbegrebet paa Tingene; for det Ubetingedes Vedkommende havde dette Begreb ingen Gyldighed.

Hvad der giver H e r b e r t S p e n c e r enestaaende Betydning i den engelske Philosophi, er derfor ikke mindst hans systematiske Stræben, hans Stræben efter overalt at samle de spredte enkelte Træk til en Helhedsanskuelse. Han er ikke tilfreds med at behandle de enkelte Problemer. Skjøndt han besidder en forbausende Viden paa saa godt som alle særlige Videnskabers Omraade, betragter han den dog blot som det Materiale, hvoraf en ny, Alt omfattende Bygning skal opføres. Han er et sjeldent Exempel paa en Forening af analytisk og synthetisk Begavelse. Hos de andre engelske Philosopher er Analysen det Fremherskende; det Givne og Foreliggende prøves og opløses i sine Elementer, føres tilbage til sine simpleste Former. Derimod stræbe de ikke efter en saadan Rekonstruktion af det Givne, at dettes Udvikling kan komme til at aabenbare dets Natur i dens hele Sammenhæng. Af de simpleste Former, de usynlige

Spirer søger den synthetiske Tænker Skridt for Skridt at udlede de høieste og betydningsfuldeste Funktioner, idet han griber den for hele Udviklingen gjældende Lov.

Det er dette paa engang omfattende og dybtgaaende Blik, der gjør, at Spencer mere end de andre fra den ældre engelske Skole udgaaede Tænkere har Øie for det Vendepunkt, hvortil Empirismen i vore Dage er naaet. Han lader sig ikke nøie med at komme tilbage til de Forudsætninger og Principer, ved hvilke Empirismen ophæver sig selv, men drager med Bevidsthed deres Konsekventser, ser dem i deres Betydning som Grundlag for hele Verdensanskuelsen. Det er Paavirkningen af Hamilton og den kritiske Skole, der lader ham se skarpere paa det metaphysiske Omraade end Empirikerne formaa. Den dyberegaaende philosophiske Begrundelse, som kun kan vindes ved at føre Tankens og Virkelighedens Love tilbage til et Princip, der ligger til Grund for begge, denne Begrundelse, som Empirismen hverken kunde søge eller finde, stræber Spencer at give.

Men trods denne metaphysiske Tendents vil Spencer ikke forlade Erfaringens Omraade. Han regner sig endnu til Erfaringsphilosophien, skjøndt han polemiserer mod den rene Empirisme, der tilsidst maa ende i det Principløse. Han adskiller sig ikke blot fra Empirikerne ved den dybere Begrundelse, han søger, men ogsaa ved den nye Belysning, han paa det saaledes vundne Grundlag giver de faktiske Bestemmelser, hvorved Empirismen slaaer sig til Taals. Vi have tidligere set, at denne Standsen ved det Positive og Faktiske netop er det, der bringer Modsigelse ind i den empiriske Anskuelse, idet de enkelte Bestemmelser staa faste og ubevægelige overfor hverandre, — at der vel paa nogle Steder gjøres Tilløb til at bringe Bevægelse og Udvikling ind, men at Empirismens atomistiske Karakter hindrer denne Stræben, og at Bevægelse og Udvikling i hvert Tilfælde ikke lægges til Grund som herskende Synspunkt. Anderledes hos Spencer. De faste Former smelte, Liv og Bevægelse opstaa i de døde Masser. Udviklingen

bliver ikke et isoleret Faktum, man paa et eller andet Sted støder paa, men Udtrykket for en Verdenslov, som raader i alle Phænomener. Og herved banes der Vei for en Art Positivitetens Dialektik, der overvinder og forsoner Modsætningerne ved at indordne dem som Led i den uendelige Bevægelse.

Spencers Bestræbelser have i de senere Aar vundet fortjent Anerkjendelse. Det ser man ikke blot af hans Skrifters store Udbredelse i England og Nordamerika og af Oversættelserne paa fremmede Sprog (Fransk og Russisk), men ogsaa af Udtalelser af fremragende Videnskabsmænd. George Lewes opkaster i sin Philosophiens Historie det Spørgsmaal, om der nogensinde er opstaaet en mere fremragende Tænker i England. Og skjøndt Stuart Mill paa Grund af Spencers Kritik af Empirismen altid omtaler ham med et vist Forbehold, erklærer han ham dog for Auguste Comtes Jevnbyrdige, en ikke ringe Roes i hans Mund. Den berømte Naturforsker Huxley siger om Spencers Hovedværk: »Den eneste fuldstændige og methodiske Fremstilling af Udviklingens Theori, jeg kjender, findes i Herbert Spencers »philosophiske System,» et Værk, der med Omhu bør studeres af alle dem, som ønske at gjøre sig bekjendte med den videnskabelige Bevægelses Tendentser.» *) — Men det er ogsaa først nu, da hans store Værk nærmer sig sin Fuldendelse, at Spencer er bleven anerkjendt. Hans Stræben var fremmed for den engelske Aandsretning; han er aaben og resolut i sin Tankegang og sine Udtalelser og viser ikke den empiristiske Besindighed, der lader selv Mænd som Stuart Mill og Darwin lempe sig efter de herskende Forestillinger; — derfor kunde han ikke gjøre Regning paa Sympathi, men maatte føle sig tilovers i det engelske Samfund. »Midt under den almindelige Ligegyldighed er Spencer forbleven Philosophien urokkelig tro. Han har

---

*) Disse Udtalelser findes anførte hos Ribot: „La psychologie Anglaise contemporaine,“ som ogsaa selv giver en træffende og sympathetisk Karakteristik af Spencer (p. 145—152).

sikkert maattet besidde et heroisk Mod og en sjelden Uafhængighedsfølelse for at kunne hellige sig til strenge Studier, der kun kunde skaffe ham enkeltstaaende og ubemærkede Bifaldsytringer. Med det Talent, den aandelige Frugtbarhed og den næsten Alt omfattende Mangfoldighed af Kundskaber, hvorom hans Skrifter vidne, vilde han, saafremt han var gaaet ind paa at følge de slagne Veie, med Lethed have opnaaet alle de Gaver, som det engelske Samfund i rigt Maal skjænker dem, der tjene det saaledes, som det selv vil tjenes. Han har foretrukket at indvie sig til Fattigdom og til — hvad der er endnu vanskeligere at bære — Uberømthed. Men Spencer fortjener Mere end tomme Tilkjendegivelser af Sympathi» etc. *) Baade i Karakter og Verdensanskuelse synes Spencer at have meget tilfælles med Spinoza. —

For strax at give en Forestilling om Spencers Lære ville vi fremdrage den Hovedtanke, som behersker den fra først til sidst, Udviklingens Ide. Denne Ide er for Spencer Resultatet af en omhyggelig Analyse af Erfaringens Kjendsgjerninger; den angiver en Lov, som raader overalt i Naturens og Aandens Verden. Og paa den anden Side kan man kun ved at lægge denne Ide til Grund synthetisk fremstille vor Erkjendelses hele Indhold. Spencer bliver ikke træt af at fremstille sin Ide under begge disse Synspunkter og vise dens Sandhed paa alle Omraader. Sit Udgangspunkt havde han oprindelig paa det ethiske og sociale Omraade; her saa han først Loven om den af naturlige Aarsager fremkaldte Udvikling gjælde. Men en fast Form, en større Sammenhæng kom der først i hans Anskuelser, da han lærte den Sandhed at kjende, »som først dunkelt antydedes ved Harveys embryologiske Undersøgelser, som siden efter opfattedes klarere af Wolff, og som blev bragt i en bestemt Form af von Baer — den Sandhed, at al organisk Udvikling er en Overgang fra en

*) Aug. Laugel. Revue de deux mondes. 15. févr. 1864.

ensformig til en forskjelligartet Tilstand.» I et af sine første Skrifter, »Social Statics» (1850), fremstillede han ikke blot Menneskets og Samfundets Udvikling, men udtalte ogsaa, at det i Principet var den samme Lov, der gjaldt for den organiske og den sociale Udvikling. Siden førtes han saa til at underkaste denne Lov en nøiere Undersøgelse, som baade førte til en rationel Begrundelse af den og til at opstille flere Former for Udviklingens almindelige Lov, end han fra først af havde gjort. *) Denne Undersøgelse indeholdes i hans »First Principles» (1862). Men førend vi gaa over til den, ville vi gjøre nogle almindelige Bemærkninger om den Udstrækning og den Belysning, hvori Spencer opfatter Udviklingens Lov.

Astronomien viser os efter Laplaces Hypothese, hvorledes den oprindelige Taagemasse efterhaanden artikuleredes og omdannedes, saa at det nuværende Solsystem fremgik deraf. Geologien viser, hvorledes Jorden fra sin oprindelige glødende Tilstand, der var en Følge af den ved Koncentration af Taagemassen udviklede Varme, har opnaaet sin nuværende Tilstand gjennem en Række af Forandringer: Jordskorpens Afkjøling og Størkning, Fordelingen af Land af Vand, Leiring af de forskjellige Lag o. s. v. Det organiske Liv viser os en lignende Proces baade indenfor Individets og indenfor Arternes Historie. Det er stedse de høiere, rigere og mangfoldig udviklede Former, der opstaa senest. Hvad Mennesket angaaer, kunne vi paavise en hel Række af Trin lige fra den halv dyriske Vilde til den dannede Europæer. Ogsaa med Hensyn til enhver enkelt menneskelig Bestræbelse gjælder det Samme, hvad enten vi forfølge Sprogets, Kunstens, Videnskabens, Handelens eller Industriens Historie. Alle Phænomener vise hen til samme Lov. Men deraf følger paa den anden Side ogsaa, at denne Lov kun er en Hypothese, hvortil vi med Nødvendighed komme; vi kunne ikke tilskrive den absolut Gyldighed, da

*) Spencer: The classification of the sciences. 3d. ed. London 1873. p. 46.

vi ikke kjende det Absolute og altsaa ei kunne vide, hvorvidt denne Lov har Anvendelse paa det. De store Problemer angaaende Tingenes Væsen og Grund løses ikke herved; det sidste Mysterium rykkes kun et Skridt tilbage, men forbliver i sig selv lige saa dunkelt, som det altid har været.

I Almindelighed opfatter man Udviklingens og Fremskridtets Ide paa ensidig teleologisk Maade, som om alle Trin i Udviklingen kun skulde have til Formaal at fremme den menneskelige Lyksalighed. Men dette er et endeligt og rent subjektivt Synspunkt. Den philosophiske Forsken spørger derimod om, hvilke Love der gjælde for Phænomenerne, for de bestandige Forandringer og Fremskridt, aldeles afset fra vore Interesser, — spørger om, hvad Udviklingen er i sig selv, og hvilke dens Aarsager ere. Og som Udviklingen selv kun er Udtryk for en phænomenal Lov, saaledes kunne ogsaa dens Aarsager kun være phænomenale og relative; den absolute Aarsag er os utilgængelig.

Som Udviklingens Lov kun angaaer det Relative og Phænomenale, saaledes er den i sig selv et Udtryk for Relativitetens Princip. Naar Alt er i Udvikling, saa er Alt ogsaa kun relativt. Derfor betoner Spencer ogsaa ofte, hvor umuligt det er at give fast afpælede Definitioner. De absolute Grændsers Tid er forbi. Man kan ikke paavise noget Punkt, hvor det aandelige Liv begynder; der finder en successiv Overgang Sted fra de rent legemlige Funktioner til de sjælelige. Lige saa lidt kan man fastslaa nogen Grændse mellem de organiske og de uorganiske Phænomener, mellem det Levende og det Livløse. Den nyere Physik viser os, hvilken indre Sammenhæng der er mellem de forskjellige Kræfter, Elektricitet, Magnetisme, mekanisk Kraft, Varme o. s. v.; den ene af disse kan omsættes i den anden. Videnskaben selv staaer ikke i nogen absolut Modsætning til den populære Bevidsthed; den raader ikke over Midler og Kræfter, som ikke allerede ere tilstede i denne Bevidsthed, men betegner et høiere Udviklingstrin af disse samme Kræfter, en Udvidelse af Synskredsen, en

konsekventere og nøiagtigere Gjennemførelse af Synspunkterne.

Udviklingens Lov er Udtrykket for, at Relativitetens Verdensanskuelse er bleven sig selv bevidst. Den falder ikke længere ud i det Principløse og Usammenhængende, men samler sig i et Princip. Ligesom Kritiken af Materiens Begreb i den nyeste Naturphilosophi har ført til at sætte Materialiteten i Stedet for Materien, saaledes kan man sige, at Spencer har sat Relativiteten i Stedet for det Relative. Men hvor der er et Princip, der er der forsaavidt ogsaa et Absolut, et Ubetinget. Idet Spencer opstiller et Princip og paa Basis af det udvikler et System, gaaer han derfor ud over Empirismen og han er sig dette bevidst. Ved konsekvent Gjennemførelse og Gjennemtænkning af den empiriske realistiske Skoles Anskuelser er han naaet ud over den og har grebet Tanker, der ligge til Grund for den spekulative (idealistiske) Retning. Han sætter det ogsaa udtrykkelig som sin Opgave at forsone Locke og Kant.

Men vi kunne allerede her angive, hvor det vanskeligste Punkt i Spencers Philosophi ligger. Thi det Princip, hvortil det Relative føres tilbage, og hvori Loven for Phænomenerne har sin Grund, kan ikke søges andet Steds end i det Absolute og Ubetingede; — ellers vilde det jo ikke være det sande Princip, men der maatte søges et andet. Det Relative kan kun samles under et principielt Synspunkt, naar man forudsætter, at det Relative og Phænomenale staaer i indre Forhold til det Absolute og Ubetingede; kun fra dette kan al Enhed og Sammenhæng udledes. Enhver virkelig Totalanskuelse maa betegne et Fremskridt i Erkjendelsen af Virkeligheden selv; den nominalistiske Tanke, at kun det isolerede Faktum har Realitet, opløser sig selv i den Erkjendelse, at netop Enheden og Helheden er den sande Realitet. Og henimod en saadan Erkjendelse er det ogsaa, at Spencers egen philosophiske Anskuelse viser.

Relativitetens Princip ophæver, som vi have set, de faste Grændser. Men naar alle Grændser falde, hvorledes

skulde da Grændsen mellem det Relative og det Absolute kunne blive staaende? Maa ikke denne Grændse, som for Spencer er Et med Grændsen mellem det Erkjendelige og det Uerkjendelige, selv blive relativ og flydende, ɔ: underkastes Udviklingens Lov? — Der synes ingen anden Udvei at være, hvis Spencer ikke vil falde tilbage til den »rene Empirisme,» han bekæmper. Dualismen mellem det Absolute og det Relative vilde gjøre Spencers egne Bestræbelser efter en »synthetisk Philosophi» frugtesløse.

Spencer hævder, som vi ville faa at se, udtrykkelig Nødvendigheden af det Absolutes Ide som sidste Princip, sidste Forudsætning for al Tænkning og Erfaring. Ja, han antyder endog, at de væsentlige Former og Love for Tilværelsen, vi kunne erkjende, ogsaa maa være Udtryk for det Ubetingedes Væsen; han viser, hvorledes Forestillingen om dette i Tidernes Løb, under Religionens og Videnskabens Udvikling, har antaget stedse høiere og fuldkomnere Former; — men heri ligger da, at det ikke kan være absolut uerkjendeligt. Hvis man vel antog et absolut Princip, men holdt det Relative udenfor al Berøring med det, saa vilde dette Princip ikke blot være et uerkjendeligt, men et meningsløst Begreb.

Den Usikkerhed, vi finde hos Spencer paa dette afgjørende Punkt, er naturligvis medført ved de dobbeltsidige Indvirkninger, han har modtaget, — fra den empiriske og fra den kritiske Skole, og den kunde neppe undgaaes hos en Tænker, der har sat sig et saa storartet Maal som det at forene de to modsatte Strømninger i den nyere Philosophi. Det Spørgsmaal kunde nu opkastes, hvilken af de to Strømninger der faaer Overhaanden i Spencers Anskuelse. Dersom jeg opfatter denne ret, synes Resultatet i sidste Instants at være, at Spencer i endnu høiere Grad, end han selv er sig det bevidst, har overskredet Empirismens Grændser og nærmet sig de ideale Opfattelser, som have arbeidet sig frem gjennem Fastlandets philosophiske Systemer. Begrundelsen heraf skal den følgende Fremstilling give. —

Spencer har udkastet og tildels allerede udført en

storartet Plan. I Aaret 1860 udstedte han en Subskriptionsindbydelse paa et philosophisk System, en »synthetisk Philosophi,» der var anslaaet til ti Bind. Af disse foreligge de fem første. Det første Bind indeholder under Navn af »First principles» Grundlaget for hele Anskuelsen, idet det undersøger Forholdet mellem Religion og Videnskab, opstiller de Forudsætninger, paa hvilke al Tænkning og Erfaring hviler, og de almindelige Love, der fremgaa som sidste Resultater af de særlige Videnskabers Undersøgelser, samt paaviser, hvorledes disse Love kunne udledes af hine Forudsætninger. Det er altsaa en Metaphysik. De to næste Bind give under Navn af »Biologiens Principer» en Fremstilling af det organiske Livs Betingelser og Udvikling og viser, hvorledes Livets Former og Funktioner danne sig under Vexelvirkningen med Omverdenen. »Psykologiens Principer,» ligeledes i to Bind, fremstiller paa tilsvarende Maade Sjælelivets Udvikling under Kampen med Omgivelserne. Af de fem Bind, som staa tilbage, skulle de tre (»Principles of sociology») indeholde Samfundsvidenskaben, de to sidste (»Principles of morality») Ethiken. — Foruden de her nævnte Skrifter har Spencer udgivet flere mindre Arbeider. Den allerede omtalte »Social Statics» udvikler nogle af hans ethiske Ideer; »The classification of sciences» giver foruden det i Titelen angivne Emne en Bestemmelse af hans Forhold til Positivismen; desuden har han samlet en Del spredte, meget interessante Afhandlinger i to Bind »Essays, scientific, politic and speculative.» — I vor Fremstilling følge vi hans egen systematiske Orden. Kun derved kunne vi faa en Forestilling om den Enhed, der gaaer igjennem hans Anskuelse, og om den Energi, med hvilken han søger at faa Erkjendelsens forskjellige Strømme til at forene sig til én fremadilende Flod. —

Den skarpeste Modsætning, hvori forskjellige Anskuelser kunne staa til hinanden, er den, vi finde mellem Religion og Videnskab. Den skriver sig fra den allerførste Iagttagelse og Opdagelse af en Lov, en regelmæssig Sammenhæng i Naturen, og den har gjentaget sig paa ethvert senere Trin

af Religionens og Videnskabens Udvikling. Dog er det ikke nogen uforsonlig Strid. Her som overalt maa der være Noget, som begge de stridende Parter ere eller kunne blive enige om. Selv i det Falske er der »en Sjæl af Sandhed;» selv den vildeste Overtro maa indslutte et berettiget Element. Ellers vilde man ikke kunne forstaa, hvorledes Religionen har kunnet hævde sig trods Videnskabens atter og atter gjentagne Angreb paa dens Dogmer. Selv om man vil føre Dogmerne tilbage til den religiøse Følelse som deres Udspring, saa staaer dog denne Følelse selv tilbage som saa væsentligt et Faktum, at enhver philosophisk Theori, der ikke forklarer det, er ufuldstændig. Hvis man antager, at denne Følelse umiddelbart er skabt, saa maa man ogsaa antage, at den svarer til sit Ophav; hvis man antager at den lige som alle sjælelige Evner har udviklet sig under Individernes Vexelvirkning med deres Omgivelser, saa maa man ogsaa antage, at der er bestemte reale Betingelser, hvortil den svarer. I begge Tilfælde føres vi altsaa til at betragte den religiøse Følelse med Respekt. — Hvad alle Religioner have tilfælles, kan kun være den Sandhed, der ligger til Grund for dem alle; og ligeledes kan det, Religion og Videnskab have tilfælles, kun være en abstrakt Sandhed, i hvilken de begge mødes. Lykkes det at eftervise denne Sandhed, hvori den menneskelige Bevidstheds to Poler mødes, saa vil det vise sig, at Striden mellem Religion og Videnskab har været af samme Beskaffenhed som Kampen mellem de to Riddersmænd om Farven af et Skjold, af hvilket de hver kun havde set sin Side.

De høieste religiøse Ideer angaa Verdens Væsen og Oprindelse. Dette Spørgsmaal er blevet besvaret paa tre forskjellige Maader. Ifølge Atheismen bestaaer Verden ved sig selv og er ikke frembragt; ifølge Pantheismen har den frembragt sig selv; ifølge Theismen er den frembragt af en ydre Aarsag. Den atheistiske Opfattelse er uholdbar, da vi ikke kunne danne os en Forestilling om Noget, der ingen Oprindelse har; Existents i og ved sig selv er for vor Tanke noget Ufatteligt. I ethvert Tilfælde giver denne Op-

fattelse os intet Svar paa Spørgsmaalet, ingen Forklaring af Verdens Tilværelse. Ogsaa Pantheismen er uholdbar: hvad der frembringer sig selv, maa i Forveien have været til under en anden Form, — og Spørgsmaalet vender da tilbage i det Uendelige. Paa samme Maade gaaer det Theismen: den fører fra Verden tilbage til Skaberen og antager Skaberen at bestaa ved sig selv; — men saa ende vi atter her ved det for os utilgængelige Begreb om et i sig Bestaaende.

Den kritiske Betragtning godtgjør saaledes Uholdbarheden af alle de Hovedformer, den religiøse Ide har antaget. Vi kunne, som Hamilton og efter ham Mansel have vist, ikke danne os noget Begreb om det Absolute og Ubetingede, derfor er ethvert Gudsbegreb fuldt af Modsigelser.

Heraf lære vi, at Sandheden i Religionerne ikke kan bestaa i den Maade, hvorpaa de løse Problemet om Verdens Væsen og Oprindelse. Vi maa derimod søge deres Sandhed i selve Anerkjendelsen af, at her er et Problem, at der gives et Mysterium, der danner Tilværelsens Baggrund og ligger ud over vor Erkjendelses Rækkeevne. Alle Religioner anerkjende et Mysterium, men søge dog, hver paa sin Maade, at give en Løsning af Gaaden, en Aabenbaring, hvorved Mysteriet da atter faktisk ophæves. Dog viser det sig, at jo høiere en Religion staaer, des høiere hæves det Ubetingede over Erkjendelsens Omraade. Lavest staaer Fetischdyrkeren, der forestiller sig sin Gud under de mest dagligdags og endelige Former; Polytheismen viser os allerede Guddommen under mere ideale Skikkelser; Monotheismen reiser Altre for den ubekjendte og uerkjendelige Gud, og erkjender tilsidst, at en Gud, vi kunne begribe, ikke vilde være nogen Gud, og at det vilde være bespotteligt at tænke, at Gud er saaledes, som vi kunne tænke ham. Mysteriet er ikke, som Religionerne mene, et relativt, men et absolut Mysterium. Naar den religiøse Bevidsthed har hævet sig til dette Punkt, vil den være forsonet med Videnskaben.

Det gaaer nemlig med de høieste videnskabelige Ideer,

som med de høieste religiøse Ideer; de ere selvmodsigende, naar de betragtes som absolute. Hvad Kraft eg Materie, Rum og Tid ere i sig selv, kunne vi ikke vide Noget om. Paa intet Punkt naa vi en Afslutning. Vi kunne finde almindelige Love, men disse vise stedse tilbage til endnu mere almindelige Love, og saa fremdeles. Vor Tænkning er, som Hamilton har vist, betinget ved Modsætning og Forskjel; hvad der ingen Modsætning har og ikke kan betegnes ved sin Forskjel fra Andet, kunne vi ikke tænke. Paa den anden Side forudsætter al Erkjendelse ogsaa et Lighedsforhold; vi erkjende en Ting ved at henføre den til en anden lignende; men det Absolute, det i sig selv Bestaaende kunne vi ikke sammenligne med noget Andet end det selv. Endelig er al vor Erkjendelse subjektiv, bestaaer i vore Bevidsthedstilstandes Overensstemmelse med de ydre Phænomener; derfor er den nødvendigvis ogsaa relativ, naaer ikke Tingenes Væsen i sig selv.

Det Spørgsmaal fremstiller sig da: er vor Bevidsthed indskrænket til de blotte Phænomener, til det Endelige og Relative? Rent logisk set synes Sagen at forholde sig saaledes, at det Absolute, som Hamilton siger, er et rent negativt Begreb. Men for en nærmere Betragtning stiller Sagen sig anderledes. Der maa dog være Andet i Bevidstheden end selve Bevidsthedens Grændser og Betingelser; der maa være Noget, som begrændses og betinges. Enhver bestemt udformet Bevidsthedstilstand omfatter kun et Relativt; men den forudsætter et ubestemt, uformet Indhold, et Ubetinget og Uendeligt, som er det nødvendige Materiale for Tankens Arbeide. Selve Begrebet om det Relative forudsætter som nødvendigt Korrelat det Absolutes Realitet; ellers vilde det Relative jo være absolut. Enhver virkelig Tanke er endelig, men viser ud over sig selv; ethvert Existerende, vi tænke, viser ud over sig selv. Enhver ny Form, Tanken vil give det Absolute, falder for Kritiken, men det Absolute skaber sig saa atter andre Former, og saaledes i det Uendelige. Dersom det Absolute ikke var i Bevidstheden, vilde Tanken mangle Indhold, ligesom den

vilde mangle Form, naar kun det Absolute var. Der er Noget, som er betinget, Noget, som staaer i de relative Forhold, og som vi kun kunne udtrykke ved successivt at ophæve alle Betingelser, alle Grændser. Vi komme da til den positive skjøndt ubestemte Bevidsthed om det, som ligger ud over al bestemt Bevidsthed, om Existents i og for sig, om en Substants bag alle Phænomener, et Værende bag alle Tilsynelädelser. Denne Bevidsthed er det nødvendige Modstykke til vor Selvbevidsthed.

»Foruden den bestemte Bevidsthed, hvis Love Logiken formulerer, er der ogsaa en ubestemt Bevidsthed, der ikke kan formuleres. Foruden fuldstændige Tanker, og foruden de ufuldstændige Tanker, der kunne fuldstændiggjøres, er der Tanker, som det er umuligt at fuldstændiggjøre (gjennemføre), og som dog ogsaa ere reale i den Forstand, at de ere normale Fornufttilstande» (normal affections of the intellect). — »Da vor Bevidsthed om det Ubetingede bogstavelig er det Samme som den ubetingede Bevidsthed eller det raa Tankemateriale, som vi ved Tænkningen give bestemte Former, saa følger, at en stedse nærværende Fornemmelse (sense) af real Existents er selve vor Aands Grundlag.»

Religion og Videnskab høre derfor nødvendig sammen, som to hinanden supplerende Bevidsthedsformer. Vor Bevidsthed om Naturen er fra en Side set Religion, fra en anden Side set Videnskab. Videnskaben angriber ethvert enkelt overnaturligt Faktum, som Religionen statuerer, men samtidig indrømmer den, at dens egne Resultater kun ere relative, ikke naa det absolute Mysterium.

Men ere vi da ikke nødte til at fremstille det Absolute for os under en eller anden Form? — Auguste Comte antog, at det theologiske Begreb om et Forsyn og det metaphysiske Begreb om Naturen havde udspilt deres Rolle, og at det Ideal, der nu stod tilbage, var den positive Videnskabs: at føre alle enkelte Fakta tilbage til et eneste universelt Faktum. Herimod indvender Spencer, at den høieste religiøse, metaphysiske og videnskabelige Ide i sig

selv er én og den samme. Naar Religionen har frigjort sig for al Anthropomorphisme, bliver den Troen paa et absolut Væsen, der iboer alle Phænomener; og Videnskaben fører os tilsidst til Anerkjendelsen af en universel Kraft, én Existents, der som universel og absolut er os ubegribelig. Og naar Comte mente, at den religiøse Følelse herefter vil have Menneskeheden til sin Gjenstand, saa strider dette mod Loven for Religionens Udvikling, der viser en stadig Fremgang fra det Endelige henimod det Uendelige; Bevidstheden, der har hævet sig til Ideen om det Ubetingede, kan ikke atter finde sin høieste Gjenstand i et endeligt Væsen. *) — Ifølge Hamilton og Mansel er det en Pligt, som med Nødvendighed udspringer af vor Natur, at tænke sig Gud som personligt Væsen. Men Pligt kan det hverken være at bekræfte eller at benegte Guds Personlighed. Vor Pligt er kun at erkjende vor Begrændsning og ikke gaa ud over vor Tankes Skranker. Der kan ikke være nogen Strid mellem vore intellektuelle Evner og vore moralske Forpligtelser. Naar vi vægre os ved at tro paa Guds Personlighed, da er det ikke fordi det er for høi en Bestemmelse, men netop fordi det er for lav, endelig og menneskelig en Bestemmelse af det Ubetingede. Skulde der ikke kunne gives en Tilværelsesform, der stod lige saa høit over Bevidsthed og Villie som disse over den rent mekaniske Bevægelse? Vi kunne vistnok ikke danne os noget Begreb om en saadan Tilværelsesform; men det er ikke en Grund til at betvivle dens Existents; — vi have jo set, at det Betingede ikke kan fatte det Ubetingede. Og dog vil Tanken maaske stedse vedblive med sine Forsøg paa at finde Udtryk og bestemte Former for det absolute Væsen, der er dens egen Baggrund og Basis. Der vil heller ikke være noget Urigtigt deri, saa længe saadanne bestemte Former udtrykkelig anerkjendes som blotte Symboler uden indre Overensstemmelse med det, de betegne. Under den bestandige

---

*) The classification of the sciences. p. 35-36. 41.

Uddannelse af saadanne Symboler og derpaa følgende Forkastelse af dem som utilstrækkelige holdes Bevidstheden levende om Modsætningen mellem det Ubetingede og det Betingede. De positive Religioners Tilhængere klamre sig fast til de endelige Former for det Ubetingede, som om de kunde være absolute, og ere derfor mindre fromme end Tænkeren, som véd, at alle slige Former kun ere utilstrækkelige Symboler. Og selv om han staaer ene med denne Overbevisning, véd han dog, at den udvikler sig med Nødvendighed og vil have Fremtiden for sig. »Han maa erindre at lige som han (med alle sine Evner, Bestræbelser og Overbevisninger) er et Barn af Fortiden, saa er han Fader til Fremtiden, og at hans Tanker ere som Børn, der ere fødte ham, og som han ikke maa lade dø af Mangel paa Pleie. Han kan, som ethvert andet Menneske, med Rette betragte sig som et af de utallige Organer, gjennem hvilke den ubekjendte Aarsag virker, og naar den ubekjendte Aarsag frembringer en vis Overbevisning i ham, saa bemyndiges han derved til at udtrykke den i Tale og Handling. Thi — for at anvende Digterens Ord i deres høieste Betydning — »»Naturen kan ikke forbedres ved noget Middel, uden at jo Naturen selv har frembragt dette Middel; over den Kunst, som du siger føier Noget til Naturen, staaer der en Kunst, som Naturen selv frembringer.»» Derfor vil den Vise ikke betragte den Overbevisning, der rører sig i ham, som tilfældig. Han vil uden Frygt udtale den høieste Sandhed, han kan se, fordi han véd, at hvad saa Følgen bliver, spiller han derved sin rette Rolle i Verden; — fordi han véd, at kan han bevirke den Forandring, han stræber efter, godt! — kan han ikke, ogsaa godt, skjøndt ikke saa godt!» *)

Man ser, at Spencer ikke gjør sig Illusioner med Hensyn til den Forsoning mellem Religion og Videnskab, han mener at have fundet. Det er ogsaa klart, at de po-

*) Spencer: First Principles. 3d ed. p. 123.

sitive Religioner ikke kunne gaa ind paa denne Forsoning uden netop at opgive det, der gjør dem positive, nemlig Troen paa en overnaturlig, under visse bestemte Former aabenbaret Magt. Ifølge Spencer er det Absolute den Forudsætning, til hvilken al Undersøgelse af Bevidsthedens og Tilværelsens Væsen med Nødvendighed fører tilbage. Det staaer ikke i dualistisk (overnaturlig) Sondring fra Phænomenerne, men i immanent Forhold til dem, er »den ubekjendte Aarsag,» »den universelle Kraft,» som ligger til Grund for dem. Derfor er det ikke klart, hvorledes Spencer kan vedblive at betegne det Absolute som det Uerkjendelige; det vilde det kun være, dersom Phænomenerne ikke stod i indre Forhold til det, saa at de ikke kunde afgive i det Mindste indirekte Bidrag til Opfattelsen af det. Konsekvent maatte Spencer opfatte Phænomenerne som relative Former og Udtryk for det Absolute, som Indholdsbestemmelser, i hvilke dette udtrykker sit Væsen, saaledes at vi gjennem dem kunne vinde en real, skjøndt betinget og relativ Erkjendelse af det Absolute. Dette viser sig klart, naar vi fremdrage Spencers Bestemmelse af Philosophiens Opgave og første Forudsætninger.

Ved Philosophi forstaaer han den til Enhed og Helhed udviklede Erkjendelse (completely-unified knowledge). Den søger de almindelige Love, som indbefatte de særlige Love, der ere de enkelte Videnskabers Gjenstande. Idet Philosophien overalt søger Enhed og Overensstemmelse, forudsætter den Gyldigheden af den Bevidsthedsfunktion, hvorved vi opfatte Tingene som hverandre lige eller ulige. Endog den mest skeptiske Tanke maa anerkjende denne Gyldighed; thi Tvivlen selv kan kun hævdes ved Hjælp af hin Bevidsthedsfunktion, som ligger til Grund for enhver Slutning, baade Benegtelse og Bekræftelse. Men foruden denne Funktion selv forudsættes ogsaa et Resultat, hvortil den har ført. Vore Forestillinger sondre sig i to store Grupper, som ikke kunne gjøres til én: en Række af livlige Forestillinger, som vi sammenfatte under Navn af Objekt og henføre til ydre Gjenstande, og en Række svagere Fore-

stillinger, som vi sammenfatte under Navn af Subjekt eller Jeg. Denne Sondring er Resultatet af en Række Bevidsthedsakter, der statuere Ligheder og Uligheder mellem Forestillingerne. Det Subjektive og det Objektive, Jeg og Ikke-Jeg staa saaledes som Grundmodsætninger indenfor det Relative, som de to Hovedformer for det Uerkjendeliges Aabenbaring. Den relative Realitet, vor Erkjendelse omfatter, maa vi nødvendigvis tænke i indre Forbindelse med den absolute, for os utilgængelige Realitet. De Grundbetingelser, under hvilke Realiteten fremtræder for os, — Kraft og Materie, Tid og Rum, Bevægelse — Former, som ligge til Grund for al Opfattelse og Erfaring, maa vi derfor tilskrive real Gyldighed. Vel have vi ingen Ret til at antage, at de have absolut Realitet, ere Former for det Absolute selv; men da disse Former for os have en ubetinget og uforanderlig Nødvendighed, saa maa vi ogsaa antage, at den ubekjendte, absolute Kraft virker uforanderlig paa os: uden en saadan Uforanderlighed vilde hine Former være utænkelige. I sidste Instants kunne alle hine Former føres tilbage til Kraften: Materie og Bevægelse ere kun forskjellig betingede Ytringer af Kraft, og Rum og Tid ere de Betingelser, hvorunder disse Ytringer fremtræde for os. Kraft er ogsaa den egentlige og oprindelige Gjenstand for al Bevidsthed. Bevidsthedens Grundkarakter bestaaer jo i Opfattelse af Lighed og Ulighed, altsaa i en Sammenligning, men denne forudsætter Forskjel mellem Indtryk; vi opfatte altsaa det, der bevirker Forandring, — men vi kunne kun opfatte det ved Hjælp af den Fornemmelse, vi have af vor egen Kraft til at bevirke Forandringer. Denne Bevidsthed om Kraft bliver altsaa det sidste Punkt, hvortil Analysen fører os. Det er naturligvis ikke den absolute Kraft, vi her opfatte, men kun en betinget Virkning af den ubetingede Aarsag.

Kraftens Bestaaen er nu den nødvendige Forudsætning for al Videnskab og Philosophi. Saa længe der tænkes, saa længe Bevidstheden fungerer, saa længe maa der ogsaa finde Overgange og Forandringer Sted: men derved forud-

sættes da, at Kraften bestaaer, at Materien ikke tilintetgjøres, at Bevægelsen stadig fortsættes. Holdt Kraften op at virke, blev Materien til Intet, standsede Bevægelsen absolut, saa vilde vi faa en Bevidsthedsakt, som bestod i et Forhold mellem Noget og Intet, ɔ: et Forhold, hvor det ene Led manglede, ɔ: et Forhold som ikke er noget Forhold, en Selvmodsigelse. En absolut Ende kunne vi lige saa lidt tænke som en absolut Begyndelse, ja, vi kunne ikke tænke os nogen Bevidsthed, for hvem dette kunde forholde sig anderledes. Enhver enkelt Form af Kraft kunne vi tænke os omsat i en anden, men selve Kraften kunne vi ikke ophæve. Det er ikke nogen enkelt, ingen relativ Kraft, der bestaaer, men Kraften i det Hele. Vi vinde da her et nyt Synspunkt for den Sandhed, som ovenfor hævdedes, at vi nødvendigvis maa forudsætte et Ubetinget som Baggrund og Bærer for alt Relativt og Phænomenalt. Den Kraft, hvis Bestaaen vi lære, er den absolute Kraft, om hvilken vi have en ubestemt Bevidsthed som det nødvendige Korrelat til den Kraft, vi kjende. At hævde Kraftens Bestaaen er altsaa kun en anden Form for Hævdelsen af en ubetinget Realitet uden Begyndelse eller Ende.

Hvad der saaledes følger af vor Bevidstheds Væsen, a priori, bekræftes a posteriori ved den moderne Physiks og Chemis Resultater, der fastsætte Kraftens Vedvaren og Materiens Indestruktililitet som Erfaringskjendsgjerninger. Ja, ethvert enkelt Experiment forudsætter egentlig denne Kjendsgjerning; thi saa snart der skal veies eller maales, maa der lægges en Kraftėnhed til Grund, som maa antages konstant; men dersom Kraften ikke bestod, vilde man ikke have nogen Sikkerhed for denne Enheds Konstants, og al Maaling, al exakt Experimenteren, vilde altsaa være umulig.

Den eneste Sandhed, som gaaer ud over Erfaringen, idet den ligger til Grund for Erfaringen, er Kraftens Bestaaen. Som Erfaringens Grundlag maa den ogsaa være Grundlag for enhver videnskabelig Organisation af Erfaringen.

Til dén fører en gjennemført Analyse os tilbage, og paa den maa en rationel Synthese bygges.

Af denne Grundforudsætning om Kraftens Bestaaen er det da igjen en nødvendig Følge, at der maa være en fast Lovmæssighed i Naturen. Naar der i to givne Tilfælde finder fuldstændig Lighed Sted mellem de forudgaaende Betingelser, saa maa Følgerne ogsaa være de samme; — ellers vilde vi komme til den Konsekvents, at der enten maatte være opstaaet en hel ny Kraft, eller at en Kraft havde ophørt at existere; men i begge Tilfælde vilde vi komme i Strid med Sætningen om Kraftens Bestaaen, som afskjærer absolut Begyndelse og absolut Ende. *)

Ligeledes følger det af Kraftens Bestaaen, at de forskjellige enkelte Kræfter kunne gaa over i hverandre indbyrdes, saaledes at en vis Grad af den ene Kraft er ækvivalent med en vis Grad af den anden Kraft. Den enkelte Krafts tilsyneladende Ophør vil kun sige, at den omsættes i en anden Form. Saaledes kunne mekanisk Bevægelse, Varme, Lys, chemisk Tiltrækning, Elektricitet etc. omsættes indbyrdes, ja de kunne omsættes til Fornemmelse, Følelse og Tanke, ligesom disse kunne omsættes til hine. Hvorledes denne Omsætning sker, vide vi ikke. Hvorledes Svingninger i Luften kunne fremkalde Lydfornemmelser, chemiske Forandringer i Hjernen aandelige Tilstande, det er Mysterier, vi ei kunne fatte, men ikke dybere Mysterier end Omsætningen mellem de physiske Kræfter indbyrdes. Disse Omsætninger ere ikke blot empiriske Fakta; det følger af selve Bevidsthedens Grundlov, at enhver Kraftytring maa være en Følge af en foregaaende Kraftytring, og at den ved sit Ophør maa gaa over i en anden Art af Kraftytring; hvis ikke, ophæves Sætningen om Kraftens Bestaaen og med den selve Bevidstheden. — Paa lignende Maade kan det bevises, at Bevægelsen stedse maa gaa i den Retning, hvor der ydes mindst Modstand, og at Bevægelsen paa

---

*) **Man ser let, at denne Forudsætning ligger til Grund for Mills „fire Methoder for den experimentale Forsken“ (ovenfor p. 28 f.).**

Grund af, at forskjellige Kræfter samtidig virke, maa blive rhythmisk —

Hvad vi hidtil have fundet, er kun de abstrakte Love, som gjælde for de enkelte Faktorer. Men den Enhedserkjendelse, som Philosophien søger, fuldendes først, naar vi vende os til de konkrete Phænomener, der svare til og kunne udledes af hine abstrakte Love. De konkrete Phænomener i sig selv har Philosophien ikke at gjøre med; de undersøges i de specielle Videnskaber. Men naar Geologen har forklaret os Jordens Historie, naar Chemikeren har lært os Stoffernes Kombinationer og Forandringer at kjende, naar Physiologen har fundet Loven for Organismens Vækst, saa opstaaer det Spørgsmaal, om der ikke er Noget, som er fælles for alle disse forskjellige Processer, om der ikke kan paavises Elementer, som komme igjen i alle disse konkrete Phænomeners Historie.

De konkrete Phænomener have Materie og Bevægelse til deres Elementer. Loven for deres Historie maa derfor være en saadan, der nærmere angiver Formen for Materiens og Bevægelsens bestandig fornyede Fordeling Nu undergaaer enhver Existents, vi kjende, to forskjellige Processer. Den bliver til for os derved, at Elementer, som tidligere befandt sig i spredt og forvirret Tilstand, samle sig til et Hele, idet Materien koncentreres og de enkelte Dele tabe deres Bevægelse. Dette er, hvad vi kalde Udvikling, som altsaa bestaaer i Opsamlen af Materie og Adspredelse af Bevægelse. Den anden Proces, Phænomenet undergaaer, er en Opløsning, som omvendt bestaaer i Absorberen af Bevægelse og Adspredelse af Materien. Udvikling og Opløsning betegne de to Hovedperioder i ethvert Phænomens Historie.

Udviklingen, hvis almindelige Karakter er angivet som Opsamling af Materie og Adspredelse af Bevægelse, maa nu bestemmes nærmere ad Induktionens og Erfaringens Vei. Vi maa i Astronomien og Geologien, i Biologien, Psykologien og Sociologien søge de speciellere Eiendommeligheder ved Udviklingen, saaledes som den hersker gjennem

hele Universet, gjennem alle Aabenbarelser af den uerkjendelige Grundkraft.

Den første af disse nærmere Bestemmelser bestaaer i, at Udviklingen gaaer fra en mindre sammenhængende til en mere sammenhængende Tilstand. Ifølge Laplaces Hypothese har Solsystemet fra en uhyre Taagemasse fortættet sig til de enkelte Kloder, hvoraf det nu bestaaer; og enhver af disse Kloder er selv undergaaet en Fortætningsproces. Enhver Plante voxer ved at koncentrere Elementer i sig, der før existerede i adspredt Tilstand; ethvert Dyr voxer ved atter at koncentrere Elementer i sig, der før existerede spredt i Planter eller andre Dyr. Den menneskelige Historie viser os en stedse nøiere Sammenslutning mellem Slægter og Stammer, indtil der nu synes at danne sig et civiliseret Samfund, som omfatter hele Jorden; og sammenligne vi en civiliseret Stat med en Flok Vilde, ville vi strax se, hvilken Forskjel der er i Koncentration.

Men Overgangen fra adspredt til koncentreret Tilstand er tillige en Overgang fra en ensartet til en uensartet Tilstand. Den oprindelige Taagemasse blev under sin Koncentration efterhaanden artikuleret: der dannede sig Ringe, som afløstes fra Hovedmassen, og som igjen deltes i Kloder, indtil vort nuværende Solsystem med alle dets indre Forskjelligheder uddannede sig. Jordkloden var først en glødende Masse; saa størknede Skorpen, og der blev en Modsætning mellem den og den indre flydende og glødende Kjerne; paa Jordens Overflade udviklede sig Forskjelle mellem Land og Hav, Bjerge og Sletter, klimatiske Forskjelligheder etc. Fra sin første ensartede Spire udvikler Organismen sig til en rig Mangfoldighed af Dele og Organer. Det menneskelige Samfund viser os det samme Phænomen i, hvad man kalder Arbeidets Deling; oprindelig maatte Enhver selv frembringe Alt, hvad han behøvede; efterhaanden ere de forskjellige Arbeider blevne fordelte, saa Enhver faaer sin Bestilling.

Overgangen fra det Ensartede til det Uensartede medfører en Overgang fra det Ubestemte til det Bestemte. Over-

alt træder Orden i Forvirringens Sted. Tydeligst ses dette i Organismens Udvikling. Dens Bygning og dens Organer blive bestandig mere udformede og artikulerede. Fra en geléagtig Masse udvikler den sig til et bestemt begrændset Hele med skarpt udprægede Dele.

Foie vi nu hertil, at det ikke blot er Materien, men ogsaa Bevægelsen, der undergaaer disse Forandringer, — parallelt med Organismens Bygning udvikler sig saaledes dens Funktioner, — saa faa vi følgende fuldstændige Definition: Udvikling er en Opsamlen af Materie og samtidig Adspredelse af Bevægelse, i Løbet af hvilken Materien gaaer over fra en ubestemt og usammenhængende Ensartethed til en bestemt og sammenhængende Uensartethed, og i Løbet af hvilken Bevægelsen undergaaer en parallel Omdannelse.

Erfaringen godtgjør, at der finder en saadan Udvikling Sted overalt. Himmellegemer, Organismer og menneskelige Samfund have i det Væsentlige samme Historie. Men hvad Erfaringen saaledes lærer os, maa vi give en dybere Begrundelse; vi maa paavise Udviklingens Aarsager (naturligvis relative og phænomenale Aarsager; den absolute, noumenale Aarsag er os utilgængelig), og disse Aarsager maa vi udlede fra den høieste Sandhed, der ligger til Grund for al Erfaring og derfor gaaer ud over al Erfaring, Sætningen om Kraftens Bestaaen. — Det er klart, at i den ensartede Masse, som stedse danner Udgangspunktet for Udviklingen, maa de enkelte Dele modtage forskjellige Indvirkninger fra Omgivelserne. Der maa først danne sig en Modsætning mellem det Indre og det Ydre, og dernæst mellem det Ydres og det Indres forskjellige Dele. Det Ensartede er altid ustadigt og gaaer derfor med Nødvendighed over til Forskjellighed. Derfor maa f. Ex. en Plante- eller Dyreart variere paa Grund af de forskjellige Forhold, hvorunder de forskjellige Individer leve. I modsat Fald vilde forskjellige Kræfter have samme Virkninger, hvilket strider mod Sætningen om Kraftens Bestaaen. — Men naar nu saaledes forskjellige Dele udformes, saa maa ogsaa en

og samme Kraft have forskjellige Virkninger paa de forskjellige Dele. Kraften bliver uensartet, ligesom det Aggregat den virker paa. Og det vil igjen sige, at en og samme Aarsag kan have mangfoldige Virkninger; Virkningen er altid mere sammensat end Aarsagen. Lyset modificeres ved de Virkninger, det fremkalder ved at falde paa forskjellige Gjenstande, og saaledes opstaa de forskjellige Farver. Ogsaa denne Lov følger af Kraftens Bestaaen: forskjellige Ting vil jo ikke sige Andet end Ting, som reagere paa forskjellig Maade; hvis altsaa en og samme Kraft ikke modificeres paa forskjellig Maade ved de forskjellige Ting, vilde en (reagerende) Kraft være tilintetgjort, hvilket er umuligt. — En tredie Aarsag til Udviklingen maa søges i Udsondringen af det Ligeartede. Ligesom Vinden samler de visne Blade, saaledes virker i det Hele taget en og samme Kraft ensartet paa det, som i alle Henseender er indbyrdes ligt. Ting og Personer, som ere samme Betingelser underkastede, ville ogsaa komme til at ligne hverandre. Herved bevirkes, hvad Darwin kalder den naturlige Udvælgelse, som omfatter de Væsener, der ere i Stand til at kæmpe Livets Kamp uden at bukke under. Beslægtede Væsener bringes derved sammen, og større Bestemthed i Form og Udtryk blive mulige. —

Efterat nu Udviklingens Væsen og Aarsager ere paaviste, reiser det Spørgsmaal sig: vedbliver Udviklingen uafbrudt i det Uendelige, eller finder den sin Afslutning i en bestemt vedvarende Tilstand? Enhver Bevægelse vedvarer, indtil der er opnaaet Ligevægt, og jo større Modstanden er udenfra, des hurtigere opnaaes Ligevægten. Naar den ydre Modstand ikke er betydelig, kan den indre Bevægelse mellem Delene indbyrdes vedvare, saa at det Hele befinder sig i en bevægelig Ligevægt (eqvilibrium mobile). Men enhver saadan bevægelig Ligevægt har dog en Tendents til at gaa til absolut Ligevægt. De ydre Kræfter høre aldrig ganske op at virke, selv om deres Virken er forholdsvis umærkelig. — Solsystemet kan siges at være i bevægelig Ligevægt, idet enhver Bevægelse eller Perturbation opveies

ved en Bevægelse i modsat Retning. Planetbevægelsen kan betragtes som en Svingning mellem Aphelion og Perihelion. Men af Formindskelsen i den Enckeske Komets Omløbstid har man som bekjendt sluttet, at Himmelrummet er opfyldt af en Æther, der hemmer Klodernes Bevægelser og tilsidst maa kunne standse dem; da ville alle de mindre Kloder igjen samles til en uhyre Masse. Endnu vigtigere er det dog, at Solen engang vil have udstraalet al sin Varme i Verdensrummet; og da Solvarmen er Kilden til al Bevægelse og alt Liv, vil dette medføre en fuldstændig Hvile, en absolut Ligevægt. — Hvad Menneskelivet angaaer, da vil der engang komme det Tidspunkt, da den menneskelige Aand har arbeidet sig frem til fulstændig Harmoni med Naturen. Er dette Maal end uendelig langt borte, saa følger det dog af Bevægelsens og Livèts Natur, at det er det, henimod hvilket Bevægelsen gâaer; med andre Ord, Udviklingen maa ende med Tilveiebringelsen af den høieste Fuldkommenhed og Lyksalighed. —

Ogsaa dette følger af Grundloven om Kraftens Bestaaen. Da vi ikke kunne tænke os Kraften i dens absolute Enhed, men kun under Form af Vexelvirkning mellem forskjellige Kræfter, saa foregaaer al Bevægelse under Modstand. Det Bevægede afgiver derfor bestandig en Del af sin Bevægelse til det, der gjør Modstand, det Medium, gjennem hvilket det bevæger sig; tilsidst maa det da have mistet al sin Bevægelse.

Naar Ligevægten er opnaaet, gaaer Udviklingen over i Opløsningen. Medens Udviklingen bestaaer i Opsamlen af Materie og Adspreden af Bevægelse, bestaaer Opløsningen omvendt i Opsamlen af Bevægelse og Adspreden af Materie. At Opløsningen indtræder, følger af de ydre Kræfters fortsatte Virken. Naar Ligevægt er opnaaet, er der jo ikke Kraft tilovers til at møde disse ydre Kræfter med. Derfor se vi overalt, baade i de menneskelige Samfunds og i den enkelte Organismes Historie, baade i Chemi, Geologi og Astronomi, at en Udvikling paa sit høieste Punkt gaaer over i Opløsning.

Have vi da her naaet den absolute Ende, og vil Universet tilsidst stivne i en evig Død, blive en uhyre Dynge af udslukte Solsystemer? Det følger af sig selv, at vi ikke kunne finde noget absolut Svar paa et saadant Spørgsmaal. Vi kjende kun Udviklingen indenfor vor Del af Universet og vide ikke, om der gives Stjernesystemer overalt i det uendelige Rum, saa at nye Bevægelser stedse kunne opstaa ved Indvirkning fra dem. Det Uendelige kunne vi ikke konstruere. Holde vi os derimod til Grundloven om Kraftens Bestaaen, da er det en nødvendig Antagelse, at Bevægelsen aldrig kan ophøre. Ligevægten og Opløsningen kunne kun danne Indledningen til en ny Udviklingsperode. At Bevægelsen er rhythmisk paa Grund af Kræfternes Flerhed, er en Lov, der ogsaa gjælder for Universet i dets Helhed. I én Periode har den tiltrækkende Kraft Overhaand, Masserne koncentrere sig, og Bevægelsen spredes; i en anden Periode have de frastødende Kræfter Overhaand, Bevægelsen koncentreres, og Masserne spredes. Det vil altsaa sige, at Udvikling og Opløsning vexle i det Uendelige Udviklingens Resultat er de Betingelser, der fremkalde Opløsningen, og Opløsningens Resultat er de Betingelser, der fremkalde Udviklingen. Forud for vor Verden ligger der altsaa en uendelig Række af Udviklings- og Opløsningsperioder, og efter vor Verdens Ophør vil der følge en ny Uendelighed af saadanne skiftende Perioder. Principet i disse er det samme, skjøndt de specielle Resultater aldrig ville være de samme.

Dette er den Slutning, hvortil vor begrændsede Erkjendelse fører os. Lige saa lidt som vi kunne tænke os nogen Grændse for Tid og Rum, lige saa lidt kunne vi tænke os nogen Grændse for den uerkjendelige Kraft, som aabenbarer sig i Universet. Selv uendelig maa den virke i det Uendelige. — Da vi ikke kjende det Absolute, kjende vi heller ingen absolut Nødvendighed, men kun relativ Nødvendighed, Nødvendighed for vor Tanke. Lige saa lidt kjende vi det indre Forhold mellem Phænomenerne og den absolute Kraft, som ligger til Grund for dem (the connection

between the phenomenal order and the ontological order). Alle vore Grundbegreber (Materie, Bevægelse, Kraft) ere kun Symboler for en ubekjendt Realitet. Naar der derfor er blevet reist den Anklage, at Udviklingsphilosophien er materialistisk, fordi den fører Alt, selv Livets, Aandens og det menneskelige Samfunds Phænomener, tilbage til Materiens, Bevægelsens og Kraftens almindelige Love, saa oversér man netop, at selve disse Grundbegreber ere Symboler for det Absolute, der aabenbarer sig i alle Phænomener, i de saakaldte materielle saa vel som i de aandelige, og ikke kan finde sit fuldstændige Udtryk i nogen enkelt Klasse af Phænomener. Holder man dette fast, da taber Striden mellem Spiritualismen og Materialismen sin Betydning, og man vil indsé, at Udviklingsphilosophien ikke drager det Høiere ned ved sine Forklaringer, men netop omvendt hæver det saakaldte Lavere. —

Spencers »First Principles» er et af de mest epokegjørende Værker i vort Aarhundrede. Intetsteds finder man som her alle Ideer, alle videnskabelige Resultater sammenarbeidede til en fast, organisk Enhed. Rigdommen i det induktive Grundlag, Skarpheden og Sikkerheden i den deduktive Begrundelse og i den psykologiske Analyse, som danner Forudsætningen saa vel for Induktionen som for Deduktionen, ere lige beundringsværdige. Spencer staaer for saa vidt paa Empirismens Standpunkt, som han fastholder, at det høieste Punkt, vi kunne naa, er den mest almindelige phænomenale Lov, Erfaringen lærer os kjende. Men han standser ikke, som Mill og Comte, ved empiriske Almensætninger; han fører de empiriske Love tilbage til en eneste Lov, Loven om Kraftens Bestaaen, og søger saa at udlede denne Lov af selve Tankens og Bevidsthedens Væsen. Derved kommer der en indre Sammenhæng mellem de forskjellige Led i hans Anskuelse. Philosophien som Enhedsopfattelse af Tilværelsen maa gaa ud fra en oprindelig Forudsætning, der ikke kan søges andet Steds end i selve Tankens, Erkjendelsens Væsen. Denne Forudsætning og Nødvendigheden af at føre al anden Erkjendelse tilbage til den har ingen Tænker i

vor Tid fastholdt og gjennemført med en saadan Energi som Spencer.

I det Enkelte forelaa der mange Forarbeider. I philosophisk Henseende er Spencer særlig paavirket af Hamilton. Han optager dennes Lære om Erkjendelsens Relativitet, men paaviser, at Relativiteten med Nødvendighed forudsætter et absolut Princip, hvis Aabenbarelse og Symbol den er. Ligeledes har han optaget og gjennemført Hamiltons Lære om Kausalitetsprincipet som grundet i selve vor Bevidstheds Væsen. Den Sætning, at Alt har sin Aarsag, var ifølge Empirismen hentet fra Erfaringen; men Spencer viser, at den kun er en anden Form for Loven om Kraftens Bestaaen og lige som denne har sin Grund i vor Bevidstheds inderste Væsen. Han skiller sig fra Hamilton ved den nøie Forbindelse, han saaledes fra først af sætter mellem Physikens og Psykologiens Resultater. Hamilton var streng Spiritualist og havde ingen Sands for Naturvidenskaben; for ham vilde en saadan Synthese, hvorved der opstilles en fælles Grundlov for Aandens og Naturens Verden, staa som Materialisme og Atheisme, og Mansel har da ogsaa anklaget Spencer for at have presset Hamiltons Lære i denne Retning ved kun at antage den negative (kritiske) Del af hans Philosophi og udelade den positive (moralsk-religiøse, eller rettere: theologiske). Ifølge Mansel er Spencers Lære en Kombination af Pantheisme og Positivisme (Philos. of the cond. p. 39—40). Men Sandheden er, at Spencer ved konsekvent Gjennemførelse af de Hamiltonske Principer er kommen til sin eiendommelige Lære, der trods den Vaklen, vi allerede have paavist i den hvad et afgjørende Punkt angaaer, dog ikke er en eklektisk Kombination, men en helstøbt Udvikling af en dybt begrundet Hovedtanke. Man kunde maaske sammenligne hans Forhold til Hamilton med Spinozas til Cartisius.

Foruden philosophiske Forarbeider danne ogsaa Naturvidenskabens Resultater et nødvendigt Grundlag for hans Anskuelser. Som Momenter af særlig Vigtighed fremhæve vi: Laplaces Theori om Solsystemets Udvikling; Læren om

Naturkræfternes Overgang til hverandre indbyrdes, saaledes som den klarest er fremstillet af Joule og Helmholtz; v. Baers Definition af Livet som en Udvikling fra det Ensartede til det Uensartede; Darwins Hypothese om Arternes Oprindelse. Dog havde Spencer tildels selv foregrebet flere af disse Resultater, og i ethvert Tilfælde bestaaer hans Originalitet i Bearbeidelsen og Sammenføiningen af alle disse Enkeltheder til et i sig afsluttet Hele.

I visse Henseender vilde man kunne sammenligne Spencers Udviklingsphilosophi med Hegels System, hvis Grundtanke er den dialektiske Bevægelse fra det Umiddelbare gjennen Modsætningen (Reflexionen) til Ideen. Som hos Spencer Udviklingen begynder med en ensartet Tilstand, der paa Grund af sin Ensartethed er i en ustadig Ligevægt, hvis Ophævelse fører til Artikulation og Individualisation, saaledes ligger Umiddelbarheden ifølge Hegel aaben for Modsigelsen, som med Nødvendighed opløser den i Reflexion, indtil Spliden og Sondringen hæves i Ideen (Spencers »bevægelige Ligevægt»). Men hvad der hos Hegel er en abstrakt logisk Proces, hvor Virkelighedens Indhold er presset ind i Tankebevægelsens Former, det er hos Spencer en real Naturproces, som omfatter det virkelige Univers i alle dets enkelte Dele. Vel fører ogsaa Spencer Udviklingens Ide tilbage til Bevidsthedens Væsen, men denne metaphysiske Begrundelse danner kun Forudsætningen, afgiver ikke en tvingende Form for det reale Indhold. Medens Hegels Methode er absolut deduktiv, støtte hos Spencer Induktion og Deduktion hinanden, idet Induktionens Resultater deduceres ud af de sidste Forudsætninger for al Erkjendelse og Bevidsthed. — Hegel havde fundet Motivet til sin Lære i en Analyse af Tankebevægelsen, som viste tre forskjellige Stadier, af hvilke det ene med logisk Nødvendighed førte til det andet. Hos Spencer er det derimod, som vi have set, en ethisk-historisk Ide, der har afgivet Motivet; denne Ide bragtes saa i Forbindelse med Livets Ide i Almindelighed, og derved banedes Veien til videre Opfattelse og dybere

Begrundelse, hvorved det ethisk-historiske Synspunkt kun blev et Led indenfor en større Sammenhæng.

Hovedmodsætningen mellem Spencer og Hegel beroer dog paa, at denne mente at give en Theori, en Begrebsudvikling af det Absolutes Væsen, medens Spencer kun giver sin Anskuelse som en Hypothese, der vel efter hans Overbevisning er den eneste holdbare, fordi den er den eneste, der paa engang stemmer med Bevidsthedens Grundlov og med Erfaringens Resultater, — men som dog ikke kan lære os Noget om det Absolute i sig selv, da al vor Erkjendelse kun angaaer det Relative og Phænomenale. Ifølge Hegel udvikler det Absolute sig i Alt, kommer til sig selv gjennem Verdensudviklingen; ifølge Spencer tør vi ikke anvende Udviklingens Ide paa det Absolute, da enhver Begrebsbestemmelse af hvad der ligger ud over Phænomenerne, indvikler os i Selvmodsigelse.

Vi staa her atter ved Hovedvanskeligheden hos Spencer. Naar det Relative og Phænomenale erkjendes som Former for det Ubetingede, *) saa maa Erkjendelsen af disse Former ogsaa føre til Væsensbestemmelser for det Ubetingede selv. Det vilde netop være selvmodsigende, dersom de Bestemmelser, der gjælde for Formerne, ikke havde i det Mindse en relativ Gyldighed for Væsenet selv, der finder sit Udtryk i disse Former. »Man stiller det Uendelige overfor, over, hinsides, udenfor det Endelige, ja anbringer endog en uhyre Skillevæg, for at de ikke skulle komme hinanden for nær. Men de ligge slet ikke [illegible]or hinanden. Det Endelige er det Uendeliges Indhold[illegible]erfor er det Uendelige heller ikke ufatteligt; det kan fattes i sit Indhold; kun omfattes kan det ikke.» (Fechner). Udviklingen kan derfor ikke være en nødvendig Grundidé indenfor det Endelige uden ogsaa at have Gyldighed for det Uendelige. Som vi allerede have sagt, det som for os er den høieste Nødvendighed, er maaske

*) First Principles. p. 278: „The sphere of knowledge is co-extensive with the phenomenal — co-extensive with all modes of the Unknowable that can affect consciousness."

kun en relativ Nødvendighed, men dog en virkelig Nødvendighed, som vi maa lade staa, og som kun Phantasien kan sætte sig ud over. Det Ubetingede vilde ikke fortjene sit Navn, dersom dets Væsen ikke var Liv og Udvikling; det er en Sandhed, som de metaphysiske Undersøgelser i de idealistiske Systemer have ført til. Og den Udvikling, der maa tilskrives det Absolute, kan ikke være en abstrakt, ideel og tidløs, som hos Hegel, den Tænker, som med størst Energi har hævdet Anvendelsen af Udviklingens Begreb paa det Absolute; anerkjender man, med den efterhegelske Philosophi, at Tid, Rum og Materie ikke kunne sættes udenfor det Absolute, men at »Naturbegrebet knytter Verdensbevidstheden til Gudsbevidstheden» (Weisse), saa maa dets Udvikling sés som real, dets Fuldkommenhed ikke som Afsluttethed men som ubegrændset Fremadskriden. *) Ganske vist mangle vi Midler til en Erkjendelse af det Absolutes Udviklingsproces, og Hegel kunde kun ved en spekulativ Illusion mene at give en saadan; men det kan ikke fritage os for at gaa den Vei, den logiske Konsekvents fordrer, især da Konsekventsen her er af saa stor Betydning for hele Verdensanskuelsen.

Vi have allerede tidligere set, at Spencer ikke selv fastholder denne Distinktion, naar han tillægger det Absolute Bestemmelserne Kraft og Aarsag, som dog kun kunne hentes fra det Relative. Men han gaaer endnu videre. Af de tre religiøse Hovedanskuelser, hvis Uholdbarhed han mener at have godtgjort, kan han egentlig [illegible] siges at staa i afgjort Modsætning til Atheismen [illegible] vulgære Theisme: han hævder i Modsætning til den første, at den religiøse Bevidsthed er i sin Ret, hvad det Centrale angaaer, og overfor den anden, at dette Centrale ikke kan finde sit Udtryk i Personlighedens Form, som for ham er en endelig Form. **) Forsaavidt kan han kaldes Pantheist, skjøndt

*) Philosophien i Tydskland. p. 216 f. 262 f.

**) Vi ville senere komme til at omtale, at Spencer bestemt sætter Udvikling i Modsætning til Skabelse, saa at hin gjør denne utænkelig.

han ikke ynder saadanne dogmatiske Udtryk. Og det maa tillige fastholdes, at det Absolute for ham ikke er et Upersonligt, men et Overpersonligt; han har set, at Debatten mellem Pantheisme og Theisme har godtgjort det Urigtige i Modsætningen mellem det Personlige og det Upersonlige, naar Talen er om det Absolute. *)

I sit Ungdomsskrift opfattede Spencer Udviklingen teleologisk og saa Harmoni og Lykke som Indholdet af den guddommelige Ide, der skulde virkeliggjøres gjennem den. Ogsaa senere fastholder han de velgjørende Resultater, hvortil Udviklingen maa føre; men da hans Synspunkt nu er objektivt og universelt, saa at den menneskelige Udvikling kun bliver en Episode indenfor det store Verdensdrama (eller Dramaer), saa kan der ikke længere være Tale om en saadan Teleologi. Derfor har man klaget over det Trøstesløse i denne Anskuelse, over at Spencer — efterat have vist os, hvorledes enhver Udviklingsproces ender med Ligevægt og Opløsning, hvorefter nye Processer følge i det Uendelige, — »forlader os ængstelige, bøiede over Randen af den evige Afgrund, idet vi med vor Tanke udspørge det uendelige Mørke.» **) Dersom nogen Philosophi, nogen Videnskab kan svare paa de Spørgsmaal, som her reise sig, kan Svaret kun gaa ud fra den Erkjendelse, hvorpaa vi overfor Spencer have lagt saa megen Vægt, at det Relative staaer i et indre Forhold til det Absolute; den Værdi, Udviklingen, dens Kampe og dens Resultater have fra det relative, menneskelige Synspunkt, kan ikke gaa tabt i det Absolute. —

Fra Spencers »almindelige Philosophi» gaa vi nu til hans »specielle Philosophi,» af hvilke kun Biologien og Psykologien foreligge fuldt udarbeidede. Dog ville vi i hans »Essays,» i »Social Statics» og i den under dette Skrifts Trykning udkomne Bog »The study of sociology» finde Bidrag til hans ethiske og sociologiske Anskuelse. —

*) Anf. Skr. p. 161—165; 213—214; 279; 313; 324—325.
**) Caro i Revue de deux mondes. 15 octbr. 1873 p. 774.

Spencers hele System har paa en Maade sin Spire i den nyere Physiologis Lære om Livet som en Udvikling fra Ensartethed til Forskjellighed, en Artikulation og Individualisation. Denne Lære anvendte han først paa det menneskelige Samfundsliv og dernæst paa hele Tilværelsen, og vandt derved en dybere og alsidigere Bestemmelse af Udviklingens almindelige Love. Disse Love maa nu atter finde deres klareste Udtryk i de levende Væseners Udvikling. Livet bestaaer i en bestemt formet Kombination af uensartede Forandringer, baade samtidige og successive, hvorved de indre Forhold bringes i Overensstemmelse med de ydre. Livet er i sin Almindelighed en Tillempelse af det Indre efter det Ydre. Paa de livløse Gjenstande gjøre Omgivelserne deres Indtryk uden at disse Indtryk have nogen videre Følge; i ethvert levende Legeme foregaaer derimod en sekundær Forandring som Følge af det modtagne Indtryk, en Forandring, hvorved det levende Væsen bliver i Stand til at møde en følgende Forandring i Omverdenen. Herved sker Tillempelsen efter de ydre Forhold; Organismen foretager indre Forandringer for at kunne møde nye Forhold. Livet forudsætter altsaa et Vexelforhold mellem det Indre og det Ydre. For at det levende Væsen skal kunne bestaa under de ydre Forhold i deres Mangfoldighed og Forskjellighed, maa der udvikles et System af tilsvarende indre Forskjelligheder. Funktion, Virksomhed er saaledes Hovedmomentet i Livets Ide. Organisk Funktion gaaer forud for organisk Struktur. Funktionen udvikler Strukturen; Strukturen giver paa den anden Side Funktionen dens bestemtere udprægede Form. Et Exempel paa Liv uden egentlig Organisation have vi i de saakaldte Rhizopoder, som ikke vise nogen Adskillelse af Dele eller Organer, men alligevel æde, sove og bevæge sig. De bestaa af en mikroskopisk Slimmasse som idelig skifter Form, idet den skyder sig ud i fine, uregelmæssige Fryndser, som snart trække sig tilbage igjen; disse Bevægelser tjene baade til Dyrets Ernæring og til at bringe det frem i Vandet. Her

have vi i den mest elementære Form den Afpassen af indre Forhold efter ydre, hvori Livet bestaaer.

Hvad det levende Væsen optager fra Omverdenen, omdanner det til en for det eiendommelig Form. Naar Organismen er bleven beskadiget, har den til en vis Grad Evne til at gjøre sig hel igjen. Hos lavere Dyr kan der strax udvoxe et nyt Lem af samme Form som det tabte. Forplantningen og Nedarvelsen af bestemte Egenskaber vise os en lignende Evne til at forme Delene efter et vist Mønster. Allerede den uorganiske Materie har en saadan Evne. De materielle Atomer have deres bestemte Betingelser, under hvilke de komme i Ligevægt. Jo mere sammensat Molekulen er, des ustadigere er dens Ligevægt. Og da nu de organiske Molekuler ere de mest sammensatte af alle, saa er Ligevægten her den mest ustadige. En ringe Indvirkning er nok til at bringe Forstyrrelse. Men ligesom vi allerede hos Krystallet finde en Evne til at forme de Atomer, der optages eller bringes ud af Ligevægt, paa en med det hele krystalliserende Aggregats Struktur stemmende Maade, saaledes maa vi antage en lignende Evne hos Organismen. Naar Benet rives af et Firben, fremvoxer strax Spiren til et nyt, som efterat have gjennemgaaet samme Udviklingsproces som det tidligere, antager en lignende Form. Her virker Organismens Struktur bestemmende paa Udviklingen paa det enkelte Punkt. Men dette kan kun ske, naar Formen for enhver Art af Organisme bestemmes ved en Eiendommelighed i dets Elementer (de physiologiske Enere), idet disse, ligesom de uorganiske Atomer, have en særegen Struktur, efter hvilken de stræbe at ordne sig. Den Kraft, ifølge hvilken uorganiske Atomer ophobes i en for dem eiendommelig Krystallisationsform, kalde vi deres Polaritet; i Analogi hermed kunde man kalde den tilsvarende Evne hos de levende Legemers Elementer deres »organiske Polaritet.»

Disse Elementer, de physiologiske Enere, ere paa den ene Side forskjellige fra de chemiske Enere, der sammensætte de organiske Legemer; thi disse ere omtrent de samme

hos alle Arter og forklare altsaa ikke Forskjellene mellem disse; — paa den anden Side fra de morphologiske Enere eller Cellerne; thi dels er Cellen ikke nogen universel Form (Rhizopoderne ere saaledes ikke cellulære), dels forudsætter selve Cellens Tilblivelse netop hin organiske Polaritet. De physiologiske Enere ere meget mere sammensatte end de chemiske, saa at en ringe Forandring i deres Sammensætning vil medføre en Forandring i den Form, som hele Aggregatet antager. Herved bliver det muligt, at de ydre Paavirkninger kunne tjene til det organiske Livs Udvikling. De physiologiske Eneres store Plasticitet giver Indtrykkene deres Magt, medens deres Polaritet bestemmer den Maade, hvorpaa disse Indtryk bearbeides og formes, den Retning, i hvilken de komme til at virke. De laveste organiske Phænomener ere endnu aldeles uden Organisation; man kan hos dem hverken tale om Form eller Type. Deres Skikkelse forandrer sig fra det ene Øieblik til det andet, alt efter som de ydre Vilkaar føre det med sig. En absolut Begyndelse af det organiske Liv kunne vi ikke paavise. Chemiens Resultater paa den ene Side og Biologiens paa den anden Side synes at berettige os til den Antagelse, at de organiske Sammensætninger efterhaanden have udviklet sig, og at de efterhaanden have vundet større og større Fasthed.

Dersom den Erstatning, det organiske Legeme formaaer at skaffe sig for de Tab, dets Funktioner volde, kun gik lige op mod det Tabte, vilde der ingen Udvikling eller Lempelse efter Omverdenen ske. Men naar Funktionen og det Tab, den volder, ikke overskrider visse Grændser, mere end erstattes det Tabte ved hvad der optages. Bevægelse og Virksomhed er baade for hele Organismen og for dens enkelte Dele gunstigere for Ophoben af Cellevæv, end Hvile er. Det er en bekjendt Sag, at Musklerne voxe ved Øvelse. Og da nu de forskjellige Funktioner staa i Forbindelse med hverandre, saa medfører en Stigen af den ene ogsaa en Stigen af den anden. Muskelbevægelsen forudsætter saaledes Blodomløbet, og begge maa derfor udvikles sammen.

Men heraf følger tillige, at Lempelsen efter Omverdenen har sine Grændser, navnlig hos det udvoxede Individ, og at der hører Meget til, at den skal forplante sig til Efterkommerne. Dette sker kun, naar der er dannet en ny Tilstand af Ligevægt paa Grund af Forandringerne. Da kan Summen af alle tidligere Paavirkninger og Erfaringer faa Overmagten over de enkelte, enestaaende Paavirkninger, og den Modifikation, som først kun var en temporær og individuel Lempelse, bliver faststaaende og arvelig.

Ad denne Vei maa Oprindelsen af nye Arter forklares. Vel kan det ikke direkte bevises, at Arterne ere opstaaede ved fortsatte Lempelser og disse Lempelsers Virkninger paa Strukturen (den organiske Polaritet); men vi vide dog saa Meget, at der paa denne Maade sker indgribende Modifikationer, dannes Varieteter af samme Art, der kunne afvige meget fra hverandre; ja, man kan ofte ikke afgjøre, om en vis Forskjellighed konstituerer en Artsforskjel eller kun betegner en Varietet. Dette Svævende i Artens Begreb viser os, at det kun er et relativt Begreb.

Det følger derhos af den foregaaende Udvikling, at Arterne maa antages opstaaede under de levende Væseners Vexelvirkning med Omverdenen. Den Antagelse, at en Art ikke skulde forandre sig ved i Millioner af Aar at være udsat for forandrede Paavirkninger, vilde være en Negtelse af Sætningen om Kraftens Bestaaen. Alle Organismer ere bestandig udsatte for astronomiske, geologiske, meteorologiske og organiske Paavirkninger. Enhver ny Færdighed, ethvert Fremskridt i Organisation, som erhverves, medfører Muligheden af nye Paavirkninger, saa at Forandringerne maa stige i geometrisk Progression. Men Forudsætningen er bestandig den, at Forandringerne ikke ere for store eller for pludselige. Kun saadanne Forandringer udvikle, der ikke ophæve den almindelige Harmoni mellem de paavirkende Kræfter og Organismens Funktioner.

Spencer er saaledes ad sin egen Vei kommen til det Resultat, Darwin hævdede i sit berømte Værk om »Arternes Oprindelse.« Vel er Spencers Biologi senere end dette Værk,

men han havde allerede tidligere, i forskjellige Afhandlinger (se hans »Essays») og i første Udgave af sin Psykologi, hævdet Udviklingshypothesen, hvorfor Darwin ogsaa i Fortalen til sit Værk nævner ham blandt sine Forgængere. Dog er der stadig en Forskjellighed i Synspunktet mellem de to Forskere. Darwin lægger som bekjendt Hovedvægten paa det saakaldte Kvalitetsvalg, ɔ: paa den Kjendsgjerning, at de organiske Væsener, som ikke kunne tage Kampen op med Omverdenen, maa gaa under, og kun de Væsener bevares og forplante sig, som ere stærke nok, men navnlig de, som paa en eller anden Maade have erhvervet sig et Fortrin fremfor de andre. Dette kalder Darwin ogsaa den naturlige Udvælgelse: den Stærkeste lever, de Svage gaa under. Derved opretholdes og udvikles Harmonien mellem Livet og dets Betingelser. Men ifølge Spencers Anskuelse har Darwin lagt for overveiende en Vægt paa denne indirekte Udvikling. Selv tilskriver han den direkte Udviklingsmaade den største Betydning: Funktionernes Virken uddanner Strukturen, og denne fortsatte Lempelse gaaer efterhaanden over i det levende Væsens Natur, idet der danner sig en ny Art af Ligevægt (organisk Polaritet) mellem de physiologiske Elementer. Saalænge Organismen endnu er ufuldkommen og passiv, spiller vistnok Kvalitetsvalget, den indirekte Frembringelse af Ligevægt (indirect eqvilibration), den største Rolle. Men efterhaanden som Aktiviteten udvikler sig, gaaer den indirekte Proces over i den direkte. Kvalitetsvalget vedbliver naturligvis at spille en stor Rolle, men bliver mere og mere en underordnet Faktor. Naar der har udviklet sig et Nerve- og Muskelsystem, og dermed en Evne til at variere Handlingerne efter Omstændighederne, saa bliver den direkte Frembringelse af Ligevægt (direct eqvilibration) den vigtigste. I de civiliserede Menneskeracer endelig rammer den indirekte Proces kun dem, Samfundsordningen endnu ikke formaaer at beskytte.

Forholdet mellem den direkte og den indirekte Proces kan i Korthed angives saaledes: En ydre Paavirkning vil dræbe Organismen, hvis denne er for svag, — og i saa Fald

virker den indirekte Udviklingsmaade; — hvis Organismen derimod er stærk nok, vil den lempe sig efter Indtrykket, og da virker den direkte Udviklingsmaade, idet Lempelsen fører til en ny Ligevægtstilstand indenfor Organismen.

Denne Theori, Evolutionstheorien, stiller Spencer i skarp Modsætning til den sædvanlige Anskuelse, Kreationstheorien, ifølge hvilken hver Art er skabt for sig efter en fast Type. Spencer underkaster denne sidste Anskuelse en knusende Kritik. For det Første indeholder Forestillingen om en Skabelse en i sig selv umulig Tanke. Den statuerer en absolut Begyndelse, sætter et Forhold mellem Intet og Noget, et Forhold, som ikke er et Forhold. Af selve vor Tankes Væsen og Grundlov følger saaledes Skabelseshypothesens Ugyldighed. De, der tænke sig hver Art skabt for sig, gjøre det uden virkelig at tænke, uden at oversætte Ordene i Tanker; de tro det i Virkeligheden ikke, men tro, at de tro det; thi Tro forudsætter, at man ideelt konstruerer Sagen for sig, men det er her umuligt. Dernæst vilde det følge af denne Hypothese, at Skaberen havde fastholdt den anlagte Type, selv hvor denne var uhensigtsmæssig, og hvor andre Former vilde have passet bedre. En og samme Dyreklasses Medlemmer leve jo under mange forskjellige Forhold. Saaledes er Sælhunden et Pattedyr, men lever i Vandet. Antager man nu, at den er skabt til sit nuværende Opholdssted, saa er det meningsløst, at dens Lemmer have samme Grundform som Landpattedyrenes, da de dog skulle være Svømmeredskaber, hvorimod det bliver let forklarligt, naar den nedstammer fra et Pattedyr, der lidt efter lidt blev Vanddyr i sin Levevis. Endelig vilde det følge af Skabelseshypothesen, at visse Arter skabtes til at skade andre, og at Smerte og Nød var en Del af den guddommelige Plan. Ifølge Evolutionshypothesen frembringes der derimod under Udviklingens Gang langsomt men sikkert en høiere Grad af Lykke, idet alle Onder kun ere forbigaaende. Der maa stedse tilveiebringes en større Overensstemmelse mellem de levende Væsener og den ydre Verden. Ganske vist kan man spørge, hvorfor alle Onder, al Nød og Smerte ikke

kunde være undgaaede; men der kan ikke længer være Tale om, at de tilføies med Overlæg.

Evolutionshypothesen lærer os lige saa lidt som Kreationshypothesen den egentlige Aarsag at kjende; Striden mellem dem angaaer kun Maaden, hvorpaa den ubekjendte Aarsag virker. Vi finde nu paa ethvert Omraade, at den anthropomorphistiske Opfattelse af den ubekjendte Aarsag forsvinder; man holder efterhaanden op med at udlede Phænomenerne af en guddommelig Villies umiddelbare Indgriben, skjøndt Mange, som paa andre Omraader have opgivet Troen paa en saadan Indgriben, endnu fastholde den ved Spørgsmaalet om Arternes Oprindelse; — og dog har den her ikke bedre Hjemmel end andre Steder. — Udviklingshypothesen er paa engang fremtraadt paa mange forskjellige Omraader: indenfor Astronomien, Geologien, Physiologien, Politiken og Philologien. Ligesom ifølge Laplace Solsystemet gjennem en af naturlige Aarsager betinget Udviklingsproces har naaet sin nuværende Skikkelse, saaledes har ifølge Lyell de endnu daglig virkende Aarsager gjennem en Række umærkelige Forandringer frembragt Jordoverfladens nuværende Udseende. Physiologien ser ikke mere i Spiren en færdig Model af den modne Organisme; man sander i Politiken Coleridges Ord, at Forfatninger ikke laves, men voxe frem; og man betragter ikke længer Sprogets Oprindelse som en overnaturlig Akt. —

Nu gives der vistnok et Standpunkt midt imellem begge Hypotheser; det er det, hvorpaa Auguste Comte*) og med ham mange naturvidenskabelige Forskere have stillet sig, som holde sig til det Faktiske, at en Overgang fra en Art til en anden endnu ikke er paavist, og som derfor slet ikke ville opstille nogen Theori om Arternes Oprindelse. Nylig har Charles Robin med stærkt Eftertryk gjentaget Comtes Indsigelse mod saadanne Hypotheser. **) —

---

*) Cours de philosophie positive. 2e éd. III p. 390 f.

**) Anatomie et physiologie cellulaires. Paris 1873. p. XXIV: „Naar man ser bort fra en antividenskabelig Indblanding af theolo-

Spencer betragter denne skeptiske og afventende Holdning som en Tilstand af »ustadig Ligevægt.« Uvilkaarlig maa Tanken gaa i den ene eller i den anden Retning: Arternes Oprindelse maa jo dog enten være naturlig eller overnaturlig, et Tredie gives ikke. Og naar man i det Hele hylder en rationel Verdensanskuelse, følger det af sig selv, hvilket Led af dette Dilemma man maa gribe. Naar Comte erklærer Problemet om Arternes Oprindelse for Frugten af unyttig Spekulation, da udtaler Spencer i Modsætning hertil, at »den Del af Biologien, som beskjæftiger sig med Arternes Oprindelse er den vigtigste, i Forhold til hvilken alle andre ere underordnede. Thi paa Biologiens Afgjørelse af denne Sag beroer vor Opfattelse af den menneskelige Natur i Fortid, Nutid og Fremtid, vore Theorier om den menneskelige Aand og det menneskelige Samfund.« *) —

Alle morphologiske og physiologiske Phænomener maa nu kunne finde deres Forklaring ifølge Udviklingshypothesen. De organiske Former kunne ikke længere betragtes som Typer, der have foresvævet Skaberen, eller som Midler, han har villet anvende til Individets Vel; de maa betragtes som nødvendige Resultater af Vexelvirkningen mellem Individerne og Omverdenen. Den mekaniske Opfattelse træder altsaa i Stedet for den typiske og den teleologiske. Spencer opstiller for at godtgjøre denne Opfattelses Mulighed en Række de-

---

giske Forudsætninger ved de biologiske Problemer, saa er det ingenlunde Mangel paa philosophisk Dannelse hos vor Tids Forskere, som i Frankrig formindsker Antallet af dem, der slutte sig til Lamarcks og hans Efterfølgeres Lærdomme; ... Grunden er tvertimod den udviklede philosophiske Erkjendelse, at Gyldigheden af en spekulativ Anskuelse maa bedømmes efter Muligheden af en positiv Kontrol, og Manglen af et virkeligt Bevis paa dette Punkt, idet indtil nu et saadant Bevis ikke er givet for en eneste Klasse af Væsener, saa lidt som for en eneste Art af Celler ... Endnu er der til Bevis kun anført Muligheder, om hvilke faa Naturforskere ere enige, og ikke reelle Fakta.“ — En anden af Comtes berømteste Disciple, Littré, stiller sig mere imødekommende, men dog forsigtig afventende overfor Udviklingshypothesen (La science au point de vue philos. p. 539-559).

*) The classification of the sciences. p. 40.

taillerede, tildels overordentlig skarpsindige Hypotheser, som vi her ikke kunne dvæle ved. Hans Hovedtanke er, paa Basis af den sammenlignende Anatomi og Physiologi, at paavise en trinvis Udvikling parallelt med Betingelsernes Udvikling. Selv de høieste og mest sammensatte Strukturer og Funktioner maa kunne forklares ad denne Vei. Allerede det strukturløse Protoplasma besidder f. Ex., i lavere Grad, den samme Egenskab, som Nerven hos de høiere Dyr besidder. En Rhizopodes geléagtige Masse og et ubefrugtet Æg vise Bevægelser, som forudsætte, at et Indtryk er blevet forplantet fra den ene Del af Massen til den anden; og gjennem en Polyps nerveløse Krop se vi en ved Berøring af en Føletraad fremkaldt Sammentrækning langsomt forplante og sprede sig. Ved fortsat Funktion maa da det særlige Organ for denne Funktion kunne udvikles.

Livets Grad beroer paa den Grad, i hvilken Overensstemmelsen mellem Organismen og Omverdenen er omfattende og nøiagtig. Idet der udvikles et System af indre Forskjelle, svarende til de ydre, bliver Organismen stedse mere sammensat; men ogsaa Forbindelsen mellem dens Dele blive efterhaanden inderligere. I en saa udviklet Organisme som den menneskelige kan et ringe Indtryk frembringe en Mængde forskjellige Virkninger, kan fremkalde Muskelbevægelser og Sammentrækninger og vække Ideer, Følelser og Beslutninger. —

Som der ikke kan paavises noget bestemt Punkt, hvor det Uorganiske gaaer over til det Organiske, saaledes kunne vi heller ikke statuere nogen fast Grændse mellem de physiologiske og de psykologiske Phænomener. Begge Klasser høre ind under Biologien og følge Livets almindelige Love. Ligesom Geologien er en speciel Del af Astronomien, og Biologien af Geologien, saaledes er Psykologien igjen en Underafdeling af den almindelige Biologi. Den adskiller sig fra de Videnskaber, hvorpaa den hviler, derved at den ikke, som Physiken, betragter de ydre Phænomener i og for sig, eller, som Physiologien, de indre i og for sig, men undersøger Forbindelsen og Forholdet mellem det Indre og det

Ydre. Den objektive Psykologi studerer de Funktioner, ved hvilke Organismen er i Stand til at lempe sig efter de ydre Begivenheder og Forhold, og den Maade, paa hvilken disse Funktioner fremtræde i Individernes Handlinger. Den subjektive Psykologi staaer i Modsætning til alle andre Videnskaber. Den undersøger selve Sandsningerne, Forestillingerne, Følelserne og Villiesytringerne, som ledsage den synlige Lempelse af de indre Forhold efter de ydre, og betragter disse Bevidsthedsphænomener i deres Oprindelse og indbyrdes Forbindelser. Dens Gjenstand, Bevidstheden selv, og dens Methode, Analyse af selve Jeget, hvorved man ene kan finde Lovene for Forandringerne i Bevidstheden, stiller den i samme Forhold til alle andre Videnskaber, som det Subjektive staaer i til det Objektive. Psykologien (baade som objektiv og som subjektiv — thi denne er en Forudsætning for hin) har derfor endnu større Krav paa at være en selvstændig Videnskab end nogensomhelst anden.

Aand og Bevidsthed er Noget, der slet ikke har Lighed med andre Ting, er noget i sit Slags Enestaaende. Aandens Substants er det, som bestaaer under alle Forandringer i Bevidstheden, og hvis Modifikationer alle disse Forandringer ere. Derfor har Hume Uret, naar han lærer, at der ikke existerer Andet end Indtryk og Forestillinger. Enhver enkelt Fornemmelse eller Forestilling kunde være fraværende, men det, som forbinder Fornemmelserne og Forestillingerne kan ikke tænkes borte; det er det, som opretholder Forestillingskredsens Enhed trods alle Forsøg paa at dele den, — Aandens Substants i Modsætning til alle de skiftende Former, den kan antage. Men vi kunne ikke erkjende denne Substants. Enhver Bevidsthedstilstand er en Modifikation af den, men i ingen Bevidsthedstilstand er den helt tilstede. Desuden beroer al Erkjendelse paa Modsætningen mellem Subjekt og Objekt; men her skulde det Samme være Erkjendelsens Subjekt og Objekt, hvilket er umuligt. Al Erkjendelse beroer fremdeles paa en Sammenligning, men da Aanden er sui generis, have vi Intet at sammenligne den med.

Psykologien kan altsaa lige saa lidt gribe Aandens Væsen i sig selv, som Chemien kan gribe Materiens Væsen i sig selv. Dog kan den give en Forklaring af de aandelige Phænomener, lige som Chemien af de legemlige. Som Chemien søger de Enere, de uopløselige Atomer, hvoraf alle Stoffer sammensættes, saaledes søger Psykologien de Bevidsthedsenere, de sidste Elementer, paa hvis Kombination Bevidsthedslivet beroer. Man kan danne sig en Forestilling om en saadan psykologisk Ener (unit of consciousness) ved at tænke sig den i Analogi med et stærkt og pludseligt Indtryk. Ved et saadant (Slag, Lysvirkning eller Lyd) kan man ikke i første Øieblik afgjøre, af hvad Art det er; Fornemmelsens Beskaffenhed erkjendes kun, naar Indtrykket har en længere Varighed. Af saadanne Stød eller Slag er enhver Fornemmelse sammensat, ligesom en Tone er sammensåt af Luftsvingninger, som kun blive mærkelige hver for sig, naar den Hurtighed, hvormed de følge efter hverandre, ikke overgaaer 16 i Sekundet. Alle Forskjelle indenfor Bevidsthedslivet beroer paa de forskjellige Maader og Grader af disse psykologiske Eneres Kombination.

Undersøgelsen af den materielle Verden fører os tilsidst til en objektiv Ener, et materielt Atom; Undersøgelsen af den aandelige Verden fører os tilsidst til en subjektiv Ener, et aandeligt Element. Spørgsmaalet opstaaer nu, hvorledes de forholde sig til hinanden. Man vil forgjæves prøve paa at reducere den ene til den anden. Vi kunne kun tænke det Materielle ved Hjælp af det Aandelige. Den mest elementære materielle Egenskab er Modstand, men den forstaa vi kun ved at lægge vor egen Følelse og Kraft over i de ydre Ting. Kun i vor egen Bevægelse, vor egen Energi have vi en Maalestok for de ydre Phænomener; vi kjende kun Tingene gjennem deres Reaktion paa os, men denne Reaktion opfatte vi kun ved Hjælp af vor egen Aktion. Uden Muskelspænding vilde vi ikke kunne opfatte Materien. (Kfr. ovenfor p. 133). Dersom vi derfor havde Valget mellem at reducere de aandelige Elementer til de legemlige eller de legemlige til de aandelige, maatte vi vælge

det Sidste. Det er absurd at føre det Bekjendte tilbage til det Ubekjendte; en forstaaelig Hypothese faa vi kun, naar vi føre det Ubekjendte tilbage til det Bekjendte og altsaa betragte de objektive, materielle Elementer som i deres Væsen af samme Natur som vor Bevidstheds subjektive Elementer. *) Men dog kan heller ei en saadan Hypothese gjennemføres. Ligesom vi kun kunne opfatte Materien ved Hjælp af aandelige Bestemmelser, saaledes kunne vi kun opfatte Aanden ved Hjælp af materielle Bestemmelser. Vi udtrykke de aandelige Phænomener ved Betegnelser, der ere hentede fra de materielle Phænomener. Vi komme altsaa aldrig ud over det Symbolske. Den betingede Form, under hvilken Væsenet aabenbarer sig i Subjektet, kan lige saa lidt som den betingede Form, under hvilken det aabenbarer sig i Objektet, være selve det ubetingede Væsen, der ligger til Grund for begge. Kun saa Meget se vi, at den samme Udviklingens Lov, der gjælder indenfor den ene Række af det Ubetingedes Aabenbaringsformer, ogsaa gjælder indenfor den anden.

Enhver Fornemmelse maa, som vi have set, betragtes som sammensat af elementære Indtryk. Men for at en Fornemmelse kan danne sig, maa ikke blot de elementære Indtryk, de psykologiske Enere, samles til en Enhed; denne Enhed bliver kun Fornemmelse ved at være Led i en Kjede af Bevidsthedstilstande; kun ved sit Forhold til andre Fornemmelser, successive, samtidige eller begge Dele, kan den enkelte Fornemmelse være til. Her komme vi til en af de afgjørende Forskjelligheder mellem Physiologien og Psykologien. Physiologien beskjæftiger sig med Phænomener, der gaa for sig samtidig, medens de Phænomener, Psykologien undersøger, danne en Række. Overgangen fra Physiologien til Psykologien sker ved den stigende Koncentration af Nervesystemet, hvorved de spredte Indtryk samles og bringes i Forbindelse med hver-

---

*) Denne Vei gaaer Lotze. Se „Philosophien i Tydskland“ p. 300-302.

andre. Kun naar der har dannet sig et Centralörgan, til hvilket Indtrykkene kunne ledes, bliver Fornemmelse mulig. Samtidigheden gaaer da over til Succession, og det er netop en uafbrudt Række af Forandringer i det fælles Cemtrum, der konstituerer Bevidstheden. Dette betegner et høiere Udviklingstrin; thi naar Indtrykkene voxe i Mængde og i Sammensætning, kan Tillempelsen efter dem ikke ske, naar de indtræffe paa éngang; de ville da modarbeide og forvirre hverandre. Kun naar de danne en Række, kan dette undgaaes. Bevidstheden opstaaer altsaa i Kraft af den almindelige Lov for Livets Udvikling: Tillempelsen af det Indre efter det Ydre.

Den enkelte Fornemmelse er altsaa kun til ved at sammenlignes med de andre Led i Fornemmelsernes og Forestillingernes Række. Naar den bringes i nøiere Forbindelse med et eller flere af disse Led, danner der sig igjen en høiere Enhed, og saaledes i det Uendelige. Sammensætningsmaaden er den samme gjennem Aandens hele Bygning. Aanden bestaaer ikke i den blotte Samling af Sandsninger og Fornemmelser; disse maa organiseres og sondres i faste Grupper, til en af hvilke hver ny Fornemnemmelse kan henføres. Herpaa beroer, hvad vi kalde Tanke og Erkjendelse. Under denne sin Udvikling frembyder Aanden de samme Træk, som have vist sig at gjælde for Udviklingen i det Hele. Fra den uklare Sandsefornemmelse, beroende paa faa tilbagevendende Indtryk med liden Forskjellighed og liden Kombination, som man finder hos de lavere Dyreformer, der endnu ikhe have bestemt udformede Nerver og Nervecentre, komme vi Skridt for Skridt, alt som Organisationen bliver fuldkomnere og Sandserne flere, til større Kombinationer og videre gaaende Artikulation, eller vi komme ogsaa her »fra en ubestemt og usammenhængende Ensartethed til en bestemt og sammenhængende Uensartethed.» De ydre Sandser (Syn, Hørelse og Hudfølelse) staa i disse Henseender over dem, der angaa Organismens Indre (emotions og visceral feelings); men over al Sandsning staaer Forstanden i Klarhed og Bestemthed.

Tanken eller Forstanden er Et med Forestillingernes bestemt udprægede Artikulation. Tankens Udvikling er altsaa Udviklingen af Forestillingernes Forhold og Kombinationer.

Denne Udvikling maa finde Sted i de samme Henseender, i hvilke Livets Udvikling i det Hele gaaer for sig. Intet levende Væsen kan bestaa uden under Forudsætning af Harmoni mellem Organismen og dens Omgivelser. Jo høiere og rigere Livet er, des mangfoldigere og dybere er denne Harmoni. Hvilken Forskjel mellem Indvoldsormen i et organisk Væv og en Newton eller Shakespeare, hvis Tanke omfatter Verden! Og dog er der en kontinuerlig Overgang mellem disse Yderpunkter. Det laveste Trin i Rækken er det, hvor det levende Væsen er aldeles ensartet med det Medium, i hvilket det lever. Et høiere Trin naaes allerede hos Zoophyterne, der trække sig sammen ved Berøring og saaledes vise en Succession af Fornemmelse og Bevægelse. Efterhaanden udvider Harmonien sig i Rummet; der udfordres ikke længer umiddelbar Berøring, for at en Bevægelse skal indtræde. Naar Lysindtrykket koncentreres i Øiet, bliver videre gaaende Orientering mulig. Brevduen finder sin Vei gjennem Luften; Styrmanden fører Skibet over Verdenshavet; Astronomen udspeider Verdensrummet. Lige saa med Hensyn til Tiden; det er saaledes, for at tage et enkelt Exempel, et af Civilisitionens Karaktermærker, at man tager et længere Tidsrum med i sine Beregninger. Menneskene plante Træer, som først komme deres Efterkommere til Gode, opføre Bygninger, som skulle staa i Aarhundreder og kaste i Astronomien og Geologien deres Blik ud over umaadelige Tidsperioder. Paa lignende Maade voxer Harmonien mellem Aanden og Naturen i Specialitet, i Sammensætning og i systematisk Forbindelse. *)

---

*) Spencer minder her om Leibnitz. Forholdet mellem disse Tænkere har Ribot angivet paa en træffende Maade. Han finder især to fælles Hovedpunkter i deres Lære. „For det Første Ideen om Kontinuiteten eller den universelle Kompenetration, der gjør, at Alt slutter sig sammen indbyrdes, at alle Ting ere indbyrdes Aarsager og Virkninger, og at den Maade,

Da enhver aandelig Virksomhed bestaaer i en Lempelse af det Indre efter det Ydre, og da de ydre Forhold gjennem umærkelige Overgange voxe i Antal, Sammensætning og Forskjellighed, saa maa Overgangene indenfor de indre Forhold være ligesaa kontinuerlige og umærkelige. Derfor kunne de sædvanlige psykologiske Klassifikationer kun have overfladisk Gyldighed. Instinkt, Fornuft, Iagttagelse, Begriben, Erindring, Indbildningskraft, Villie etc. — disse saakaldte Evner kunne ikke være Andet end forskjellige Grader og Former af de indre Forholds Tillempelse efter de ydre. Den laveste Form for sjæleligt Liv er Reflexbevægelsen. Den staaer paa Grændsen af det rent Physiske. Et simpelt indre Forhold reguleres her efter et simpelt ydre Forhold; flere Reflexbevægelser kunne gaa for

---

hvorpaa den menneskelige Aand adskiller dem, er vilkaarlig, skjøndt den er nødvendig. Denne Ide er egentlig Et med Fremskridtets Ide, er kun et andet Udtryk for denne; thi naar Alt omdannes og antager andre Skikkelser, saa hænger Alt sammen; der gives i Naturen ingen Hiatus, intet Brud paa Sammenhængen. Kun er Fremskridtets Ide snarest dynamisk, Kontinuitetens Ide derimod statisk. — Man véd, at Leibnitz for at forklare Universet har udtænkt Monader, en Slags metaphysiske Atomer, der havde alle mulige Grader lige fra den simple Antitypi til den fuldkomne Apperception. Alt efter deres Natur konstituere de den livløse Materie eller det levende Væsen, Menneske, Dyr eller Engel. Og da Intet i Universet er isoleret, virker hele Universet paa enhver enkelt Monade, og denne udtrykker derfor Universet, bliver et Speil, som paa sin Vis reflekterer Universet Afklæd nu denne store Ide den metaphysiske Form, og en ubestridelig positiv Sandhed vil træde frem. Stil forskjellige Væsener — en Sten, et Træ, en Hund, en Vild, en Europæer, Newton eller Shakespeare — i samme Medium, og ethvert af dem vil reflektere det paa sin egen Maade og efter sin Natur, det ene meget lidt, det andet i høi Grad. Der vil mellem Væsenet og dets Medium være, hvad Herbert Spencer kalder Korrespondents, og Livets Grad vil maales ved Korrespondentsens Grad, idet den ideale Livsform er den fuldkomne Korrespondents. Det Menneske, der kunde naa dette Høidepunkt, vilde fuldstændig gjenspeile Universets Virkelighed; han vilde være en med Makrokosmen adækvat Mikrokosme. Denne Ide om Korrespondents, som er et Hovedpunkt i Spencers Psykologi, staaer for mig som en Oversættelse paa den experimentale Psykologis Sprog af Leibnitz's Ord: „enhver Monade er et Speil, der reflekterer Universet."" La psychologie Anglaise contemporaine. p. 149-150.

sig samtidig; de foregaa derfor ikke med Bevidsthed. Naar Reflexbevægelsen bliver mere sammensat, gaaer den over i Instinktet. Ved den hyppige Gjentagelse af flere psykiske Tilstande (Indtryk og derpaa følgende Bevægelse) danner der sig en arvelig Tendents til at foretage disse sammensatte Funktioner. Først danne de simplere Forbindelser sig, der ere hyppigere end de mere sammensatte. Men jo mere sammensat Instinktet bliver, des mindre sikkert bliver det; Funktionerne tabe da efterhaanden deres automatiske Karakter. Flere forskjellige Funktioner ville da under visse Forhold have en Tendents til at træde i Kraft; og ved Kampen mellem disse Tendentser danner den Række af Forestillinger sig, som udgjør Erindringens Indhold. Erindringen kan igjen gaa over til Instinkt, nemlig naar den er tilstrækkelig fast og sikker; Exempel herpaa haves i enhver tillært Færdighed. Lige saa gaaer Instinktet over til, hvad vi kalde Fornuft, uden at nogen bestemt Grændse kan angives. Som Stuart Mill *) har vist, er den oprindelige Slutningsmaade aldeles instinktmæssig. Naar et Phænomen fremstiller sig, slutter man uvilkaarlig, at dets sædvanlige Egenskaber og andet Tilbehør ogsaa maa være tilstede. Det er en Slutning fra et Enkelt til et andet Enkelt, som allerede Dyr og smaa Børn foretage. Herfra gaaes der successivt over til de mere indviklede (induktive og deduktive) Slutningsformer. Den fornuftige Tænkning gaaer lige som Erindringen ved Gjentagelse og Øvelse ofte tilbage til det Instinktmæssige. Saaledes tro vi umiddelbart at se Afstanden mellem Tingene, skjøndt vi først gjennem lang Øvelse have lært at kom-

---

*) Og forresten allerede Leibnitz. De anima brutorum § 14: Consecutiones empiricæ nobis sunt communes cum brutis, et in eo consistunt, ut sentiens ea qvæ aliqvoties conjuncta fuisse expertum est, rursus conjunctum iri exspectet. — Men Leibnitz gjennemfører her ikke sin lex continui, idet denne empiriske Slutning skal være absolut (toto coelo) forskjellig fra Fornuftslutningen (consecutio rationalis), der beroer paa en Indsigt i Forholdets Nødvendighed.

binere de forskjellige enkelte Forestillinger, hvoraf Forestillingen om Afstand er sammensat.

Ogsaa Villien opstaaer ved den voxende Sammensætning af Reflexbevægelserne. Forskjellen mellem en frivillig og en ufrivillig Bevægelse bestaaer i, at hin kun indtræder efter at være bleven forestillet i Bevidstheden. Paa Grund af det Sammensatte i de sjælelige Tilstande kan Handlingen ikke fuldføres strax; en delvis Udførelse gaaer forud for den fulde Udførelse, saa at Bevidstheden faaer Tid til at beskjæftige sig med den og veie Mulighederne. Den automatiske Handlens Ophør og Villiens Oprindelse falde sammen. — Fri er Villien kun i den Betydning, at Handlingen udgaaer fra Individets egen Bevidsthedstilstand. Derimod er den sædvanlige Lære om Villiens Frihed meningsløs, fordi den forudsætter, at man har en Evne til Handling, som kan beherske den forudgaaende Bevidsthedstilstand. Men denne afhænger af de tidligere Erfaringer, Individet enten selv har gjort eller har faaet nedarvet i sin Konstitution. Dersom der var en saadan uberegnelig Faktor, som den frie Villie efter den sædvanlige Opfattelse er, saa vilde ikke blot Psykologien være umulig som Videnskab, men hele den store Udvikling, vi kunne forfølge gjennem Naturens og Aandens Verden, vilde være frugtesløs. Denne Udvikling gaaer i Retning af Harmoni mellem det Indre og det Ydre. Livet maa blive høiere og Lyksaligheden større, fordi de indre Forhold bestemmes ved de ydre og lempe sig efter dem. Men dersom de indre Forhold tildels bestemtes ved en anden Faktor, vilde Harmonien hvert Øieblik kunne forstyrres og Fremskridtet hindres. —

Hvad der saaledes ad Synthesens Vei er fremstillet, — Aandslivets Væxt ud af de mest uanselige Spirer gjennem kontinuerlige Overgange, og saaledes at det helt igjennem bestaaer af de samme Elementer, kun paa forskjellige Udviklingstrin og i forskjellige Kombinationer, — det skal nu prøves ad Analysens Vei. Efterat have set Udviklingsgangen fra de simpleste Elementer til den høieste Sammensætning, begynde vi nu omvendt med de høieste

Tankeformer og søge at reducere dem saaledes, at der til Grund for dem alle viser sig at ligge et og samme Element.

Som den høieste Form for Tænkning betragter Spencer den kvantitative eller mathematiske. Den behandler de mest indviklede Forhold og dog med fuldkommen Nøiagtighed. Den forudsætter Ensartethed hos sine Gjenstande og undersøger kun Forholdet mellem deres Størrelser. Til Grund for alle mathematiske Undersøgelser og Beviser ligger det Axiom, at to Ting eller Forhold, der ere lige med et og samme tredie, ere indbyrdes lige store. Dette Axiom maa erkjendes ved Intuition, ved en Tankeakt, der ikke kan reduceres til nogen simplere Form. Paa en saadan Tankeakt bero hver for sig de successive Omdannelser af en Ligning. Vi sætte her Ligestorheden af ingen anden Grund end, fordi vi umiddelbart ere os den bevidste. — Naar de kvantitative Forhold ikke tilstede nogen exakt Bestemmelse, staa vi ved Overgangen til den kvalitative Tænkning, der angaaer Forbindelsen mellem Tingene og Egenskaberne. Det er her ikke blotte Størrelser, der undersøges; men der søges, hvilke almindelige Bestemmelser der gjælde for visse Phænomener, eller hvorledes visse almindelige Bestemmelser finde deres Anvendelse i de enkelte Tilfælde. Formen for den kvalitative Tænkning er Slutningen, som kun adskiller sig fra den mathematiske Proportion ved Mangelen af de exakte Størrelsesbestemmelser; det hidtil ubekjendte Faktum, man statuerer ved Hjælp af en Slutning, svarer ganske til det ubekjendte fjerde Led i en Proportion. Baade den induktive og den deduktive Slutning bero tilsidst paa en Sammenligning mellem Forhold, og i den primitive Slutningsform (aboriginal reasoning), som ligger til Grund for begge, Slutningen fra et Enkelt til et andet Enkelt, have vi en umiddelbar Henførelse af et Phænomen til et andet Phænomen. Den Tankeakt, der ligger til Grund, er altsaa ogsaa her en Intuition, umiddelbar Opfattelse af Lighed. *)

*) Spencer adskiller sig med Hensyn til Læren om Slutningen

Al Tænkning, baade kvantitativ og kvalitativ, beroer saaledes paa Klassifikation, Henføren af beslægtede Phænomener til samme Gruppe. Enhver Gjenkjendelse er en Klassifikation, ja, allerede selve Opfattelsen (Perceptionen) af en Gjenstand er en saadan. Man kan ikke se en Ting uden at henføre den til en vis Art. Der ligger i selve den umiddelbare Anskuelse en Slutning: denne Ting ser saaledes ud (f. Ex. den er rød og rund, hænger paa et Træ af en vis Art o. s. v.), — følgelig er det en saadan Ting (et Æble). Slutningen er en indirekte, Perceptionen en direkte Fastsættelse af Forhold mellem to Ting. — Selve Perceptionen eller Opfattelsen vindes ved Vexelvirkning mellem Tingen og det erkjendende Subjekt. Alle Tingens Egenskaber kunne føres tilbage til de forskjellige Stillinger, Subjektet og Tingen staa i til hinanden. Men disse Stillinger opfatte vi igjen kun ved Hjælp af vore egne Lemmers Bevægelse og indbyrdes Forhold. Ved Sammenligningen af disse Bevægelser opstaaer Rums- og Tidsanskuelserne. Alle Indtryk fornemmes som successive. Naar nu to eller flere Indtryk kun kunne følge efter hinanden i en vis Orden, have vi Tidsanskuelsen; er det derimod muligt at vende denne Orden om, faa vi Forestillingen om Koexistents, hvoraf Rumsanskuelsen udvikler sig. Denne er altsaa lige saa lidt som Tidsanskuelsen en fra først af færdig Anskuelsesform, men forudsætter Opfattelsen af Koexistents, der igjen har Opfattelsen af Succession til sin Forudsætning. — Bestandig er det saaledes en Opfattelse

---

navnlig derved fra Mill, at han skarpt skjelner mellem Logiken og den psykologiske Lære om Slutningsprocessen. Hin er en Videnskab om universelle objektive Relationer, „de Betingelser, under hvilke vi kunne antage Forbindelser i Tid og Rum", medens denne beskriver den subjektive Proces, hvorved vi erkjende hine nødvendige Forbindelser. Logiken er altsaa en Statik, medens den psykologiske Lære om Tænkningen er en Dynamik. Heraf følger det, at Spencer ikke som Mill gaaer i nominalistisk Retning, lige som han i det Hele indtager et høiere Standpunkt end Mills empirisk-subjektive. Se „Principles of psychology" 2d ed. II. p. 87-98. The classification of sciences p. 12.

af Succession og Forandring, en Opfattelse af Forskjel og Lighed mellem Bevidsthedtilstande, der ligger til Grund som det for alle Bevidsthedsformer, fra de laveste til de høieste, fælles Element.

Grundloven for den aandelige Udvikling er Et med Loven for Forestillingernes Association. Den primitive og den væsentligste Association er den mellem enhver enkelt Fornemmelse og den Art eller Klasse af foregaaende Fornemmelser, som den ligner og derfor henføres til. Denne Association foregaaer aldeles automatisk. Den er ikke en vilkaarlig Tankeakt, som kan indtræde eller ikke; men den er Et med Gjenkjendelsen af en Fornemmelse, vi tidligere have havt, og, som allerede vist, en Fornemmelse kan slet ikke opstaa i Aanden uden for saa vidt den bringes i Forbindelse med sine Forgængere af lignende Natur. Kun naar Bestemmelsen gaaer i det Specielle, finder en Overveielse Sted, og derved komme vi ud over det Automatiske.

Al Tænkning, lige fra den mest abstrakte og sammensatte Slutning til den mest elementære Anskuelse bestaaer i at statuere Ligheds- og Ulighedsforhold. Af disse er igjen Opfattelsen af Ulighed (Forskjel, Forandring, Overgang) den til Grund liggende. Opfattelse af Lighed forudsætter nemlig Opfattelse af Ulighed. Naar Noget ses at være ligt noget Andet, have vi tre Bevidsthedstilstande, af hvilke den tredie vilde falde sammen med den første, hvis ikke netop den anden (selve Overgangen) laa imellem. Disse tre Tilstande kunne udtrykkes saaledes: a, x, a, (Ulighedsforholdets tre Tilstande derimod ved a, x, b). Men saa er der jo et Ulighedsforhold mellem a og x, et Ulighedsforhold, der ei kan beskrives anderledes end som en Forandring i Bevidstheden. Videre kan Analysen ikke føres. —

Efter at have set, hvorledes Spencer ad Synthesens og Analysens Vei udvikler Aandslivets Love og Elementer, komme vi naturligvis til at opkaste det Spørgsmaal, hvorledes han stiller sig til de to philosophiske Hovedret-

ninger og deres Forsøg paa et løse Problemet om Erkjendelsens Væsen.

Spencer stiller sig i et kritisk Forhold til begge Retninger. Den ene betragter enten, med Leibnitz, de indre Forhold som fra først af skabte i Harmoni med de ydre, eller, med Kant, som subjektive Anskuelses- og Tankeformer, hvori vi optage og hvorved vi opfatte alle Indtryk. Men i første Tilfælde bliver Udviklingen betydningsløs, da jo Harmonien er tilstede fra først af. De foregaaende Undersøgelser have derimod vist os Harmonien som Resultatet af en Udvikling, hvorved de indre Forhold lempes efter de ydre og derved stedse antage høiere Former. Og naar Kant antager oprindelige Anskuelses og Tankeformer, begaaer han den samme Feil, som den hvorpaa hele den ældre Psykologis Ufuldkommenhed beroer, nemlig kun at betragte det fuldt udviklede og civiliserede Menneskes Bevidsthed, i Stedet for at forfølge Bevidsthedslivet tilbage til dets primitive Former. Da vilde det, som vi have set, vise sig, at Rum og Tid ikke ere oprindelige Former, men at de lige som alle andre Anskuelser og Begreber udspringe fra Bevidstheden om Forskjel og Lighed. Denne Bevidsthed bliver altsaa tilbage som den eneste oprindelige Form, baade for Anskuelse, Forstand og Fornuft Naar Kant fremdeles antager Erkjendelsesformerne for blot subjektive, saa at Tingen i sig selv enten er formløs eller har Former, der slet ikke paavirke os, saa bestemmes jo Bevidstheden egentlig slet ikke ved Tingene, men udvikle sig rent indenfra, og Kants Lære fører os saaledes tilbage til Leibnitz's præstabilerede Harmoni. Begge synde mod Udviklingens Løv, der ikke tillader nogen Sondring af det Indre fra det Ydre, men ifølge hvilken Tanken voxer under sin Vexelvirkning med Tingene.

For saa vidt har Empirismen Ret. Al Erkjendelse skriver sig fra Erfaringen. De ydre Forhold frembringe de indre. Det ses af de mest almindelige Kjendsgjerninger: Erfaring gjør klog; Vanen er den anden Natur; Sammenhæng og Overensstemmelse mellem Indtrykkene bevirke faste

Forbindelser mellem Forestillingerne. Men Erfaringshypothesen i sin sædvanlige Form er ikke mindre uholdbar end Leibnitz's og Kants Hypotheser. Dersom Aanden, som Locke lærte, var en ubeskreven Tavle, hvorfra skulde da Evnen komme til at organisere Erfaringerne, og hvorfra skulde Gradsforskjellene i Henseende til denne Evne hos forskjellige Arter af Organismer og hos forskjellige Individer indenfor samme Art komme? Hvorfor kunde en Kat saa ikke ved Opdragelse blive til en Hund? Og hvorfor var saa i det Hele et Nervesystem nødvendigt? Leibnitz og Kant have Ret i, at uden en oprindelig Organisation kan Evnen til at ordne og bearbeide Indtrykkene og udøve tilsvarende Handlinger ikke forklares. Erfaringerne danne kun det Materiale, som Individet bearbeider. Endnu klarere viser dette sig ved Følelserne. Følelser og Lidenskaber ytre sig, førend der er gjort saa udstrakt en Erfaring, at deres Udvikling i den kan finde sin Forklaring. Ikke at tale om de mangfoldige Lidenskaber, der allerede ytre sig hos Barnet, saa gaaer den mægtigste af alle Lidenskaber, Elskovslidenskaben, absolut forud for enhver Erfaring.

Spencer bekæmper den rene Empirisme, saaledes som især Stuart Mill konsekvent har udviklet den. Han hævder navnlig, at Erfaringen ikke kan begrunde sig selv, men forudsætter et Kriterium, et Princip, som staaer over Erfaringen, et Princip, i Kraft af hvilket ethvert Skridt i Erkjendelsens Udvikling gjøres, og uden hvilket intet kan gjøres. *) Dette sidste, abstrakte Kriterium er: Umuligheden af det Modsatte. Hvad vi ikke trods al mulig Anstrengelse kunne forbinde i vor Tanke, maa vi forkaste. Enhver Tro eller Antagelse er Resultatet af en Styrkeprøve mellem de forskjellige Forbindelser af Forestillinger, en systematisk Kamp, der tjener til at paavise, hvilke Forestillinger der ere uopløselig forbundne. Hvad vi ikke kunne tænke adskilt, m a a høre sammen. Og efter disse nødvendige

*) Se ovenfor p. 14; 34.

Tankeforbindelser bedømme vi saa alt Andet. — De faste og universelle Forhold mellem Tingene maa under Udviklingens Gang danne faste og universelle Forbindelser i Organismen; ved den uendelige Gjentagelse af absolute ydre Ensformigheder avles der absolute indre Forbindelser, nødvendige Erkjendelsesformer. Der kan naturligvis under Udviklingens Gang opstaa urigtige Tankeforbindelser, der kun ere Produkt af en begrændset og ensidig Vexelvirkning med Tingene; men disse Forbindelser, som til en Tid kunne synes uopløselige, opløses under den videre gaaende Udvikling. Det rokker ikke Principet: der gives uopløselige Tankeforbindelser. Men et andet Spørgsmaal er, hvilke de ere. — De uopløselige Tankeforbindelser udtrykke Netto-Resultatet af al Erfaring lige ned til den nærværende Tid, maaske af Millioner Generationers Erfaring, og faa derved en Værdi, som langt overgaaer Værdien af en Bevisførelse, der kun støtter sig til den individuelle Erfaring.

Resultatet er, at al Erkjendelse og alle Bevidstheds-former stamme fra Erfaringen, men ikke fra den individuelle Erfaring. Hvert enkelt Individ begynder ikke absolut forfra, men modtager som Arv fra sine Forfædre en opsamlet og fæstnet Erfaring, der har ledet Slægtens Organisation i en vis Retning og til visse Former. Der gives et Apriorisk, men kun for Individet; hvad der er apriorisk for Individet, er aposteriorisk for Slægten. Under Slægtens Udviklingsgang virke de ydre Forhold saaledes paa den, at de almindelige Former, hvorunder Tingene fremstille sig, faa et tilsvarende Udtryk i den indre Organisation, navnlig i Nervesystemet. Der danner sig bestemte Nerveforbindelser, som potentielt ere tilstede før Fødselen, som gaa forud for og ere uafhængige af alle individuelle Erfaringer, og som automatisk lægge sig for Dagen allerede ved de første Erkjendelsesakter.

Hvad selve Stridsspørgsmaalet mellem de to philosophiske Skoler angaaer, da giver Spencer den idealistiske Retning Medhold, idet han negter, at Bevidstheden forholder sig passiv, og at Erkjendelsen kan forklares ud af Individets

Erfaring. For at Erfaringen kan blive Erkjendelse, maa den formes og organiseres, og der forudsættes altsaa en organiserende Kraft og Former, i hvilke Organisationen gaaer for sig. Dette stemmer netop med Kants Lære. Spencer afviger her kun fra Kant ved at reducere alle Anskuelses- og Tankeformer til én oprindelig Funktion, Opfattelsen af Forskjel og Lighed.

Men Spencer bliver ikke staaende ved den Form, hvorunder Problemet tidligere stedse er bleven behandlet. Han fører Undersøgelsen videre ved at spørge, hvorfra den aandelige Organisation skriver sig. Dette Spørgsmaal var tidligere ikke draget med ind i Debatten. Man afsluttede Diskussionen, naar man havde paavist Nødvendigheden af en saadan oprindelig Organisation som Forudsætning for al Erfaring og Erkjendelse. Ved at paavise denne Forudsætning havde man bestemt Menneskets væsentligste Karaktermærke. Lige saa standsede man i Botaniken og Zoologien, naar man havde paavist de væsentlige Karaktermærker for en vis Art, og spurgte ikke om selve denne Arts og dens Karaktermærkers Oprindelse. Men lige som Darwin har bragt dette Spørgsmaal frem indenfor Naturvidenskaben, saaledes har Spencer (uafhængig af og før Darwin) bragt det frem indenfor Philosophien. Udviklingens Lov, som er begrundet i vor Bevidstheds Væsen, og som Erfaringen paa ethvert Omraade bekræfter, maa ogsaa finde sin Anvendelse her. De høiere Bevidsthedsformer kave udviklet sig af de lavere; selve Bevidsthedsthedslivet har udviklet sig af de lavere Livsformer; og i Løbet af denne Udvikling, der bestaaer i det Indres Tillempelse efter det Ydre, have de ydre universelle Forhold præget deres Former i de indre Forhold. Spencer kan derfor erklære sig for en Tilhænger af Empirismen, naar man ved Erfaring forstaaer hele Slægtens Erfaring.

Hertil maa dog bemærkes, at Spencers egen Kritik af Empirismen lige saa vel rammer, naar Spørgsmaalet er om Slægtens Erfaring, som naar det gjælder Individets Erfaring. Et virkeligt Nødvendigt og Universelt kan der intet af

Stederne naaes, naar Erfaring tages i Empirismens Forstand. Dersom der ikke, ogsaa hvad Slægten i det Hele angaaer, ligger en tilegnende og organiserende Aktivitet til Grund, kan det ikke forklares, hvorledes de Former og Funktioner, der danne sig under Udviklingens Gang, kunne blive Elementer i vor Natur. Siger man: a priori for Individet, maa man ogsaa sige: a priori for Slægten, thi der er her Tale om et af Sagens Natur følgende Grundforhold, ikke om en Tilfældighed, som kunde forholde sig paa én Maade for Individets, og paa en anden for Slægtens Vedkommende. »Slægten« er jo desuden kun en relativ Bestemmelse; den kan igjen opfattes som Individ i Forhold til en mere omfattende Slægt, og saaledes i det Uendelige.

At Spencer ikke klart har set, at det her dreier sig om et Principspørgsmaal, har sin Grund i hans Standpunkt paa Empirismens Grændse. Og dog laa det nær for ham at faa Øie derpaa. Han staaer ganske vist endnu paa »Association-psychology«s Grund; men Ideassociationerne staa hos ham ikke mere som mekaniske Forbindelser, men optræde som Former og Resultater af den aandelige Grundvirksomhed. Den mekaniske Psykologi er her lige som smeltet. Aktivitet og Passivitet gaa i Et, idet enhver enkelt Fornemmelse kun bliver mulig ved hin Grundvirksomhed. Men hermed er da Principet givet: uden indre Virksomhed ingen Tilegnelse af det Ydre. Dette fører os lige til den Proces, hvorpaa ifølge Spencer Livets Udvikling beroer, Tillempelsen af det Indre efter det Ydre. Det er det Indre, der lemper sig; altsaa maa det opfattes som aktivt, og det Ydre afgiver saa Maal og Maade for Aktivitetens Udfoldelse. Men det Indre beholder stedse Prioriteten, hvor langt vi end gaa tilbage.

Hvad er nu i sidste Instant dette Indre, som al Erkjendelse og Erfaring forudsætter, og som altsaa er et Princip, vi ikke kunne gaa ud over? Det kan, ifølge Spencers egen Lære, ikke være Andet end det Absolute, den hemmelighedsfulde Magt, der aabenbarer sig i Alt. Kun ved den

ere Liv og Bevidsthed mulige. Den er derfor ogsaa den sidste Kilde til Sandhed, den sidste Garanti for Erkjendelsesfunktionernes Gyldighed. Den høieste Nødvendighed, Tanken leder os til, er kun et Udtryk for vor høieste aandelige Kraft, og enhver Kraft er atter kun Form for den absolute Kraft. Det Absolute er altsaa, som af de efterhegelske Philosopher især Weisse har hævdet, *) den sidste Grund til Tankens Vished. Denne Overbevisning har Spencer selv udtalt, naar han betragter den fremskridende Tænker som Organ for den absolute Aarsag og udleder hans Tro af denne Kilde (se ovenfor p. 131). Man ser, hvorledes den tidligere paaviste Mangel hos Spencer i Opfattelsen af det Ubetingede i dets Forhold til Phænomenerne, bliver af indgribende Betydning ogsaa ved de specielle Problemers Behandling.

Afset fra det Mangelfulde i Behandlingen maa det erkjendes som en stor Fortjeneste, at Spencer har indledet en Betragtning af Erkjendelsesproblemet fra denne nye Side. Saa sandt som Mennesket er et relativt og endeligt Væsen, maa der ogsaa nødvendigvis spørges om hans Væsensbestemmelsers Oprindelse. Kun en mystisk og hyperidealistisk Anskuelse kan afvise dette Spørgsmaal. Det Absolute og i sig Gyldige rokkes ikke derved; thi den Opfattelse, vi kunne have af det, kan dog kun være relativ, kan ikke selv være absolut; og det er kun om denne eiendommelige relative Opfattelsesmaades Oprindelse der spørges.

Spencers Lære om Erkjendelsesformernes Oprindelse fra Slægtens nedarvede Erfaringsresultater er en Hypothese lige som Darwins Lære om Arternes Oprindelse i det Hele. Dette maa man nøie fastholde. Derimod er hans Kritik af Empirismen ingen Hypothese, men Resultatet af en rationel psykologisk Analyse. Han mener selv ved hin Hypothese at høre Empirismen til; ved sin Kritik er han derimod principielt gaaet ud over den. —

*) Philosophien i Tydskland. p. 187-89.

Der er en stor Klasse af psykologiske Phænomener, som Spencer kun har behandlet meget kort; det er Følelserne, som allerede bemærket maaske det vanskeligste Emne indenfor Psykologien. Spencer giver her kun en Skizze (Princ. of psychol. II. p. 508 ff.), med det særlige Øiemed at paavise det psykologiske Grundlag for Ethik og Sociologi. Her som paa alle Punkter er Udviklingens Ide den raadende.

Paa det laveste Trin ere Følelserne umiddelbart knyttede til sandselige Fornemmelser; men efterhaanden fjerne de sig fra dette Tilknytningspunkt og antage en mere ideal Karakter. Denne Udvikling bevæger sig gjennem en Række af Trin. Friheden og Bevægeligheden bliver større; de oprindelige automatiske Fornemmelser, de umiddelbart sig paatrængende Stemninger give Plads for en Modtagelighed for nye og mere omfattende Synspunkter. Men navnlig fører Udviklingen til, at de sympathetiske Følelser faa Overhaand over de egoistiske. Kampen for Tilværelsen gjorde Urmennesket (the aboriginal man) til en Røver. Han maatte for at bestaa overfor sine mange Fjender være udrustet med vilde Instinkter. En udviklet Sympathi vilde ikke blot have været umulig, men ogsaa fordærvelig for ham. Men indirekte baner allerede dette vilde Liv Veien for Sympathien. Er Egoismen nødvendig til Individets Opholdelse, saa er Sympathien nødvendig til Artens Opholdelse, navnlig hos svagere Væsener; derfor se vi især græsædende Dyr leve i Fællesskab. Den stadige Samværen med beslægtede Væsener, fælles Frygt og fælles Glæde nærer Sympathien og gjør den efterhaanden til et varigt Element i Individernes Natur. Foruden Forholdet mellem Væsener af samme Art virker nu ogsaa Forholdet mellem de to Kjøn og mellem Forældre og Børn i samme Retning. De her paapegede Aarsager føre fra de egoistiske Følelsers Herredømme til et høiere Stadium, hvor de ego-altruistiske *) Følelser herske.

*) Udtrykket Altruisme har Spencer laant fra Comte til at betegne Modsætningen til Egoismen.

Sympathien fortrænger nemlig ikke strax Egoismen; tvertimod, den virker selv først til at udvikle og opretholde nye Former for Egoismen. Sympathien fremkaldes ved Samliv med Andre. Men denne Sammenslutning fremkalder netop en stærkere og skarpere Modsætning til dem, der staa udenfor dette Samliv. Dette viser sig i den ene Nations, den ene Religions, den ene Stands Forhold til de andre. — Ogsaa indenfor Samfundet virker Egoismen i nøie Forbindelse med Sympathien. Individet faaer nemlig Motiverne til sin Handlen i den Myndighed, Samfundet udøver over ham. Frygt for Høvdingens Magt og for Stammegudernes Vrede bringer Individet til at udføre, hvad der gjælder for Pligt, hvilket er, hvad der i Stammens Historie har vist sig at være nyttigt og nødvendigt. Til saadanne Handlinger er der knyttet Roes og Løn, til deres Undladelse Straf. Herosdyrkelsen bliver saaledes et nødvendigt Stadium i Udviklingen, et Udtryk for en nøie Sammensmeltning af egoistiske og altruistiske Følelser. Selv om den Løn eller Straf, der forventes, først antages at skulle komme i en anden Verden, ere Motiverne dog verdslige, skjøndt Verdsligheden er, hvad man træffende har kaldet »other-worldliness.« Handlingerne betragtes ikke efter deres indre Natur, afset fra nærmere eller fjernere Hensyn til det handlende Selv. De ego-altruistiske Følelser betegne altsaa en Overgangstid. De ere paa Udviklingens nærværende Stadium de eneste, der kunne lede Menneskenes Handlemaade. Det Indre lemper sig jo ifølge Livets almindelige Lov stedse efter det Ydre og kan ikke bestaa paa anden Maade. Enhver Tidsalder, enhver Samfundstilstand uddanner derfor de Følelser og Forestillinger som passe til Vilkaarene. Særlig ses dette i de religiøse Forestillinger. Disse ere nødvendigvis anthropomorphistiske, og de menneskelige Former, der overføres paa det Guddommelige, ere naturligvis netop de, der paa given Tid og Sted herske i Bevidstheden, fordi de fremkaldes af de indre og ydre Forholds Vexelvirkning.

Vi befinde os endnu i Overgangstiden fra Vildskab og Barbari til virkelig socialt Liv. Vel mene vi ofte, at Barbariet ligger langt bag os, og at vor Periode er Civilisationens; men det Samme have alle tidligere Tidsaldre ment, og der gaves neppe noget Barbari i Fortiden, som ikke under en eller anden Form endnu bestaaer. Røver- og Krigerlivet, som tidligere herskede, nærede særlig de egoistiske Følelser, medens det industrielle Liv, navnlig ved Arbeidets Deling, vækker og nærer Følelsen af Sammenhøren og Fællesskab. De store og vilde Forbrydelser blive derfor sjeldnere. Sympathien hindrer den direkte Tilførelse af Ondt; fremmed Smerte føles stærkere end før, — dog ikke saa stærkt, at den ikke ofte ad Omveie skulde blive fremkaldt. Menneskenaturen har endnu Elementer i sig, der skrive sig fra Urmenneskets Vildhed. Det ser man bl. A. hos Børnene. Deres Egoisme, deres Tilbøielighed til at tilegne sig Alt, deres Mishandlen af lavere Væsener ere Træk, som egnede sig for den Vildes Tilstand, men som maa forsvinde, efterhaanden som det humane Samfundsliv udvikler sig. Det Umoralske beroer, lige som det Onde i det Hele, paa en Uoverensstemmelse mellem Livet og dets Vilkaar; de Onder, saa vel moralske som physiske, vi lide under, ere Tegn paa, at vor Natur kun ufuldkomment har lempet sig efter Betingelserne.

Menneskets oprindelige Vilkaar medførte, at han maatte ofre Andres Velfærd for sin egen; hans nuværende Vilkaar fordre mere og mere, at han kun skal have saadanne Ønsker, hvis Tilfredsstillelse ikke hindrer Andres Velfærd. Derfor trænges de egoistiske Følelser efterhaanden tilbage, og de altruistiske udvikle sig. Frygt, Ærgjærrighed og Stræben efter Bifald ere ikke længer fyldestgjørende Motiver; den moralske Sands har nu udviklet sig saaledes, at Hensynet til Andres Vel bliver det overveiende. Men Altruismen forudsætter stedse Egoismen, idet de altruistiske Følelser bestaa i sympathetiske Vækkelser af de egoistiske Følelser. Sympathien i sig selv er derfor ikke tilstrækkelig til Moralprincip. Adam Smith oversaa netop, at Sympathien altid

forudsætter, at man selv har erfaret det, hvorfor man har Medfølelse med en Anden. Medlidenheden f. Ex. forudsætter, at man selv har følt Smerte. En af de mest sammensatte altruistiske Følelser er Retfærdighedsfølelsen. Den bestaaer i en sympathetisk Vækkelse af Driften til at hævde sine Rettigheder. Hvo som ikke selv kjender og tragter efter personlig Frihed, kan og vil ikke anerkjende Andres; heraf forklares slaviske Naturers Tyranni. Og paa den anden Side vilde en absolut Altruisme, selv om den var mulig, forudsætte, at der stadig var Nogle, der vare egoistiske nok til at benytte sig af Andres Selvopgivelse og deraf følgende Selvtilintetgjørelse. — Udviklingen maa gaa henimod en Tilstand, hvor Enhver arbeider for Andres Velfærd og Ret som for sin egen. De ego-altruistiske Følelser svare til de forbigaaende Tilstande i Samfundet, de altruistiske til de blivende, fordi de angive Samfundslivets nødvendige Betingelser.

Selve den psykologiske Udvikling fører os saaledes til det ethiske Princip. Dette Princip kan ikke isoleres fra fra Livets Princip i det Hele. Moralitet er transcendental Physiologi. Livets Gang, Tillempelsen af det Indre efter det Ydre, fører Menneskeheden fra Barbari til sædeligt Samfundsliv, og den moralske Lov er den Lov, som vilde gjælde i det fuldkomne Samfund. Derfor er det ikke noget Bevis mod et ethisk System, at det ikke stemmer med Virkeligheden; det vilde tvertimod være et Bevis mod det, dersom det stemmede med Virkeligheden, eftersom Loven for den ideale Tilstand ikke kan fyldestgjøres under de ufuldkomne Tilstande, under Overgangen fra Dyriskhed og Barbari til Humanitet. Men selv om det ethiske Ideal ikke kan virkeliggjøres under de givne Betingelser, er det dog af stor Vigtighed at kjende og fastholde det, for at Udviklingen kan ske i Retning af det og ikke bort fra det. Det var derfor en stor Feil, naar Tænkerne tidligere søgte Moralprincipets Begrundelse i en Naturtilstand, som gik forud for Samfundslivet. En saadan Tilstand staaer netop i fuldstændig Modsætning til det ethiske Princip. For at

finde dette maa man ikke se tilbage, men fremad. Den absolute Ethik følger af Livets Grundlove, af Betingelserne for den menneskelige Naturs høieste Udvikling. (Absolute morality = conformity to the laws of complete life).

Men paa den anden Side maa vi dog bestandig tage Hensyn til Menneskehedens faktiske Tilstand og Karakter, til alle de Ufuldkommenheder i de nuværende Vilkaar, som hindre den absolute Ethiks Virkeliggjørelse. Vi maa ikke blot gaa apriorisk og deduktivt, ogsaa aposteriorisk og induktivt til Værks.*) Nyttens Princip supplerer da her det ideale Moralprincip. Den fremadskridende Civilisation beroer nødvendigvis paa en Række af Kompromiser mellem Gammelt og Nyt, mellem det Ideale og det Praktiske. Under vor Stræben efter at gjøre, hvad der netop passer for den nærværende Tid, maa Tanken dog stedse være rettet imod, hvad der abstrakt set er bedst. Nytteprincipet et et nødvendigt Supplement, skjøndt ikke det høieste Princip.

Det er ikke Erkjendelsen af det Nyttige, der fremkalder de moralske Følelser, men omvendt de moralske Følelser, der gjøre Erkjendelsen af det Nyttige mulig. Nytteprincipet forudsætter altsaa stedse de dybere Motiver, der udspringe af Slægtens Natur, som Individet har Del i. Utilitarianismen stiller lige som Empirismen i det Hele Individet som isoleret Forstandsvæsen uden for Slægten, den sig udviklende Slægt, og kan derfor ikke gribe det Oprindelige i Individets Natur. For at erfare at Sympathi gavner maa man først handle sympathetisk. Kun ved at indse dette opdage vi det sande Motiv, der lader Handlingen udføres for dens egen Skyld, medens Nyttetheorien lader Formaalet falde udenfor Handlingen.

Nyttetheorien lader det desuden uafgjort, hvad Nytte eller Lykke egentlig er. Lykken maa ganske vist betragtes som en guddommelig Ide, der skal realiseres. Men den kan kun bestaa i vore Evners Øvelse og Udvikling. Det

---

*) Essays II. p. 210-211.

er vor Pligt at udvikle vore Evner, og vi have Ret til den Frihed, ved hvilken denne Udvikling ene bliver mulig. Nyttetheorien viser altsaa ogsaa her tilbage til en mere omfattende Anskuelse, til Udviklingens almindelige Ide. *)

Ikke blot i Utilitarianismen, ogsaa hos Comte finder Spencer en Overvurdering af Erkjendelsen paa Følelsens Bekostning. I Modsætning til Comtes Lære (i hans »Philosophie positive»), at »Ideerne styre Verden,» at »hele den sociale Mekanisme tilsidst hviler paa Meninger,» lærer Spencer, at Verden styres af Følelserne, fòr hvilke Ideerne kun tjene til Førere, og at den sociale Mekanisme saa godt som udelukkende har Karaktererne til sit Grundlag. »Menneskenes Drifter ere i Hovedsagen nedarvede, men deres Overbevisninger ere i Hovedsagen selverhvervede og afhænge af de omgivende Betingelser.» »I Virkeligheden beroer det paa Folkets Karakter og Samfundets Tilstand, hvilke Ideer der skal udbrede sig. Hovedaarsagen til det sociale Fremskridt er derfor den Forandring af Menneskenes Natur, som bevirkes ved det sociale Livs bestandige Tugt, der bringer den mere og mere i Overensstemmelse med de sociale Forhold.» Ifølge Comte er det »det intellektuelle Anarki,» ifølge Spencer er det de moralske Modsætninger, der bevirke vor Tids politiske Kriser. **)

Denne Opfattelse udspringer af Spencers psykologiske Grundanskuelse. Vi have set, at han særlig hævder

---

*) Stuart Mill fortæller (Moral p. 82), at Spencer har meddelt ham, at han ikke vil betragtes som Modstander af Nyttetheorien, skjøndt han har bekæmpet den baade i sin „Social Statics“ og i sin Psykologi. Nyttetheorien er jo ogsaa, som ovenstaaende Fremstilling viser, en D e l af Spencers ethiske Lære; men ifølge Bentham og Mill skulde den være h e l e Moralen. Foruden i dette Principspørgsmaal er der ogsaa den Forskjel mellem Spencer og Utilitarianerne, at disse gaa rent empirisk til Værks, medens Spencer sætter Ethiken lige som Sociologien i Forbindelse med Livets almindelige Love og derved vinder Muligheden af en deduktiv Methode indenfor Ethiken. Dette hænger sammen med hans systematiske Tendents og omfattende Blik.

**) The classification of the sciences. p. 37-38.

Følelsernes Oprindelighed, fordi de endnu mindre end Erkjendelsens Former kunne være Frugten af det enkelte Individs Erfaring og Arbeide. Det er derfor især gjennem Følelserne, at Individet paavirkes af Slægtens tidligere Erfaringer, og de Egenskaber og Karaktertræk, der herigjennem udvikle sig, ere for stærke til at kunne ændres ved vilkaarlige Foranstaltninger og Paavirkninger. Spencer drager heraf vigtige sociologiske Konsekventser. Man overvurderer efter hans Mening de Virkninger, som ydre Reformer, særlig i Opdragelse og Undervisning, kunne have. Fremfor Alt kommer det an paa at forandre Grundegenskaberne, Karakterernes Elementer — men de forandres kun gjennem den praktiske Kamp og Vexelvirkning med Livsvilkaarene. Samfundets Udvikling er en Naturproces, hvis Resultatater man ikke paa kunstig Maade kan fremskynde. Det er en Illusion, som de Radikale dele med de Konservative, at Lovgivningen er almægtig. Lovene maa jo fremgaa af Menneskenaturen og kunne altsaa ikke være hævede over de intellektuelle og moralske Ufuldkommenheder, hvoraf denne endnu lider. Heller ikkke kan Opdragelsen reformeres, saa længe Forældrene endnu ere saa langt tilbage. »Al Overtro døer langsomt, og vi frygte, at denne Tro paa Regeringens Almagt ikke vil danne nogen Undtagelse.«

»Et videnskabeligt Studium af Sociologien fører til klarere Bedømmelse af de forskjellige politiske og religiøse Partier. Den Opfattelse som den sociale Videnskab begrunder og udvikler, er paa éngang radikal og konservativ — radikal i en Grad, der overgaaer Alt, hvad den sædvanlige Radikalisme fatter, og konservativ i en Grad, der overgaaer den nuværende Konservatismes Forestillinger. Naar man har tilegnet sig den Sandhed, at Samfundene ere Produkter af Udviklingen, der til de forskjellige Tider og paa de forskjellige Steder antage forskjellige Former i Henseende til Struktur og Funktion, — saa opstaaer den Overbevisning, at hvad der for vore Tanker og Følelser staaer som yderlig slette Indretninger, dog passede under visse Betingelser, der umuliggjorde bedre Indretninger; og heraf udspringer da en

tolerant Fortolkning af Fortidens Tyrannier, over hvilke endog den ivrigste Tory i vore Dage vilde forarges. Paa den anden Side udspringer der af Iagttagelsen af, hvorledes de Processer, der have bragt Tingene til deres nuværende Tilstand, stedse gaa for sig: ikke med en aftagende Hurtighed, der kunde tyde paa at de nærmede sig deres Afslutning, men med en voxende Hurtighed, som tyder paa lang Vedvaren og umaadelige Omdannelser, — udspringer der af denne Iagttagelse Overbevisningen om, at den fjerne Fremtid gjemmer i sit Skjød Former for socialt Liv, som ere høiere end vi kunne tænke os; og denne Tro gaaer langt ud over, hvad den Radikale troer, der tragter efter en Forandring, som kan sammenlignes med Organisationer, der allerede nu existere. Og medens denne Opfattelse af Samfundet fører til at se, at umaadelige Forandringer kunne hidføres under Tingenes langsomme Gang, saa fører den ogsaa til at se, at indenfor korte Perioder ere kun ringe Forandringer mulige.» *)

Man ser, at Spencer ikke som Mill træder ned paa Arenaen for at deltage i Tidens Kampe, men holder sig paa et rent theoretisk og videnskabeligt Standpunkt. Hans Stræben gaaer netop ud paa at frigjøre Sociologien fra alle subjektive og Partisynsmaader, Noget, der naturligvis, som han selv erkjender, kun tilnærmelsesvis er muligt, da jo den Forskende selv er Medlem af det Samfund, hvis Livsbetingelser og Udviklingsgang, hvis Naturhistorie han undersøger. **) At denne hans Stræben efter videnskabelig Objektivitet og hans Skepsis overfor Reformforslag ikke har sin Grund i Mangel paa Indsigt i Mislighederne ved vore nuværende Samfundsforhold, ses ikke blot af det nys Anførte,

---

*) The study of sociology. London 1874. p. 399-400.

**) Som induktivt Grundlag for „Sociologiens Principer“ er Spencer i Forening med flere Medarbeidere begyndt at udgive en „deskriptiv Sociologi,“ en tabellarisk Oversigt over de forskjellige Kultursamfund, deres Former og deres Udvikling, som skal lette et komparativt Studium af de sociologiske Phænomener. – Det ovenfor citerede Skrift, „The study of sociology,“ fremstiller Sociologiens almindelige Opgave og de subjektive og objektive Vanskeligheder ved dens Behandling.

men ogsaa af Udtalelser som disse: »Ethisk set har der aldrig været anden Berettigelse for de Manges Underkastelse under de Faa uden den, at den fremmede de Manges Velfærd. — Lige som den gamle Theori om politisk Regering er bleven omdannet saaledes, at Styreren i Stedet for at være Nationens Eiermand, betragtes som dens Tjener, saaledes vil den gamle Theori om industriel og social Regering undergaa en Forandring, der vil lade de styrende Klasser føle, at deres Interesser kun ere underordnede i Forhold til de Massers Interesser, hvis Arbeider de lede.» *)

Ethiken har ifølge Spencer en absolut og ideal Karakter. Den er derfor uvidende om det Onde og dets Følger. Den ethiske Lov, som er Et med Udviklingens Lov, fører netop selv ud over det Onde. Fremskridtet er en Nødvendighed; Civilisationen gaaer for sig som en Naturproces. Ufuldkommenhed vil ikke sige Andet end en Uoverensstemmelse med Betingelserne, som enten bestaaer i at man har Evner, der hverken passe til Vilkaarene eller kunne finde Anvendelse under dem, eller ogsaa i at man mangler de Evner, der udfordres for at kunne bestaa. Men af Livets almindelige Lov, at det Indre lemper sig efter det Ydre og derved udvikler sig selv, følger, at de overflødige Evner dø bort af Mangel paa Øvelse, og at de nødvendige Kræfter efterhaanden udvikle sig. Idealets Virkeliggjørelse er derfor logisk vis. Det Onde visner bort, det Gode lever. **) Man skal kun lade Virkeligheden raade, lade den øve sin Opdragelse og bortskjære det Svage og Fordærvelige.

Overgangstiden fra Dyriskhed til Humanitet maa nødvendigvis være ulykkelig, thi Ulykke er den nødvendige Følge af Misforhold mellem den indre Organisation og de ydre Betingelser. Disse Lidelser maa udholdes, skjøndt de naturligvis kunne mildnes ved Menneskekjærlighedens Virksomhed. Forsøg paa kunstig at unddrage Menneskene

---

*) Ibid. p. 256.

**) Allerede Condorcet og I. G. Fichte have udtalt denne Tanke om „the evanescence of evil.“

Forholdenes Konsekventser tjene kun til at trække Sagen i Langdrag og berøve dem tillige det Udbytte, Lidelserne skulde bringe: Opdragelse og Udvikling. *) Det er kun Kortsynethed og Blødagtighed, der over de øieblikkelige Onder glemmer det store, universelle Maal. Selv i den største Smerte og Nød øine vi en kæmpende Kjærlighed, en Kraft, der virker til Sundhed, Godhed og Lykke. Enhver maa arbeide med efter sine Evner i den Overbevisning, at Intet gaaer tabt; selv en rent øieblikkelig Stemning af Ædelmodighed og Velvillie føier et Atom til den ideale Bygning, hvorpaa der arbeides. —

Da Spencers speciellere Behandling af Ethiken og Sociologien endnu ikke foreligger, ville vi ikke nærmere undersøge eller kritisere de almindelige Træk af hans praktiske Philosophi, som nu ere fremdragne. Det er klart, at hans Stilling til Empirismen paa det praktiske Omraade svarer til den, han indtager overfor den i theoretisk Henseende. Den ethiske Lov hævdes i sin Idealitet, men ses til samme Tid som den høieste Naturlov, den høieste Form for Livets almindelige Lov. Herved faaer det Ideale den faste og reale Begrundelse, som Idealismen saa ofte har ladet det mangle paa. Det er Udviklingens Princip og den Lov, som gjælder for dette Princips Virken, der ogsaa forbinder det Ideale og det Reale. Og Opfattelsen af det ethiske Ideal bliver kun mulig ved den uendeliggjørende Kraft, som Bevidstheden eier, men som Empirismen ganske underordner den passive Receptivitet. — Ogsaa her viser det sig da, at Spencers Anskuelse kun afslutter sig paa en konsekvent Maade, dersom vi have Ret i, hvad der i den nu givne Fremstilling og Kritik gjentagne Gange er frem-

*) „Dersom vi, i Stedet for at tillade Menneskene at komme i Berøring med deres Stillings virkelige Betingelser, stille dem under kunstige Betingelser, under falske Vilkaar, saa ville de lempe sig efter disse, og ville saa tilsidst have at foretage en ny Tillempelse efter de virkelige Forhold.“ Social Statics. p. 387. Kfr. Spencers Skrift „Education, intellectual, moral and physical.“ p. 113 ff.

hævet, at det ideelle Element i den er det overveiende, er det Princip, som raader og virker i den empiriske Realitet. —

Slutning.

Den Vei, vi have gjennemvandret, har ført os til et bestemt Maal. Empirismen med sin Opfattelse af Bevidstheden som passivt modtagende og med sin Opløsning af Aandens Enhed i Atomer, der kun ved Ideassociationens Love fik en vis, skjøndt tilfældig Sammenhæng, — denne Lære, som var en Arv fra det 18de Aarhundrede, have vi set udvikle sig ved sin egen Konsekvents og ved Debat med den kritiske og idealistiske Philosophi til et Punkt, hvor ikke blot Bevidsthedens og Aandens aktive Enhed anerkjendes, men hvor den indre Nødvendighed træder i Stedet for den ydre Tilfældighed.

De Atomer, hvori Bevidsthedslivet opløste sig for den empiriske »Association-psychology», vare de enkelte Fornemmelser eller rettere Fornemmelseselementer. Men det viste sig, at ingen enkelt Fornemmelse var mulig uden en elementær aandelig Virken, der opfattede dens Forskjel fra andre Fornemmelser og paa en eller anden Maade kombinerede den med disse. Den sidste Faktor, hvortil Analysen førte, blev altsaa selve denne ideelle Aktivitet, hvorpaa Aandens Enhed og Sammenhæng beroer; den ligger til Grund for al Fornemmelse og Erfaring, som kun ved den ere mulige.

Den engelske Philosophi har saaledes paa sin eiendommelige Maade arbeidet sig frem til den store Grundtanke, som Descartes, Leibnitz, Kant og Hegel have udviklet, og som den nyere Naturvidenskab saa slaaende og storartet har bekræftet, at Subjektivitetens Ide er den sidste, hvortil vi komme, og at i den Principet for det Objektive maa

søges. Men det har hidtil været den kontinentale Philosophis Mangel og Ensidighed, at den har udviklet Subjektivitetens Ide overveiende paa apriorisk og dogmatisk Vis. Derved afskar man sig ikke blot den aposterioriske Verifikation, uden hvilken ingen videnskabelig Sandhed kan hævdes, men man kom ogsaa til at opfatte selve det ideelle Princip abstrakt og isoleret fra den reale Virkelighed. Dette traadte klart frem ved det Vendepunkt, som indtraadte med Hegels System, det storartede Forsøg paa en absolut Idealisme, en Fremstilling af Ideen i sin absolute Væren i og for sig (theologisk udtrykt: af Gud som han var før Verdens Skabelse).

Den engelske Philosophis Styrke ligger i dens skarpe og sikre Blik for Betingelserne, som vel ofte har tilsløret Blikket for det Ubetingede, men som til Gjengjæld har gjort en mere real og konkret Opfattelse mulig. Den har set, at naar Udviklingen ikke foregaaer i en ideel Ætherverden, men i Virkelighedens og Relativitetens Verden, saa maa der lægges en afgjørende Vægt, en principiel Accent paa de enkelte Betingelser og Omstændigheder. Aanden udvikler sig kun gjennem det Indhold, den optager. Først gjennem en lang Kamp, en møisommelig Udviklingsproces, bliver det optagne Indhold en Del af Aandens Natur.

Udviklingens Lov viser os saaledes det Ubetingede i dets Enhed med Betingelserne, det Indre i dets nødvendige Forhold til det Ydre. Sit bestemteste og prægnanteste Udtryk finder Udviklingens Ide i Livets Lov, saaledes som Spencer har formuleret den: det Indre lemper sig efter det Ydre og udvikler sig selv gjennem denne Tillempelse. Det ideelle Princips Gyldighed viser sig netop gjennem dets Afhængighed eller tilsyneladende Forsvinden.

Kun ved Udviklingens Ide vinder den engelske Philosophi Sammenhæng og Afslutning. Vi have søgt at paavise, hvilke Modsigelser der, navnlig hos Stuart Mill, reiste sig, naar denne Ide ikke lagdes til Grund. Det enkelte reale Moment, eller paa Psykologiens Omraade den enkelte Fornemmelse, bliver ved at opfattes isoleret dødt og ufrugt-

bart; det maa for at have virkelig Gyldighed og Realitet ses som Led i den hele Sammenhæng; men Led i Sammenhængen bliver det kun ved en Proces, og den for denne Proces gjældende Lov bliver altsaa den sidste Forklaringsgrund, hvortil vi kunne komme. Ved denne Lov forsones de Bestemmelser, der, umiddelbart og isoleret tagne, stride mod hverandre. Saaledes stride Ideassociationens Love, naar de opfattes som mekaniske og tilfældige, mod Bevidsthedens Enhed og Energi; men denne Strid ophæves, naar man ser dem som Love for Bevidsthedslivets Udvikling, som Udtryk for de Betingelser, ved hvilke Enheden udvikles og beriges og Energien antager høiere Former.

Det følger af sig selv, at vi hos de fleste af de engelske Philosopher, selv hos Spencer, der netop har gjort Udviklingen til sin Grundidé og støttet til den bekæmper den rene Empirisme, maa finde Spor og Eftervirkninger af den empirisk-mekaniske Opfattelsesmaade, som danner Udgangspunktet for den engelske Philosopheren i vort Aarhundrede. Dette har den foregaaende Fremstilling gjentagne Gange fremhævet, og vi skulle ikke dvæle ved det her, hvor vi kun i Korthed ville fremhæve de almindelige Resultater, vi kunne uddrage af den nu afsluttede Fremstilling og Kritik.

Den engelske Philosophi i vor Tid er i sin Karakter beslægtet med den efterhegelske Philosophi i Tydskland og har væsentlige Berøringspunkter med den. I England gaaer Bevægelsen fra Empirisme og Realisme tilbage til Idealisme; i Tydskland havde man den spekulative Idealisme til historisk Forudsætning, men søgte nu at tage et nyt Udgangspunkt i Erfaringen og det ved den givne Reale for ad denne Vei at vende tilbage til den ideale Anskuelse. I begge Retninger anerkjendes saaledes det experimentale Udgangspunkt som væsentligt, skjøndt det anerkjendes, at dette Udgangspunkt viser tilbage til dybere Forudsætninger og selv er Led i en større, ved disse Forudsætninger bestemt Sammenhæng. *) Man kan sige, at Idealismen har beseiret

*) Herefter maa Udtalelsen i min Bog „Philosophien i Tydskland

Realismen, men at lige saa omvendt Realismen har beseiret Idealismen. Fra begge Sider vises vi tilbage til en og samme Grundidé.

Methoden er i den engelske Philosophi væsentlig induktiv. Induktionens Logik skyldes jo ogsaa netop denne Philosophi. Den samme Methode, som Naturvidenskaben skylder sin Storhed, anerkjendes ogsaa mere og mere som væsentlig for Philosophien. Idet denne som den almindelige Videnskab skal sammenfatte de enkelte Videnskabers Resultater, kan det kun ske ved den samme Methode, som anvendes indenfor enhver af disse selv. Det sidste, strenge Kriterium for, hvad der skal erkjendes som virkeligt, kan kun søges i den exakte Erfaring. Det er Stuart Mills store Fortjeneste, at han ikke blot har formuleret Induktionens konkrete Methoder, men ogsaa, mere indtrængende end nogen anden Logiker har hævdet Verifikationens Nødvendighed. Han overser ikke Deduktionens Betydning, men indskærper, at dens Resultater stedse maa prøves i Erfaringen. Hvad han derimod ikke ser, det er, at Induktionen selv forudsætter Principer og Grundsætninger, uden hvilke den Intet vilde kunne opbygge. Hvad det Virkelige er, kan kun Erfaringen lære os; men at vi gjennem Erfaringen naa Erkjendelsen af det Virkelige, er begrundet i vor aandelige og legemlige Organisation. Det Indre er ogsaa her Principet for det Ydre; det maa vel i Erfaringen lempe sig efter det Ydre, forholde sig modtagende til det; men dette kan det kun i Kraft af sin ideelle Oprindelighed; den Maade, hvorpaa det tilegner sig det Ydre, beroer paa dets egen forud givne Natur; og gjennem Tillempelsen udvikler det sig selv. I sin Methode som i sin Grundidé fører vor Tids engelske Philosophi os altsaa ud over Empirismen; og ogsaa ved Spørgsmaalet om Methoden er det ved Udviklingens Lov, at Fremskridtet sker.

Staaer det fast, at vi kun have en sand Erkjendelse

---

efter Hegel" p. 323 berigtiges; den rammer Mill, men ikke den engelske Philosophi som Helhed.

af det Virkelige, naar vi kunne verificere den, ɔ: eftervise dens Stadfæstelse ved i Erfaringen givne Kjendsgjerninger, saa er det ogsaa vist, at vi ikke kunne vinde en virkelig Erkjendelse af det absolute Princip. Vor Begrebsudvikling kan paa dette Punkt ikke verificeres. Kants »Kritik eller spekulativen Theologie» staaer for saa vidt ved Magt endnu den Dag idag. Men naar Analysen af vor Bevidstheds Væsen og af Erfaringens Resultater fører os til Forudsætningen om et saadant absolut Princip (Spencer); naar Kilden til Ideen om det Uendelige ligger i vor Aands oprindelige Aktivitet (Bain); naar Aarsagsideen er et Udtryk for, at vi med Nødvendighed se en indre Enhed og Sammenhæng som Grundlag for den phænomenale Mangfoldighed og Bevægelse (Hamilton); — saa rokkes dette ikke ved Verifikationens Umulighed. Vi kunne ikke deducere det Faktiske og Betingede ud af det Ubetingedes Ide; men vi kunne udvikle denne Ide saaledes, at den ses som den høieste Forudsætning, mod hvilken al Erkjendelse peger tilbage, og som det Ideal, mod hvilket al Udvikling i Naturens og Aandens Verden peger fremad. —

Men det er ikke blot ved sine Hovedideer og sin Methode, at den engelske Philosophi er af stor Betydning, dens Fortjeneste beroer ikke mindst paa den Række af Enkeltundersøgelser, den har foretaget paa Logikens og Psykologiens Omraade. Fremskridtet paa de almindelige Ideers Omraade er stedse betinget ved et Fremskridt i Behandlingen af de konkrete Problemer. Stuart Mills Formulering af den experimentale Methode, Bains deskriptive Psykologi, Hamiltons skarpsindige Theori om Kausalitetsprincipet, Spencers psykologiske og metaphysiske Analyser ere Mønstre paa videnskabelig Undersøgelse. Ogsaa denne Retning mod Enkeltundersøgelser har den engelske Philosophi fælles med den efterhegelske Philosophi i Tydskland; vi minde blot om Fechners og Lotzes physiologiske og psykologiske Undersøgelser og om Feuerbachs og Weisses religionsphilosophiske. Jo mere man anerkjender Induktionens og Verifikationens

Betydning, des større Vægt maa der ogsaa ifølge Sagens Natur lægges paa saadanne specielle Undersøgelser.

Vi staa her ved et Punkt, hvor Forskjellen mellem Skolerne taber sin Betydning. Ved Enkeltundersøgelserne lige som ved Tilegnelsen af det ved Erfaringsvidenskaben vundne Indhold danner der sig efterhaanden en fælles Grund for al philosophisk Forsken. For saa vidt er Philosophien i Færd med at indtræde i, hvad Comte kalder det positive Stadium. At denne Indtrædelse dog ikke, som Comte mente, kan ske ved at opgive den dybere Begrundelse og den omfattende Anskuelse, som kun naaes ad logisk og metaphysisk Analyses Vei, det er en Sandhed, ved hvis Anerkjendelse de engelske Philosopher adskille sig fra den franske Positivisme. Men en skarpere Bevidsthed om hin fælles Grund, en mere og mere konsekvent Gjennemførelse af de philosophiske Principer vil, som Historien, og særlig Philosophiens Historie i vor Tid, viser, ogsaa føre til større og større Overensstemmelse i Resultaterne. Baade i Grundideerne og i Methoden have vi saaledes fundet Konvergents mellem de philosophiske Hovedretninger i vor Tid. Skolerne tabe deres Betydning, jo mere paa den ene Side Betydningen af den exakte Erfarings Resultater, paa den anden Side de spekulative Deduktioners subjektive Karakter og Umuligheden af deres Verifikation fremtræder for Bevidstheden.

Den efterhegelske Philosophi i Tydskland havde til sin historiske Forudsætning den absolute Idealisme og kunde kun ved et Brud med den vinde Betingelser for videre Fremadskriden. Den engelske Philosophi derimod har udviklet sig kontinuerlig fra det forrige Aarhundrede ind i dette og har banet sig Veien til nye Resultater ved at forfølge sin engang indslagne Bane samtidig med, at den paavirkedes af den kontinentale Philosophis Resultater.

Begge Retninger vise os, hver fra sin Side, hen imod det usynlige Midtpunkt, hvor Sandheden boer, som vel aldrig vil kunne gribes af den endelige Tanke, men som dog er det Maal, efter hvilket den bestandig stræber, og som den i uendelig Tilnærmelse bevæger sig henimod. Det

har været Hensigten med den nu sluttede Skildring af disse vigtige Retninger indenfor den philosophiske Forsken i vor Tid, at vise, at der ogsaa nu arbeides og virkes henimod dette Maal. Eftertrykket ligger ikke paa de til en given Tid vundne Resultater; disse vise bestandig ud over sig selv. Udviklingens Lov lærer os derimod, at Sandheden ligger i den evige Stræben, og det er Videnskabens og Philosophiens Kald at vække og nære denne Stræben, at føre den fremad til nye Opgaver og nye Arbeider.